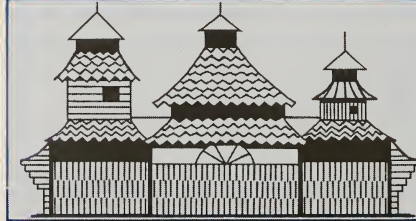

EX
LIB
RIS

PAUL R. MAGOCSI

ВИДАВНИЦТВО ТОВ. „ПРОСВѢТА“ СЕРІЯ
ЛИТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ОДДѢЛ Ч. 2.

ЛИТЕРАТУРНѢ СТРЕМЛѢНЯ

ПОДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ

НАПИСАВ:
Др. ВОЛОДИМИР БИРЧАК

Цѣна 10 Кч.

УЖГОРОД.
Типографія Акціонерное Товариства „УНІО“
1921.

ВИДАВНИЦТВО ТОВ. „ПРОСВѢТА“ СЕРІЯ
ЛИТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ОДДѢЛ Ч. 2.

ЛИТЕРАТУРНѢ СТРЕМЛѢНЯ

ПОДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ

НАПИСАВ:
Др. ВОЛОДИМИР БИРЧАК

Цѣна 10 Кч.

УЖГОРОД.
Типографія Акціонерное Товариства „УНІО“
1921.

Вступ.

Литература-письменство тої країны, яка тепер офіційно називається „Подкарпатска Русь“, є галузею українського (малоруського) письменства. В головних обрисах—чертах выступають в історії літератури Подкарп. Руси тї самї напрями, стремління, мотивы и т. п. Але тому, що Подкарпатська Русь через довгї вїки була одірвана од Руси и жила иньшим житєм, спостерїгаємо нынї на єї вїрї, культурї та літературї деякї одмїяности.

Одною з найважнїйших прикмет тої літератури є повольный *опознений розвой*. На широкій Україні зачав Иван Котляревский вже в 1798. р. уживати в українськом письменствї народної мовы, в Галичинї уживає народну мову и реформує правопись Маркіян Шашкевич в 1837. р. — на Буковинї Юрій Федькович в 1861. р. На Подкарпатськїй Русі по конець ХІХ. вїку уживано в літературї не-народної мовы, а щойно коротко перед свїтовою вїйною стали уживати малоруську народну мову в літературї о. Юрій Жаткович, др Стрипский, Августин Волошин и иньшї.

Якї були причины того опїзнєня та того що література Подкарп. Руси виробила свої одмїяности?

На опїзнєня в розвою та виробленя одмїяностей в мовї и мотивах вилинуло много причин. Але найважнїйшою була та, що на поли *економично́м* та *политично́м* були Подкарп. Русины увесь час (968—1919) зависимї вїд Мадярїв, Словакїв та Румунїв. На поли *культуры* и *вїгры* були знов зависимї вїд Русей-Украины.

Отся подвѣйна зависимость оставила слѣды на культурѣ та загалом житю Пѣдкарпатських Русинѣв. Культурнѣ и религійнѣ вливы Руси-Украины перехрещованися тут из политичными и економично-господарськими Мадярцины, перехрещованися, а часто и побиванися, одиѣ стримовали и поборювали другѣ. Тому, що Русины Пѣдк. Руси були грецькоѣ вѣры — не могли брати до половины 17-го вѣку удѣлу в политичном житю Угорцины. Из политичных знов причин змушовали Мадяре Русинѣв принимати мадырську мову та культуру, а не допускати особливо в другой половинѣ 19 вѣку на Пѣдк. Русѣ русько-украинськоѣ культуры з Галичины и т. д. Се перехрещованя вливѣв выкликало своѣ наслѣдки в житю религійнѣм, в письменствѣ, в житю господарскѣм, побутѣ и т. д.

Вливы з Руси доходили сюды изза географичного положеня *спѣзненя* — усе о яких сто лѣт. До вливѣв мадырськоѣ культуры, а головно вѣры (католицькоѣ та лютеранськоѣ) сгавленося бѣльше, або меньше ворожо. Самаж Пѣдкарпатська Русѣ була *за мала, щобы могла самой вытворити свою культуру*. Через те выходило опѣзненя в розвою. Осѣ из кѣнцем 18. вѣку та з початком 19., коли значѣня латинськоѣ мовы вже падаю скрѣзь по Европѣ — ученѣ Пѣдкарпатськоѣ Руси зачали писати по латинѣ. В 60-ых и слѣдуючих роках 19. вѣку, коли по Украинѣ пролунало могуче слово Шевченка про волю и будило великий народ, коли скрѣзь по Украинѣ закладае молодѣк недѣльнѣ школы и выдае книжки в народнѣй мовѣ для тых шкѣл, коли и в Галичинѣ выступають борцѣ за народну мову (так званѣ „народовцѣ“) — тодѣ на Пѣдкарпатской Руси настае мертва доба „Свѣта“, „Нового Свѣта“ „Карпата“ та инших *литературных часописей*, якѣ пишуть язычѣм — нѣ то русько-украинським, нѣ москальским, якѣ мертвѣ своим содержанием и якѣ тому не оставили по собѣ жадного слѣду! Де е нынѣ хоть бы оден одинокий епих, або одно одиноке оповѣдане из тых литературных новинок?!

Отсей *опѣзненный розвѣй* ще й нынѣ характеризуете житя, и письменство Пѣдкарп. Руси.

* * *

Письменство Пѣдк. Руси, яке маемо переглянути, має на веѣм протягу часу *характер религиозный*. Огеей религійный характер выступае и в тѣм нѣбѣ свѣтскѣм

письменствѣ, яке розвинулося в другой половинѣ 19-ого вѣку. Одною из причин того религійного характеру є се, що авторамъ були по большой части черцѣ або попы, якѣ уважали литературу средством, при помочи якого належить ширити Христову вѣру та засады тоѣ вѣры.

Язык. Найдовше из усѣх славянскихъ земель затримала свое значиня церковнославянська мова на Подкарпатской Руси — бо майже по нынѣ. В часѣ вѣкѣв переходила та церковно славянська мова на Подк. Руси рѣжнѣ змѣны. В XII—XVI. вѣках уживано тут церковнославянськоѣ мовы такъ званоѣ середно-болгарськоѣ, або молдавськоѣ редакціи. В другой половинѣ XVI. вѣку та в XVII. и XVIII. переходить церковнославянська мова на Подкарп. Руси в народну. Дѣсея се пѣд впливомъ тых новыхъ идей, якѣ принесла из собою реформація Лютра и тоѣ мовы, яка розвинулася в тѣмъ часѣ на Украинѣ. З кѣнцемъ 18-ого и з початкомъ 19 зачинають ученѣ Подк. Руси уживати латиньскоѣ мовы, але рѣвночасно з латиньскою мовою розвивається и далѣ народна мова з домѣшкою церковнославянськоѣ. До „литературы вводитъ“ ту народну мову з домѣшками церковно-славянщины Иванъ Кутка в „Катехизмѣ“ из 1803. р., а потомъ Михайло Лучкай, який выдав в Будѣ 1830. р. „Grammatica Slavo-Ruthena“ и „Церковныя бесѣды на всѣ недѣли рока на поученіе народное“—в Будинѣ 1831. р. Александеръ Духнович, „найбольшій двигатель народнаго образования“ уживавъ такожъ мовы, з грубою домѣшкою церковнославянщины. В другой половинѣ 19-ого вѣка зачали на Подкарпатской Руси вживали пѣд впливомъ политичныхъ подѣй „русского литературнаго языка“. Той „русскій литературный языкъ“ уводитъ „Свѣтъ“ из р. 1867. и 1868, але вже в 1869. голосить той самыи „Свѣтъ“ иншу програму. „И ту правду — пише Свѣтъ*) — ту возможность найдемъ тамъ, гдѣ начало, гдѣ источникъ, гдѣ сокровище нашей литературы — найдемъ въ матери нашего нарѣчія — въ церковномъ языкѣ, — а то по той причинѣ, пѣбо наши нынѣшніе читатели — (читатели не „Свѣта“ только, но всѣхъ литературныхъ сочиненій нашихъ) — всѣ безъ изятія и одинаго — воспитаны въ литературномъ смыслѣ на семъ языкѣ, какъ основаніи письменности, и неоспоримою полагають правдою, что на сей еще часъ, до колѣ укрѣпимся

*) Свѣтъ из 1869. р. ч. 32 в статѣ „Какъ имѣемъ писати?“

и далѣе развіємся: найпоразумительнѣйшимъ будетъ для насъ тотъ способъ писанія, который съ изгъятіемъ формъ и грамматики, въ словахъ и изреченіяхъ *наиближе будетъ церкви — нашему церковному языку* — то есть который способъ писанія наилучше „совокупить простонародный языкъ съ церковнымъ — въ формахъ и грамматикѣ гражданскаго языка.“

Що саме значить „совокупить простонародный языкъ съ церковнымъ — въ формахъ и грамматикѣ гражданскаго языка“ — нынѣ тяжко зрозумѣти—досить, що „русскій литературный языкъ“ збанкротовав и „Свѣтъ“ из 1869. р. став вертати до „церковного языка“. Але не до давного — правильного церковнославянського — а „съ изгъятіемъ формъ грамматики“...

Отся мѣшана церковно-славянська мова з москальскою и руською народною пануе на Подкарп. Руси до нынѣ. Як згадано выще: першѣ, що кинули вже раз те церковно-славянське язычіе, а стали уживати народну мову, се о. Юрій Жаткович др Гіядор Стрипеський, Августин Волошин та иньшѣ, якѣ выступають вже з початком 20 вѣку.

Причины захованя церковно-славянського языка в литературѣ Подкарп. Руси.

Отся важна роля церковно-славянщины на Подк. Руси мае своѣ причины в мѣсцевых обставинах. Мы вже згадали выще, що авторами були по большой части черцѣ и попы, письменство займалося в першой мѣрѣ ширеням религіи и пѣднесеням моральности. Але кромѣ сего належить пѣднести, що на довгѣм протязѣ часу були Подкарпатськѣ Русины *позбавленіъ всякогъ духовоѣ культуры в рѣднѣй мовѣ*. В урядах, в школах, в публичнѣм житію — скрѣзь а скрѣзь лунало чужое слово! Церковь була однопока институція, де голошено слово хоч не рѣдне — то до рѣдного подѣбне. Те слово и стало дорогое и заступило рѣдное. Богато архаичных форм и слѣвъ, якѣ до нынѣ остали в горах Подкарпатськоѣ Руси, помагало тому зближеню до церковнославянськоѣ мовы. (Черленое вино, было и т. под.).

Захѣдними сусѣдами Подк. Русинѣвъ суть Словаки. Народ маленький, та завдяки проводови своего патріотичного

духовенства культурно станув выше вѣд Пѣдкарп. Русинѣв. За Мадярцины зводили Словаки тяжку національно-економичну боротьбу з Мадярами и не дали себе з'ѣсти. Що бѣльше: не дали себе з'ѣсти, а ще й стали розширюватися на захѣд коштом руського населеня. На заходных границях улягли Пѣдк. Русины словацким впливам та приняли много словацких слѣв та форм и т. п. *Деякѣ з тѣх форм та деякѣ слова принимали Пѣдк. Русины як свои, „як чисто руськѣ“.* В 1920. р. выдав в Ужгородѣ Иван Поливка „В'внец“ стихотвореній Александра Павлович. (чому не: Павловича?) У вступѣ ст. 8. и 9. говорить: Павлович „присвоил собѣ бесѣду словацку чисту, близку к руськой мовѣ, но *infitinto urba* (що то значить??) уже не мало — але великоруськой (*znaf, videt, robif, delat, razumet, hovort, mlcat*) Там почувствовав, что то народность“.

Поминаю филологичнѣ здѣбности и знаня пана М. Поливки, в якого великоруськими формами е: „*delat, razumet, hovort, mlcat*“ — але сей уривок есть „ключем разумѣнїя“. П. Поливка та иншѣ не наслѣдовали Словаков в *их великих дѣлах* (народна мова в литературѣ, просвѣтна та економична праця для простакѣв и т. п.) — а вышуквали поодинокѣ слова словацкѣ мовы, щобы на них оперти свою штучну — ненародну — „литературну мову“ и щобы тѣм безпечнѣйше могли помѣтовати своими правдивими, добрыми, вѣм зрозумѣлыми та вѣми уживаными словами и формами: дѣлати, розумѣти, говорити, мовчати... и т. д. Коротко: вплив вышпѣ словацкѣ культуры та перенятѣ словацизмы пѣдтримовали... церковно-славянську мову и „русекій (москальскій) литературный язык“ в письменствѣ — Подкарпатских Русинѣв.

А ще!

Населеня Подкарпатськѣ Руси е первѣсне-оселе перед приходом Мадярѣв. Але до того первѣсного населеня прибували все новѣ й новѣ филѣ в рѣжних часах та з рѣжних мѣсць Украины. Що важнѣйшѣ були: з Мадярами в 986 р, в часах борб о галицький стѣл за Володимирка, Данила, з Монголами в 1243 року, з князем Теодором Коріятовичом в половинѣ XIV вѣку и т. д. Тѣ поселенцѣ, що приходили з рѣжних сторѣи та в рѣжних часах поселялися вправдѣ побѣч себе — але в горах. Горы — тяжка комуникація то що — дуже сприяли, що говоры не

вимишалися, а *заховалися побѣч* себе до нинѣшного дня. Деякѣ з тых говорѣв повнѣ архаизмов, иньшѣ выказують прикметы говору черниговського, то знов подольского; пѣвночно-захѣднѣ просякли впливами Словаччини, пѣвденнѣ впливами Мадярщини и т. д. Перехѣд здушеного *о* в *і* (кѣнь, вѣл), тут *ще не всюди доконаний*, а выказуе всякѣ можливѣ формы переходу. На верховинѣ близько границѣ Галичини почувете правильне: кѣнь, вѣл, стѣл, и кинь, вил, стил. В схѣдной Мараморощинѣ вымовляють: кунь, вул, стул, вун, в Уточанщинѣ и Бережанщинѣ: кинь, вил, стил и т. д. Побѣч тых форм почувете ще й посереднѣ: коунь и т. д.

Отсю рѣжнороднѣсть говорѣв й выкористовали все вороги народного письменства зрозумѣлого *для всіх* и казали: Як жеж тут по народному писати? Кинь? Кунь? Кѣнь? Кинь? Прецѣньнѣ формы: кѣнь, вѣл, стѣл — се по польски*). И вышуковаю компромисовѣ формы — церковнославянськѣ, або „литературнѣ-рускѣ“ конь, вольт, столъ . . .

Подѣл исторіи литературы.

Исторію русько-українськой литературы дѣлимо на три doby. Перша вѣд початков розвою (XI. вѣку) по 16 вѣк. Ся доба розвивається пѣд впливом Сходу — Византіи, Творы сеѣ doby мають характер релігійный та цесанѣ староруською мовою з бѣльшою, або меньшою домѣшкою церковно славянщини. Меньше-бѣльше вѣд 16 вѣку що до впливѣв наступае змѣна. В 1453. р. заняли Турки жерело культуры и освѣты на сходѣ Царгород, за Царгородом попадае пѣд турецьку власть Сербія и Болгарія, якѣ посередничили межи Византією и Русью та з яких не мало творѣв перейшло на Русь. За те пѣдносятся центры-осередки культуры на Заходѣ. Релігійный рух выкликаний Лютром та його сторониками, закладани университетѣв в важнѣйших мѣстах Захѣдноѣ Европы, вынайденя друкарської штуки, гу-

* Ще нинѣ вѣрять много Карпатгоросов, що формы: кѣнь, вѣл, стѣл—се польскѣ. . . Так говорили менѣ учителѣ на учительско-господарскѣм курсѣ в Мукачевѣ. Дивным дивом дивовалися и не вѣрили, що по руськи е правильно: кѣнь, вѣл и т. д., а як раз по польски: конь, а в мазурьских дїялектах: кунь, вул, стул. Се наводку для примѣру, якпх „наукових“ аргументов ужпвають ще нинѣ вороги малоруськой (українськой) мовы. Кѣнь е по польски — а *młczat* — по руськи. . .

манизм та иншѣ причины вплинули, що культура на Заходѣ стала выше як на Сходѣ. Политичнѣ причины вплинули знов на те, що Русь-Украина достаеся в политичну зависимѣсть вѣд Польщи, через яку переходять на Русь-Украину впливы Заходу.

Отя *друга* доба тревае меньше-бѣльше вѣд 16. вѣку до 1798. р, коли то появилася Енеѣда Ивана Котляревского — перший русько-украинський твѣр написанный народною мовою. В сѣй другой добѣ (XVI. вѣк—1798 р.) розвиваеся наша литература пѣд впливом заходу. Реформація Лютра впливае на введеня в творах для народа — народноѣ мовы; заведеня печатноѣ (друкарськоѣ) штуки впливае на розширення книжок, гуманизм вводить до письменства свѣтськѣ мотивы и т. д.

Вѣд 1798. р. настае *третья* доба: народноѣ мовы, яка тривае до нынѣ.

Руське письменство на території Подк. Руси розвивалося под тыми самими впливами, значить до 16. вѣка пѣд впливом сходу, вѣд 16. вѣку пѣд впливом заходу.

Перша доба — пѣд впливом сходу — тривала на Подк. Руси по XVI. вѣк. Розграничным роком можемо узяти 1588 рѣк, то є рѣк, коли написано *Скотарське Евангеліє*. Се доба впливѣв сходу, творы написанѣ на території Подк. Руси з сеѣ добы єє церковнѣ книги, писанѣ церковно-славянською мовою, якоѣ уживано тодѣ на цѣлѣй Руси.

Друга доба — впливѣв заходу и религійных борѣб. Пѣд вплив заходу дѣстаеся Подк. Русь по унії, яку принято в Ужгородѣ в 1649. роцѣ. В сѣй добѣ пѣд впливом реформації Лютра появляются на Подк. Руси творы писанѣ народною мовою з домѣшкою церковно-слав. Мотивы в бѣльшости редигійнѣ, хоч побѣч религійных творѣв появляются и свѣтськѣ. Але на Подк. Руси не пѣшов дальший розвѣй народноѣ мовы тою дорогою, що на Русь-Украинѣ. Из редигійных творѣв писаных народною мовою не розвинулося свѣтське народне письменство, а сей розвѣй пѣшов крутою дорогою. В другой половинѣ 18. вѣку пѣд впливом латинських шкѣл в Тернавѣ (Nagyszombat) и Ягрѣ стае ширитися латинська мова в научных творах. З початком XIX вѣку выступає народна мова з домѣшкою церковно-славянською в творах Кутки, Лучкая, Духновича. — По 1867. р. знов бере перевагу стремлѣня до москальскоѣ та

церковно-славянською—загалом пенародною. Щойно з початком ХХ. вѣку доходять Подк. Русини (Ю. Жаткович, д-р Г. Стрипеський, Волошин та иньшѣ) до народноѣ мовы. Так ишов розвѣй народноѣ мовы в письменствѣ на Подк. Руси довгими та крутѣйшими дорогами.

Як довго триває та друга доба на Подк. Руси — тяжко точно означити. Мож взяти початок ХІХ. вѣку, коли виступає М. Лучкай, — який в своѣй граматицѣ з 1830. р. заводить рѣжницѣ межи церковно-славянською и руською мовою та який полає в выше згадаиѣй граматицѣ взѣрцѣ народных пѣсень, загадок та приповѣдок. Але сам Лучкай не стоить за чистою народною мовою, до того на Лучкаю не кѣнчиться еволюція, она триває цѣлий ХІХ в., так що конець другоѣ doby мож бы поставити аж на конець ХІХ в., и третю добу зачати вѣд початку ХХ вѣку

Помимо сего для лѣпшого перегляду скѣнчимо другу добу з початком ХІХ вѣку, а ХІХ вѣк возьмемо особно, як *перехѣд з другоѣ до третоѣ народноѣ doby.*

Третя доба зачинається з початком ХХ вѣку.

Осередки письменства и культуры загалом.

Як на цѣлѣй Руси та загалом в Европѣ були в давнинѣ осередками письменства та культуры монастирѣ, так само й на Пѣдкарпатськѣй Руси першими осередками письменства й культуры загалом були монастирѣ.

Найдавиѣйшими монастирями були тут монастирѣ в *Мукачевѣ* и в *Грушевѣ*.

Заложеня монастиря на Чернечѣй горѣ коло Мукачева звязується звичайно з именем князя Теодора Коріятовича. Сей князь прийшов з Подоля и достав вѣд угорського короля, Людвига Вел „династію Мукачевську“. *Мало се бути в 1339 р., в дѣйности було пѣзниѣше *).* Мукачевська лѣтошиє розказує, що князь Коріятович „положи нынѣ сущаго города Мукачевьского“. Раз ѣшов князь на ловы на Чернечу гору. Тут напав на князя „змій велій — драконт“. При божѣй помочи убив князь змій и на памятку сеѣ побѣды збудовав храм „и увеле в оны инокѣ в лѣто 1360. дня 8. марта“ *Але и ся дата не певна.*

*) Vide М. Грушевський: *Исторія України-Руси т. ІV.*, ст. 90—94.

Мусимо припустити, що монастир на Чернечій горі стояв вже на довго перед приходом князя Корітовича. Мукачево лежить на важнім пути з півночі на полудне, яким переходили рідні племена. Сам город мусів стояти вже на довго перед приходом Мадярів. Правда Мадяре виводять, що назва городу пішла від слова „munka“ — труд, назвати мали его так від того, що з великим трудом приходилося вивозити й виносити матеріял на гору, де став потім замок. Колиби вже й поправдї назва „Мункач“ пішла від слова „munka“ — труд, то Мадяре забувають, що слово „munka“ й не є мадярське, а се церковнославянське „МѦКА“, яке вимовляли як „монка“, нинї руське „мўка“. Більше як певно, що так як Ужгород вже був звєнений давним Римлянам під назвою „Castrum Ung“, так мусів бути звєнений и Мукачев при важнім пути вандрівки народів. В тїм давнім городі, або коло него, мусів вже від давних часів петнувати й монастир. З пізнійших часів знаємо, що король Андрій I (1046—1061), зять славного кївського князя Ярослава Мудрого (1019—1054), спровадив був руських черців-мохахів и заложив монастир коло Мукачева. Той монастир був там до 1221. р., коли монахи вымерли.

Досить, що монастир коло Мукачева став першим осередком культури, вїри й письменства.

Перед 1491. роком не мали подкарпатськї Русини свого єпископа, а були зависимі від руського єпископа в Перемишлї. Першим мукачевським єпископом був Иван, якого назначив король Угорщини Володислав II в 1491. р.

Значїня Мукачевського монастиря, як центра культури упадає з роком 1772, коли мукачевськї єпископи переносяться до Ужгороду.

Другим важним осередком в давнині був монастир в Грушові (Körtvélyes). Початки сего монастиря гинуть в давнині як и початки монастиря в Мукачеві „Хто й коли оснував сей монастир — не можна знати. Та що він уже був підчас першого нападу Татар на Угорщину і то вже здавна, знаємо відєя: монахи его по відході Татар (1243) жаловалися королеви Бели IV. (1215—1270), що при нападі пропали всі їх документи і грамоти“ — пише про початок сего монастиря о. Юрій Жаткович *). Згадується его в ак-

* Юрій Жаткович: Нарис історії Грушівського монастиря на Угорській Русі. — Науковий збірник, присвячений проф. Михайлови Грушевському. Львів. 1906. Ст. 155—157

тах и під 1391. роком. В 1391. роцѣ 14 августа константинопольскій патріярх надає тому монастиреви рѣшиѣ привилеѣ. Настоятель Грушѣвського монастиря став протоархимандритом — мав не тільки епископську власть над підчиненим ему духовенством и народом, а також епископськѣ доходи вѣд них. З того вийшов спѣр межи грушѣвським протоархимандритом и мукачѣвським епископом, досить, що в 1556. роцѣ мукачѣвський епископ Илярій править своїми вѣрными з грушѣвського монастиря. Коло 1606. року став грушѣвський монастирь столицею молдавських (румунських) епископѣв.

Як невѣдомий початок того монастиря—так не вѣдомий и его конець. Однѣ подають*), що в 1690 р. „монастирь сей был разрушен протестантами, которые иконы посѣкли сѣкирами, свангеліе проболг штыком, а колоколы (дзвонь) и чаши в землю закопалися“, — Юрій Жаткович подає знов в працѣ, яку мы выше згадали, що вже в 1668 р. даровав семигородський князь Михайло Апафи добра грушѣвського монастиря капелянови Стефанови Фрашерови из Густа и догадуєся, що монастирь сей знищив Юрій II Раковцій в 1657 р., як вертаєся из своего польского походу. Досить, що в другѣй половинѣ XVII. вѣку грушѣвский монастирь перестав именовати.

З грушѣвським монастирем звязана исторія печатаня книг на Підкарпатскѣй Руси.

З концем XV столѣтя зложив пѣмець *Швайпольд Фіоль* друкарню в Краковѣ и тут выдал в 1491. роцѣ церковно-славянськѣ книги кирилицею („Апостол“ та ившѣ). Швайпольда Фіоля посуджено о прихильнѣсть до православія и вѣзвано на суд перед краковського епископа. Швайпольд утѣк з Кракова на Угорщину, поселивєся в монастири в Грушовѣ, де зложив друкарню, так що вже з початком XVI. вѣку стали появлятися на території Підкарпатскої Руси печатанѣ книжки.

Сей факт ще тым знаменний, що першѣ друкованѣ книжки появляються на Руси пѣзнѣйше о кѣлькадесять лѣт—щойно в другѣй середнѣй XVI. вѣку в Заблудовѣ в маєтках вельможки Григорія Хоткевича, де в 1560. р. печатають книги Иван Федоров и Юрій Метиславецъ. Так отже Підкарпатськѣ Русини мали зо всѣх Русинѣв-Украинцѣв

*) Е. Ф. Монастирь Грушевський в: „Мѣсяцослов на 1896 год“.

найперше печатню. Печатню в Грушовѣ була загалом перша печатня на всѣй руській території.

З кінцем XVIII. вѣку стає осередком культурного руського життя *Ужгород*, куды в 1772 переноситься з Мукачева осѣдок єпископа.

Письменство I. доби — до 1588. р.

Мукачовский та Грушовский монастирь були першими осередками релігії, культури и письменства Підкарпатської Руси.

До нас дійшло з тої доби мало творѣв, якѣ можна бы зачислити до письменства.

Заховалися за те богослужбні книги, нинѣ цѣкаві своєю мовою. Важнѣйшѣ *богослужбні* є отѣ:

1) Дрѣбнѣ уривки *Минеи та Євангелія*, писанѣ на пергаментѣ з XII—XIII вѣка.*)

2) *Мукачѣвська Псалтырь* з початку XV. в. На неѣ звернув увагу Иван Соколов**) (Соколов займається мовою сего твору, выказує прикметы румунської школы, а також звертає увагу на те, що автор часто унікає укѣнченя слѣв на *ie*, а радо уживає народных форм. Так уживає: *хвала* (зам. хваленіє), *тварь* (твореніє) царство (царствіє). В книжцѣ видно також галицькый вплив (далбим оубо, възложили, бим и т. д.) Псалтырь знаходиться нинѣ в бібліотечѣ Василян в Мукачѣвѣ.

Твором, який мож зачислити до письменства, є:

3. *Мукачѣвська лѣтопись з XV. вѣку.*

Лѣтопись — точнѣйше: Лѣтописнѣ уривки зачато писати в 1458 р., але подаються в них подѣѣ вѣд 1339, коли мав прийти князь Т. Коріятович до Мукачева. Лѣтопись описує, як князь збудовав замок, побив на чернечѣй горѣ великого змія и на мѣсци побѣды над змієм выставив церков та монастирь. „Огь временѣ зданія обители невидимѣ, кои бывали начальницы, зане гоненія велія бываху татарскія, турецкія, мѣста таковыя иноческа разоряху, востанія еретиковѣ на церковь святую и люди Божія, швыхъ паляху, каменемъ побинца, вѣ огонь, воду потопинца, *вѣ толикое за-*

*) Д-р О. Колесса: Причинки до історії угорської-руської мови й літератури. Записки наук. тов. ім Шевченка у Львові т. 35-36.

**) Мукачѣвская псалтырь XV. вѣка (Сборник учеников Ламанска о Тшогр. Имп. Акад. Наук 1883.)

пустякні мѣстѣ сіе прийде, чтѣ ни писаніе жадно вѣрѣтєся, нѣ преданіе людское все научає до лѣта 1458.*)

Автором лѣтописи був без сумнѣву чернець мукачѣвського монастиря Як сам подає, про подѣѣ перед 1458 р. писав на основѣ одного переданя. Лѣтопись має як и всѣ руськѣ лѣтописи того часу наскрѣзь: *религійный* характер.

Отсе майже всѣ твори до 16 вѣку. Безперечно, що не всѣ твори того часу дійшли до нас, а частина погубилася на довгѣм протязѣ часу. Але тѣ, що дійшли, достаточнo илюструють той час: *поза домаганя церкви, богослужебнѣ книги — письменство Подк. Руси до 16 вѣку не вийшло.* Крім богослужебных книг були певно поширенѣ и апокрифи, то є оповѣданя про святих, Христа, Богородицю и т. д., яких церков не признавала за правдивѣ. На именованя апокрифѣв наводив бы опис бою князя Коріятовича зомѣем в мукачєвскѣй лѣтописи, який безперечно взято з якогось апокрифа и причѣплено до князя Коріятовича.

II. Доба (1588—1800). Загальний огляд.

1. Реформація Лютра.

Религійнѣ боротьби не поминули й Пѣдкарпатську Русь. Згадаємо найважнѣйшѣ факты. В 1523 на будимськѣм соймѣ рѣшено карати смертю на огни тѣх, що приймуть науку Лютра. Тому молодѣж, яка вертала зомѣдл в Витенбергѣи, послювалася в *Земплинськѣй* и *Шаршиськѣй* землѣ и тут ширила нову науку. Католицьким священникам вѣдбирано десятины и иньшѣ доходи. Священники стали принимати науку Лютра и т. д. Посланія короля Людвика II. до столицѣ шаршиськоѣ з 1525. були безуспѣшнѣ**). Протестантизм ширився в Земплинѣ и в Шаршиси—а вѣдси перейшов и до Галичини. И Франко подає в своѣй студіи про карпаторуське письменство***).

„На Карпаторуськѣй території в XVII—XVIII в. не було руських значнѣйших шкѣл, ані просвѣтних центрѣв, отже не було

*) Vide: Евменій Сабѣв: Христоматіи церк-слов. и угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ. Унгварь 1893 ст. 184.

**) Андрей Балудинскій: Церковная исторія в Вѣннѣ 1851. Выданя трѣте. Ст. 380. и 381.

***) Д-р Иван Франко: Карпаторуське письменство XVII—XVIII в. Львѣв. 1900, ст. 4.

для кого писати по вченому, по церковному. За те тут, особливо в західній частині своєї території, в Перемищині, Сянїччині, Сандеччині і на Спішу, чи то через сусідство до Мазурів і Словаків, чи через які невідомі нам впливи пр. протестантизму, вчасно виростає потреба проповідництва, навчання народа *народною мовою*“.

Протестантизм ширився також в Семигородї межі Сасами. Сасы були купцями, їздили часто в Нїмеччину и вѣдси скоро перейшла наука Лютра в Семигород. Из Семигороду старалися прихильники нової вѣри перенести єї и межі Русинѣв в Мараморощинѣ, як про се свѣдчить знайдене професором Петровим в селѣ Няговѣ рукописне толковое евангеліе, яке є повнѣ слѣдѣв протестантизму *).

Пѣднести належить також то, що коли Пѣдкарпатські Русини подѣлилися на православних и уніятѣв, то семигородські князї, якѣ були протестантами (Бетлен та иньшѣ) попірали православних проти уніятѣв, але помимого того всего наука Лютра, Кальвина и иньших протестантѣв не прийнялася на Пѣдк. Руси. За те она дала Пѣдкарпатским Русинам *народну мову* в письменствѣ. Ся народна мова прийшла також з Галичини та загалом Руси-України, де пѣд впливом протестантизму також увѣйшла народна мова до литературних творѣв.

2. Унія и православіе.

Важнїйша як агитація протестантѣв була релігїйна боротьба православних з уніятами, яка велася на цѣлой Руси вѣд кѣнця 16 в., через цѣлий 17 вѣк, а яка не поминула й Пѣдкарпатської Руси. Правда: релігїйна боротьба не викликала на Пѣдк. Руси широкого полемичного письменства як на Руси, але помимого того ведено ту боротьбу не меньше горячо.

Перший раз вирінула думка заведеня унії на Пѣдкарп. Руси в 1596. році, коли на з'їздѣ в Берестю Литовськѣм з'явився мукачевський єпископ, чи там єго делегат (подає Балудянський). Але унії офіційально тодѣ не прийняла Пѣдк. Русь. Вѣд початка XVI. вѣку старалися Мадяры-католики заводити серед Пѣдк. Русинѣв унію, але народ крѣпко держався православної вѣри и не хотѣв пѣчо чути про унію. Коли коло 1620 року мадярський магнат Гомопай почав ширити унію в своїх маєтках, де було до 70 парафїй и коли духовенство пѣд пати-

*) Д-р Гїядор Стриський: З старшої письменности Угорської Руси. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові. Т. 117. і 118., ст. 179.

ском пана вже було пристало на унію и закликало до себе з Перемишля уніятського єпископа Крупецького — народ повстав и трохи не вбив Крупецького. Але помимо таких фактов католицьке духовенство и магнаты не переставали ширити унію, об'ячуючи православному духовенству, що коли оно прийме унію, буде зрівнане з латинським в правах (то є: д'стане право брати активний уділ в политичнѣм житю та буде увољнене вѣд панщизнянних работ).

В 1646. роцѣ зббралася часть руського духовенства в Ужгородѣ и приняла унію. Але помимо сего справа унії не була скѣнчена: унію приняла головно захѣдна часть Пѣдк. Руси — схѣдна, а то Мукачевщина й Мараморощина остали однаково при православю, пѣдтримуванѣ семигородськими князями. Тут згадаю епизодично факт, який зайшов тодѣ в Мукачевѣ. Мукачевський єпископ Василь Тарасович був також в Ужгородѣ и приняв унію, се розгнѣвало протѣстантов и Раковція 1., який казав арештовати мукачевського єпископа. Єпископа зловлено в часѣ богослуженя, вѣдтягнуто вѣд олтаря и в ризах волочено через город до вязницѣ. Аж коли єпископ зложив свою гѣднѣсть, его выпущено на волю.

Унія в Ужгородѣ подѣлила Русинѣв на два табори. Уніятський єпископ назывався мукачевським—але в Мукачевѣ не все мѣг безпечно сидѣти, бо мукачевський монастирѣ був в руках православних. Уніятський єпископ був в перших роках по заключеню унії без сталого мѣсця осѣдку. Православний пересиджовав в Мараморощинѣ, але також без сталого мѣсця осѣдку...

Для нас важна борба межи уніятами и православними—ѣ скѣлько она вѣдбилася в письменствѣ. Пригляньмося, якими культурними засобами була узброєна одна й друга сторона?

В першѣй хвилѣ по заключеню унії сторѣнники православи стояли выше силою иперції. Они мали за собою коли вже не весь народ, то велику его бѣльшѣсть, мали за собою и традицію, помѣч ердельских князѣв и що еще: на територіи православія остала й друкарня в Грушовѣ, доки не знищено монастиря.

Але православне духовенство не було в силѣ використати (вихосновати) своеѣ сили: оно було за мало образоване. Правда: ще перед заключенем уніѣ в Ужгородѣ були змагали завести выснѣ школы в Пѣдк. Руси. Се видимо з письма ердельского князя Вѣтлена до мукачевського єпископа Ивана Григорѣвича (1627—1633). В сѣм письмѣ позволяє выше згаданий князь єпископови „посѣтити церкви, школы, семинаріи, чтобы мѣг

основати новѣ, в них держати учителѣв славянського, руського, грецького, латинського и еврейського языка. Подібний дозвѣл достає в 1655-ѣм роцѣ епископ Петро Партеній од графа Другета для основаня школы в Ужгородѣ“ *).

Але до заведеня тых высших шкѣл, якѣ мали бути заложенѣ на взѣр руських шкѣл у Львовѣ та в Киѣвѣ—мабуть не прийшло, бодай про тѣ школы—поза письмом князя Бетлена—не знаходимо нѣгде споминѣв, анѣ не знаємо нѣ учителѣв тых на тѣ часы высших шкѣл, нѣ ученикѣв, що выйшлибы из тых шкѣл. На плянах вѣдав и скончилось. Православнѣ так и остали без важнѣйших шкѣл и чем далѣ выказовали чим раз низший уровень освѣты, який пробивається в тодѣшних их творах.

Сеи низкий уровень освѣты та якась закостенѣлость, одчужнѣсть од нового свѣта та новых идей так и характеризует той подкарпатський православный рух. Для примѣру належить навести, що православнѣ мали з початком религійноѣ боротьбы—як згадано выше—на своѣй території друкарню в Грушовѣ. Якѣж твори они выдали? Православна Русь zagrożена ширенем унії змоглася выдруковати всего двѣ чисто литургичнѣ книжки: „Пентекостаріон“ та „Молитвослов“. Е. Сабов доносить за Кралицьким, що выдано ще й „Букварь“, але д-р Г. Стрипський **) заперечует истнованя такоѣ книжки.

Уніяты в часѣ принята унії становили меньшѣсть — але сто лѣт познѣйше заволодѣли цѣлою Пѣлкарпатською Русею. Як се сталося?

Не всѣ пѣлкарпатскѣ Русины приняли унію, проти унії була Верховина, Мукачѣвщина й Мараморощина. Латинське духовенство в наслѣдок сего не довѣряло вже й тым Русинам, якѣ по щирости приняли унію. Тому в 1689 роцѣ пѣдчинено мукачевського уніятського епископа пѣд власть латинського епископа Ягерського, а руське духовенство пѣд вплив латинського духовенства. Се выкликало незадоволеня, ворожнечу, непорозумѣня та неохоту до унії. Православне духовенство було независиме од нѣкого, уніятське зависиме. Се ослаблювало в першѣ хвилѣ унію, але як побачимо далѣ та зависимость дала уніятам перевагу.

На ту перевагу зложилися :

- а) односины политичнѣ,
- б) в наслѣдок зависимости од латинських епископѣв дѣста-

*) Е. Сабов: Христоматія. Унгвар. 1893, ст. 185.

**) Д-р Г. Стрипський: З старшої письменности Угорської Руси. Записки Наук. Товар. імени Шевченка. Т. СХVII і СХVIII., ст. 182 и 194.

ли уніяті учених єпископів и школы и зблизилися до латинської культури.

Политичніз односини. Мукачевський монастирь ще якийсь час по заключеню унії остав в руках православных, молдавські православніз воеводи опѣковалися ним, як про се свѣдчить напись, яку умѣщено в церкві монастиря на Чернечѳй горѣ коло Мукачева :

Федор Коріятович князем был,
За отпушеніе грѣхов монастирь зрбил,
Дравяна церковь от вѣку зостала,
А теравнѣйшого року 1661 каменная стала
Презъ Константина воеводу молдавського
З Неделею на имя госпожею его.
Владыкою на той час Іоанникій зоставал,
Зо Мстичова о том ся пильно старал.

Але по 1680 роцѣ ставала Австрія твердою ногою у схѳдній Угорщинѣ. За допомогою Австріи стала поширюватися унія. В Мараморошинѣ держалися ще православніз владыки аж до 1735 року, хоч ще й пѳзнѣйше высвячовалися мараморошські священники у православных молдавських владык. В 1760 р. прокинувся в народѣ рух проти унії в Мараморошинѣ. Австрійський уряд звернув увагу на сей рух и дошуковався его причин. Представники мѣсцевоѣ администраціи вказали як на причину сего руху : *тяжке матеріяльне положеня низшого духовенства и его неосвѣченостъ.* Тодѣ австрійське правительство занялося поправою матеріяльного положеня духовенства, стало дбати, щобы були школы й духовніз семинарѣ для образованя духовенства, а в кѳнци увѳльнило мукачевську єпархію изпѳд зверхноѣ власти католицького єпископа (конецъ XVIII вѣка).

3. Низшѣ школы.

Про дозвѳл князя Бетлена єпископови И. Григоровичеви (1627—1633) мы згадовали, але нѣ тых шкѳл, нѣ шкѳл за графа Другета в 1655. р. вѣдав не заложено.

Од 1681. р. була елементарна школа в Мукачевѣ, в якѳй учеѳо правдоподобно тѳлько читаня церковных книг та церковноѣ одправы. Для науки читаня выдав єпископ Йосиф де-Камелис в 1699. р. в Тернавѣ „*Букварз языка словенська*“. Для „вышого образованя“ выдав сей єпископ рок перед тым (1698 р.) „*Катехизис для науки Оугрорускимз людемз*“.

Выше образованя побирали руськѣ питомцѣ в латинськѳй теольогіи в Тернавѣ (Nagyszombat) и Ягерѣ. За часѳв де-Каме-

лиса утворив Якѡв Яни фундацію при тернавськѡм университетѣ для Русинѡв мукачевськѡй епархіи. Питомцѣ, якѣ скѡвичили теологію в Тернавѣ, були потѡм першими учителями духовного семинара в Мукачевѣ (1744—1778); потѡм в Ужгородѣ и були першими настоятелями й епископами на Пѡдк. Руси—як Андрей Бачинський й иньшѣ.

Не мало трудився на полѣ шкѡльництва епископ Мануил Ольшавський (1743—1767). Елементарну школу в Мукачевѣ перетворив вѡн в перший семинар Пѡдк. Руси. Було се в 1744 р.

Ся школа складалася з двох оддѣлѡв. На першѡм учено науки читаня, писаня и численя, учив мѣсцевый пѡп и дяк. Не треба думати, що на сей оддѣл ходили самѣ малѣ хлопцѣ — з початку були межи учениками „дорослі люде, особи — неuki, шо вже давно понували й дякували по селах“, як каже в высше згаданѡй працѣ д-р Г. Стрипський.

По скѡиченю першого оддѣлу переходили ученики на другий, богословський, де учив сам Ольшавський. На сѣм другѡм высшѡм оддѣлѣ учено: катехизм з книжки, яку видав в 1698. Де-Камелис, моральну з книжки *Георгія Византія* (1716—1733) „*Краткое припадок моральных или нравных Собрание* (в Тернавѣ 1727 р.), обрядѡв и т. п. Шо не було книжок до иньших наук кромѣ катехизму и книжки до науки моральной, то Ольшавський диктовав иньшѣ вѣдомости из своих нотаток. Выкладовою мовою обох шкѡл була мова руська.

В перших початках учив в высшой шкѡлѣ сам Ольшавський, позйѣйше стали учителями высвяченѣ попы, якѣ покончили теологію в Тернавѣ, або Ягерѣ.

Выклады в Тернавѣ и Ягерѣ одбувалися по латинѣ. Знаня латинськѡй мовы ставало конечно Русинам, якѣ хотѣли кѡичити высшѣ школы та вступати до урядѡв. Для поверховного зазнакомленя з латинською мовою выдае *Ольшавський в 1746. р. в Кольожварѣ*: „*Elementa puerilis institutionis in lingua latina—Начало письмен дѣтем к наставленію на латинськом языкѣ*“; в якѡй поданѣ початки латинського читаня, а далѣ молитвы и числа. Книжка писана по латинѣ. Пѡд кожлым латинским словом вѡдповѣдне руське.

4. Высша освѣта.

Высшу освѣту побирали Пѡдкарп. Русины в XVIII. вѣцѣ в латинських семинарах в Тернавѣ й Ягерѣ. По розрухах в Мараморошинѣ (1760-ѣ роки) интересуется Австрія станом освѣты

руського духовенства. Спостерігає, що те духовенство мало образоване й стає дбати, щоби піднести освіту. В часах Марії Терези перенесено в 1778. р. духовну семинарію з Мукачева до Ужгорода, в Відні засновано знов в 1774. р. генеральну греко-католицьку семинарію при церкві св. Варвари, так зване „Vargarium“ для високої освіти питомців-Русинів з Галичини і Подкарпатської Русі. Питомці в Відні не тільки слухали найкращих столичних професорів, але загалом мали змогу брати живу участь в культурному життю столиці, знаходитися з різними славянськими й неславянськими націями, студіювати їх історію й письменство, а те впливало на розширення їх власного світогляду. Так само установлено місця для руських питомців в Будині.

В том самім часі і увільнено мукачевського єпископа із під власти латинського. Першим незалежним єпископом став *Андрей Бачинський* (1772—1809), який перенісся з Мукачева в Ужгород, де заложив єпархіяльну бібліотеку. Вже за часів Бачинського числила бібліотека 9000 томів.

Письменство II. доби.

Характер письменства сеї доби також релігійний. Перше місце займають учительні євангелія, релігійні та світські стихи, літописи, повісті й апокрифи, полемичні твори, а в кінці вже вище згадані підручники для шкіл та образования духовенства.

Учительні євангелія.

Як згадано вище Подкарпатські Русини не прийняли протестантської віри — але прийняли ту високу ідею, яку ширили протестанти, а именно: що святе письмо, проповіді, молитви і т. д. повинні бути зрозумілими для всіх. Під впливом отже протестантизму зачали вже в половині 16-ого віку появлятися у Подкарпатських Русинів твори в майже чистій народній мові.

Перше місце між тими займають *Толковні або Учительні євангелія*. Се були книги, в яких мѣстилися wyjaсненія євангельських текстів на кожду недѣлю і свято. По прочитаню тексту євангелія в недѣлю або свято вѣдчитовав священник і wyjaсненія, розтолкованія того тексту і науку, яка впливала. Перше таке руське „*Євангеліє толковане*“ випечатано в Вільні в 1595 р. В 1619. появилося знов „*Євангеліє Учительное т. е. Поученія*

на дни воскресные и праздники всего года“, яке написав Кирило Транквиліон Ставровецкій. Як потрібні були тѣ книги та як скоро они роздѣлилися, свѣдчить се, що тѣ евангелія потѣм переписувано сотки разѣв.

Такѣ учительнѣ евангелія були и на Подк. Руси дуже розширенѣ. До тепер вѣднано таких евангелій до десять.

Найдавніше вѣднано толковое евангеліе Пѣкарпатськѣ Руси се *Скотарське евангеліе* из 1588 р. Оден уривок из того евангелія друкуе Е. Сабов в своѣй Христоматіи (ст. 2).

„Слышали есте наймилшій ѣ христіане читаня святой евангелій, прислухайтежеся выкладу духовнаго; того дѣла Господь нашъ Ісусъ Христосъ, который вѣдаетъ тайности сердець нашихъ и оучитъ насъ и боронитъ сѣя притчею душевною и телесною. Мытарь душа, а фарисей тѣло и т. д.

Рукопись отсего учительнаго евангелія — *пропавъ „на рукахъ людей і то ще тямущихъ!“**

Иньшѣ учительнѣ евангелія суть:

Учительное евангеліе изъ Данилова (Sófalva в Мараморошинѣ) изъ XVII. в. В тѣмъ учительномъ евангелію суть науки на недѣлѣ и свята переплѣтанѣ многими апокрифами. (Перегляд содержания и описъ подае. Др. Иванъ Франко в книжцѣ: Карпаторуське письменство ст. 27—37 **).

Сборникъ Телесецьоваго попа Стефана изъ XVII. в. Вѣднано его Д-р Иванъ Франко***). Авторъ отсего збѣрника бувъ образованный на тодѣшнихъ руськихъ та польскихъ религіиныхъ творахъ и любовався в довшихъ та коротшихъ оповѣданяхъ, якѣ влѣтавъ в свои проповѣди. Оповѣданя до проповѣдей бравъ авторъ з деякихъ польскихъ книжокъ, або з руськихъ якъ „Перло Многоцѣнное“, збѣрникъ чудесъ св. Николая выданный в Киѣвѣ, повѣсть про Варлаама и Йосафа, рѣжнѣ апокрифи, народнѣ оповѣданя и т. п.

Отъ заразъ в першѣй проповѣди оповѣдае про три чуда св. Михаила в Киѣвѣ. Другое чудо осьъ такъ:

*) Вѣднанный: Угроруські літописні записки“ в Запискахъ Наукъ. тов. і. Шевченка ч. 104 ст. 73.

**) Тексты апокрифѣв з сего уч. евангелія и слѣдующихъ подант: Д-р Иванъ Франко: Памятки Украиньско-руськѣй мови і литературы т. I (Львѣв, 1896).—Апокрифи старозавѣтні, т. II. (Львѣв, 1899). Апокр. новозавѣтні (апокр. евангелія), т. III. (Львѣв, 1902). Апокр. діяня апостолѣв), т. IV. (Львѣв, 1906). Апокр. есхатологія, т. VI. (Львѣв, 1910). Легенды про святихъ (часть перша).

***) Д-р Иванъ Франко: Карпаторуське письменство—у Львові 1900 ст. 44—55.

„Въ томже Богоспасающомъ городѣ Кїѣвѣ хотѣла Москва добывати и рабовати Печарскій монастырь Оуспенія пресвятой Богородици. Першій раз коли пришли, то слѣпли, другій раз так же, третій раз коли их Бог простив ѿ слѣпоты, ѿши ся не покаяли и пришли рабовати той монастырь Матки Божеи. И коли пришли против стѣла Володимирова, там святой Михаил явне ся им на ѿчи показавъ на кони оу золотой брончаной сорочцѣ, оу панцири... самыхъ воиновъ не разивъ... конемъ их, мечемъ своимъ ноги имъ поподтинавъ. Тое оувидѣвши Москва перестали своего дѣла...“

Однимъ изъ найгарнѣйшихъ оповѣданъ попа Стефана е оповѣданя, яке называеся : „Чудо преславное святого великаго мученика Георгїа о шаркани і ѿ царевнѣ“.*)

Ужгородський рукописъ изъ XVIII. в. И сей зборникъ мае в собѣ много апокрифѣвъ та оповѣданъ з рѣжныхъ руськихъ та неруськихъ жерел. Опубликовавъ Д-р И. Франко : в Карпаторуське письменство ст. 55—61.

Якъ взорець мовы и образования автора подамо оповѣданя, яке розтолковуе, чому св. Ивана Златоустого названо саме Золотоустымъ.

„Повѣствуетъ ся ѿ древнихъ ѿ Ивана Златоустѣ, почому ся називаеъ Златоустомъ, а то такая причина. Коли билъ заточенъ ѿ арменски Крксси островъ, бывши тамъ писавъ епистолю до Кириака заточеннаго, стѣшаючи его ѿ трафѣнку. И гди пышучи оуставъ и отишовъ ѿ того мѣста, где ся сзявъ орель, налетѣвши схватид каламар его и пюрко и полетѣвъ пречъ. Иванъ святой мисливъ собѣ, що бы то было такового и откуда ми ся стала пакость страпленному челоуѣку? Оправивши пищокъ ис тростины, не имаше каламару, стал пищокъ мачати во уста свои. И гди писалъ, а но стали изъ слини его золотїи лѣтери на хартїи барзо краснїи и написалъ листь до Кириная, и ѿтоль ся назвалъ Златоустомъ“ (14. казанїе на трехъ святителей).

Що до мовы сего рукопису, — замѣчае Франко (Карпаторуське письменство ст. 60) — то она, якъ показываютъ поданїя пробы в головному народнїи, з невеликими примѣшками церковщины ;

*) Выдруковане в цѣлости в : Руське-Країнська Бібліотека ч. 1. — Читанка для дорослыхъ — уложивъ Ядор — Мукачево 1919 р. — В уступї : Змїи и донька королева — оповїдане Стефана Тесловича изъ 1637 року. (Изъ сеѣ интересной читанки, в которой заведено фонетичну правопись, маю только 5 ар. друку фор. 16. (16X12) стор. 1—80. — дальшихъ сторѣн не вышечатано доси, книжка ще не вышшла.

примішки угро-руського діалекту рѣдшѣ, як в рукописи попа Стефана Теслевцьового, ще рѣдшѣ малярські слова, натомість є декуди полонізми, знак, що автор тих писань черпав из польських жерел, котрых вѣн зрештою нѣде не цитує. Що до правопису, то вѣн принципіально фонетичный.

Хоть писець и вживає *ы*, *ѣ*, але звичайно неправильно, особливо *ы*, рѣжниця мѣж *ы*, *и*, *і*, у него зовсѣм не истнує, хіба тільки що *ы* нѣде не кладєся на початку слова и т. д.

Два рукописы из села Лѣтмановѣ на Спишу из початку XVIII. вѣку. Перший рукопис мѣстить в собѣ 44 слѣв (проповѣдей), другий дѣйшов до нас дуже ушкоджений з повыриваними картками и мѣстить всего 11 слѣв. Замѣтний другий тым, що зложеный увесь народною мовою (И. Франко: Карпатор. письм. ст. 61—66).

Учительное евангеліе о. Теодора Дулишковича из 1673 р. Згадує про него д-р Володимир Охримович*).

Учительное евангеліе села Нягова (Мараморощина), яке вѣдкрив пр. Петров. Згадує про него загально д-р Г. Стрипський, не подаючи перегляду содержания.

Про авторѣв отсых учительных евангелій, их образованя, способ оповѣданя, жерела tych оповѣдань и т. д. говорить И. Франко в своѣй книзѣ „Карпаторуське письменство XVII—XVIII в.“, ст. 13—14. Наведемо отсю характеристику.

...Іх авторы очевидно сільські духовні, а іх рукописи або готови проповіді, або матеріяли прилагоджені для визисканя в проповідях. Але якжеж далеко відбігли ті проповіді від типа Учительних Евангелій. Коли там переважав простий виклад евангелія і головних точок віри та моралізація, тут найголовніше місце займають оповіданя. Автори рукописей стягають для сеі ціли матеріял із усяких можливих жерел, із житій святих, із збірок середньовікових легенд і прикладів, із світських новель та казак або моралізуючих апологів, не гордують навіть оповіданями зачутими з народных уст, народними віруваннями та традиціями. Все те подиктоване щирим і гарячим бажаням — *просвітити народ, напутити темних*. Але при тім якже зворушує нас вид тих просвітителів! Ониж самі темні! Хоч уміють читати і писати, володіють кромі руської ще церковною, польською

*) Записки Наукового товариства імени Шевченка. 1897, т. 19. Міс. 4—7.

чи може й ще якою мовою, та про те від дійсної науки, тої, що була тоді в Європі, они стоять майже так само далеко як і їх неписьменні слухачі. Що може бути наївніше частих унімнень тих проповідників: „прислухайся добре отьму мойому казаню, а будеш знати се й те...!“ Що може бути забавнійше, як їх вияснюване природних явищ, як їх мітологічні коментарії про метеори еродія і т. п. На яким допотопнім рівні стоїть їх полеміка з недовірками! Сих наших проповідників не цікавлять ніякі догматичні тонкості ані діалектичні докази; їх теологія груба, антропоморфічна, примітивна, хоч і порушається в рамках „православної“ церкви. Унії бачимо хіба сліди, але не чуємо найменшого подиху тої боротьби, що велася довкола неї. Авторів і їх слухачів цікавлять найбільше оповідання, чудеса; по за се їх моралізація обертаєся в тіснім крузі конвенціональної моралі, можна сказати, в крузі десятиох заповідей, а пастирське богословія зводиться до давання „постраху християнського“ — і до унімнень, щоб люди не жалували давати духовному приносів. Але що є справді нове і цінне в тих оповіданнях і поученнях, так се *їх мова*—проста, народня, з мадяризмами і польонізмами вживаними в даній місцевості, з закраскою місцевого діалекту, декуди з невеличкою примішкою церковщини, не більшою як її можна було чути в устах дяків і сільських грамотіїв. *А надто сподіє оповідання!* Авторі наших рукописних збірок ніде не перекладають дословно своїх жерел, не переписують дословно своїх взірців. Кождий з них бере зі свого взірця тільки основу і перероблює, переповідає її по своєму, один з меншим, другий з більшим талантом. Хоч автори збірок Ужгородської, Телсєвцьової по части черпають із спільних жерел, подають спільні оповідання, то про те ані одно оповідання не згоджуєся з другим дословно, а звичайно перерібка сягає далеко дальше по за стилістичні відміни, модифікує й саму річ. Видно, що автори трактують свої теми зовсім не як якісь святощі, а по prostu як літературні теми і оброблюють їх своєю, силкуючися поперед усього надати їм по змозі яркий місцевий кольорит. Старі патріярхи і пророки, Греки і Римляне, царі і святі говорять тут зовсім так, як карпаторуські гірняки, уживають їх характерних зворотів і поведінок. Пригадаю поведінення Посифових братів у Єгипті і їх характерну промову: „ми сини патріярха Якова, можете чувати про него...“

Полемичнѣ твори.

Религійнѣ боротьбы, а спеціально заведеня унії в Ужгородѣ в 1646. викликали вѣдгомѣн и в письменствѣ. В лѣтах 1672 — 1681. появляється твѣр *Oroszvegeassy Mihály* в 3 томах. Сабов в своѣй Хрестоматіѣ (ст. 186) так характеризує сей твѣр... „сочиненіе... бросающее яркій свѣтъ на время принятія унії угро-русскими“. Так писав Сабов 1893 р., та на жаль не подав выписок из того твору. Твѣр *Михайла Росвиговського Андрели* знаходився в ужгородськѣй епископськѣй бібліотецѣ—та вже в 1911. р. загинув за ним слѣд... Я. Біленький (Стрипский) пише про той твѣр: *Огнестых протиримських* творів Михайла Росвиговського Андрели, писаних власне для просвіченя неуніятського селянина приступним народним язиком, годі шукати в епископальній бібліотеці в Унгварі. Що красше поволи пропадає для науки! *)...

Лѣтописи.

Найважявѣйшою лѣтописю того часу є *Гукливська лѣтопись*. Уривки з тоѣ лѣтописи подає Сабов в своѣй Хрестоматіѣ ст. 2—3., цѣлу лѣтопись оголосив Я. Біленький **).

Село Гукливое лежить на пограничу Пѣдк. Руси и Галичины, на самѣм верху Карпат, де границѣ столицѣ Берег сходятся з Мараморошом и з Галичиною. З душна-стырѣв отеего то села знайшлося кѣлькох з нахилом письменничим и они то спосували на остатных шѣтьох сторонах метрики усонших подѣвъ, яких були свѣдками. Сей список назвали: „*Новѣйшая, яже когда случилася*“. Лѣтопись зачинається 1660. роком и тягнеться до 1819. — зглядно 1830. року. Автором лѣтописи є мѣсцевый парох *Михайло Григашій*, сын кметя Гріги. Уродився в 1758 р., поном а потѣм намѣсником (деканом) був од 1782. р., помер в 1823. р.

Михайло Григашій записовав подѣвъ од 1780. року, попереднѣ од 1660 перѣписав з якогось иншого списку, який зладив котрыйсь з его попередникѣв.

Якѣ вѣдомости подає *Гукливська лѣтопись*? Автором єѣ є сѣльський священник, який веде господарство, выпасає на полонинах маргу (худобу), вѣвцѣ и т. п. Его в першой

*) Я. Біленький: Угроські літописні записки Записки Наукового Товариства ім. Шевченка Том 104, ст. 74.

**) Я. Біленький: Угроські літописні записки — в Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка. Т. 104., ст. 71—82.

мѣрѣ обходить гарне веремя, остра зима, сухе лѣто и т. п. Майже при кождѣм рѣцѣ знаходимо вѣтки, що относятся до госиодарства.

Ахѣ (1660). Зима была твердая, снѣгъ оупав був великый, такъ же люде дорогу оу лѣсѣ протоптати не могли, и якъ оупав на пущаня Пилипово, то ажъ благовѣщеніе егѡ рушило. Благовѣщеніе было в ѣ. ндлю по: Гешургія во понеделок по Ооминѣ ндлѣ. Люде в недостатку соломы хыжѣ, стодолѣ, геть подерли марзѣ...

Отся фраза, що „в недостатку соломы“ подерли хыжѣ и стодолы повторяется в лѣтописи кѡльеа разѡв.

Ашлв (1782). Лѣто было сухое дуже, сѣвба и трава такъ вугорѣла, якѡ оу зимѣ ради недостатку зимѣвѣ хыжѣ и стайнѣ подерли, бо снѣгъ оупав був пред пущанѡм Пилиповым на три ндлѣ и еще на самого Гешургія, еже быеть в Оомину ндлю, снѣгъ был оупав, же и землю закрыв.

Звертае автор також пильну увагу на элементарнѣ: нещастя як: голод, слабости, мор и т. п.

Ашлв (1786). Оу яри и сиде рано была, не было што сѣяти. Люде из голоду пухли и оу Марамороши из голоду оумираючи, и мясо оу С. мцю или, что больше аще правда есть, и издохленину или...

Автор не обмеруеся однак тѡлько на вѣтки, що относятся до его села та гаразду, бѣды его вѣрникѡв — але ѣ подае вѣтки, що относятся до Угорщины, а далѣ ѣ важнѣйшѣ из поза Угорщины — разумѣеться — о скѡльки вѣтки про тѣ подѣв дѡйшли до Гукливого! Так знаходимо пѡд р. **Ахчо** вѣтку про Раковщія Ференца, що в тѡм роцѣ прийшов из Польщи, такъ самѣ вѣтки пѡд р. **Ашс**, пѡд **Ашс** и т. д. Знаходимо вѣтки и про смерть російскоѣ царцѣ Катерины, пѡд 1813. е вѣтка про те як Москаль Француза „голодом и зимов оу полях при Москви цѣлу армадїю заморозив и такъ его нагнав до французской землѣ“...

Мова, якою писана лѣтопись якъ видно из вышѣ наведеныхъ выписокъ е чиста народна з дрѡбною домѣшкою церковнославянщины. Правопись фонетична, автор пише пѣд, великый, хыжѣ и т. п. примѣтити належитъ ще ѣ се характеристичне: на лѣтописи вѡдбывся дух часу. Якъ вѣдомо в 16., 17. и 18. вѣкахъ писано в насъ народною мовою, потѡм стали нашѣ шопы писати по латинѣ. И лѣтопись гукливська писана од 1821. по латинѣ—але всего три реченя. Новѣй, вже вченѣй автор перейшов на латину — и замѡвк...

Подобні записки як на книзѣ усопших села Гукливого знаходимо й по інших книгах Я. Біленький наводить у вище згаданій статѣ ще два такі лѣтописні уривки. А то *Записки в біблії Острожській 1581. в селѣ Бедевль (Марамороши) и Община без титуловог карты в церквѣ села Золотаревъ (Мараморош)*. Записки в селѣ Бедевль короткі, починаються роком 1678 кінчаться р. 1710., головна увага звернена на подѣ в селѣ (голод, мор и т. п.). Записки села Золотарева з року по 1800, описують упадок гроша.

До ряду лѣтописей треба зачислити „*Списаніе обителей Марамороскихъ древле бывшихъ*“ Отся книжка складаєся з 43 записаних карток и знаходиться нинѣ в бібліотецѣ о. Василян в Мукачевѣ. Отсе „Списаніе“ написане при кінцѣ 18 вѣка и мѣстить в собѣ описи монастирѣв: Боронявського, Драгувського, Кричовського, Угольського, Булхувського, Бедевлянського, Грушівського, Бѣлоцерквянського, Дѣупинського, Барсановського, Евнянського, Мойсеовського и на вышній Тышнавѣ. Всѣ описи писанѣ на оден взорець. Перше: яким чином и коли поставлено монастирь? Хто поставив? Важнѣйшѣ подѣ — чуда, що вѣжуться з даным монастирем? Спис маетку и границѣ поля, якѣ е документи и книги? Описи, выкликують вражѣня, що они зладженѣ на урядовѣ звѣдованя державы (часы Йосифа II.).

Автором отсего „Списанія обителей“ — як слѣдує из самых записок — е Манасій Пукарс, игумен монастиря Бедевлянського, який враз з Еромонахом Макаріем Шугандою*) одбув по 1788 визитацію всѣх монастирѣв и потѣм зладив „списаніе“ на осноуѣ того, що бачив та чув.

При кінцѣ „списаня“ е подобно як при Гукливській лѣтописи, рѣжнѣ замѣтки писанѣ вже по латинѣ.

Религійно-моральнѣ або так званѣ духовнѣ вѣршѣ (стихи).

Религійно моральнѣ, або так званѣ духовнѣ стихи творять богатый одѣл не тѣлько в великій русько-українській литературѣ, але и в еѣ малій части: в литературѣ Подкарпатської Руси.

В сих религійно-моральных стихах вѣдбилися вѣрова-

*) Макарій Шугайда основ був в Краснѣм Бродѣ философську школу (Сабов. Хрестоматія, сг. 188.).

ня й погляды народа. Народ брав теми до стихів в першій мѣрѣ зъ святого письма, з исторіи церкви, життя святих—але не погорджував також апокрифами та народними оповѣданями. Що до содержания можемо подѣлити релігійно-моральні стихи на *епічні* и *лиричні*.

Епічні стихи описують рѣзкіх хвилъ из життя Христа, Богородиць, апостолів та святих, сюды належить зачислити такъ, як причта про богача и Лазаря та иньшѣ. *Лиричні* присвяченѣ переважно смерті и позагробовому житю. „Наближеня смерті викликуе у чоловіка свідомость его грѣшности, бажаня покаяння і прощення. Він уявляє собѣ все свое життя і лякаєся в гадках того, що мало подбав, щоби заслужити собі царство небесне. Вельми знаменний у ліричних духовних стихах покайный настрой, котрым они навѣяні. В сих стихах „грѣшна душа“ каєся після смерті і перечислює свої грѣхи *).

З території Пдк. Руси збѣрано и выдано до тепер до 300 таких релігійных стихів. Выдав их Иван Франко в своѣй студіи: Карпаторуське письменство XVII—XVIII вв. Львів, 1900. Тут е перечисленѣ пѣсенѣ з двох зборників—разом пѣсень. $13+63=76$. Тѣ стихи увѣйшли потѣм в збѣрку Володимира Гнатюка: „Угроські духовні вірші“ в Записках Наук. Тов. ім. Шевченка, т. 46., 47. и 49. Тут подано 225 стихів, записаных в столицѣ Мараморошськѣй, Березькѣй, Спишу та Керестурѣ. Біленький в „Старша Руська письменность на Угорщинѣ“. Унгар, 1907., ст. 4—6 наводить релігійный стих из збѣрника Ивана Ріпы.

Тых до 300 релігійных пѣсень, якѣ выпечатав д-р Иван Франко, В. Гнатюк та Біленький е выписанѣ из збѣрників из кѣнца XVIII. та початку XIX. вѣку. Але не треба так думати, що всѣ тѣ релігійні стихи повстали так пѣзно, их переписовано з давных зборників XVII. и XVIII, а може давнѣйших вѣков.

Ось прим. в збѣрнику Б. Митра Дочинця з 1832 р. (Франко, Карпатор. письм. 139—147) е „Пѣсня погребаню *Візанѣтня*“.

*) Олександр Барвінський: Історія Української літератури. I. часть. Львів. 1920., ст. 308.

Ґ) Мѣкачь, Мукачь ѡсирощеный,
 Такъ тешикъ Ерѣдель барѣзо смущеный.
 Весь народъ людски южь лamentsеть,
 Оуграхъ, Волохахъ велмиѣ жалѣеть.
 Смутная, бо трѣба южь затрѣбѣла
 Штрогая смерть мѣтлѣ трѣтила.
 И патерицѣ изъ рѣки выняла,
 И архіерейску плашчу подерла.

—отсей стихъ зложено в 1733 роцѣ, бо в томъ роцѣ помер епископъ Георгій Бизантій.

В томъ самѣмъ збѣрнику з 1832. р. е „Пѣснь ѡ должности пастыря дѣшевнаго“, яку зложилъ Иванъ Пастели мучачевскій каноникъ з кѣнця XVIII. вѣку. Его пѣсня е сатирию на жита попѣвъ в его часахъ.

Пастырю дѣшевный, ты попе избраны,
 лють грѣшныи ѡчищати ѡ Бѣга есь даньны,
 Якъ же другихъ ѡчищаешъ,
 кетъ самъ сквернымъ изостаешъ
 жиючи блудно?

Остатна строфа :

Тѣсень пѣть до раю, врата гѣскіи;
 людемъ показуешъ посты твердыя,
 а самъ гѣшъ, ниешъ стравы дороги.
 Глѣбоко спишъ—пробудися,
 Заблудивъ есь—навернися.
 Ґ) попе, покайся!

Иньшѣ стихи повстали в XVII. вѣцѣ, або и ще скорше. Ось примѣромъ в одной пѣсни проситьсѣ Богородицю й Бога, щобы :

„Агаряномъ сокрушилъ главу,
 вѣрному скиптру додай державу,
 З высокости страхъ,
 Сокрушъ враговъ въ прахъ.

Слово „Агаряномъ“, пѣд якимъ в нас розумѣла тыхъ, що нападали из сходу (востока), каже намъ догадоватисѣ, що та пѣсня зложена ще в XVII. вѣцѣ, коли Турки нападали на Угорщину.

Акrostихи.

В XVI., XVII. та XVIII. вѣкахъ був у насъ звычай, перенятый од иньшихъ народѣвъ писати *акrostихи*, то значить такѣ стихи, в якихъ початковѣ буквы стихѣвъ або строфъ разомъ зложеноѣ давали ягесь слово. Часто авторы ховали в акrostихахъ своѣ имена: з горы на долину (або й против-

но) прочитанѣ першѣ буквы дають имя авторы. И. Франко (Карпаторуське письменство, ст. 138) наводить такий оден вѣрш :

Горѣ, горѣ дѣше моя ко творцѣ своемѣ
 Бѣжи, бѣжи съ еленемъ къ источнику живому,
 к' нему тамо припади
 и его ся наслади,
 который завше памятаеть,
 кто ко нему прибѣгаеть.

Единъ, единъ той источникъ
 Неизчерпаемый,
 Всегда желаемый
 Вѣрнымъ, вѣрнымъ токмо людямъ
 А гдѣ з него черпаемъ,
 В ничто себе вмѣняемъ,
 Мыслимъ себе червми быти
 И в прях ся претворити—и т. д.

Початковѣ буквы строф дають имя автора: *Гедеон Пазій*. В збѣрцѣ В. Гнатюка (Записка Наук. Тов. ім. Шевченка, т. 49., ст. 183.) е иньший акростих, якого перша строфа е така :

Иже совершивый смотреніе,
 От земли исполни вознесеніе—
 Христось Господь на небеси,
 Оставимый своя словеса
 Низу на земли
 Человѣче, внемли.

Умныя силы удивиша ся,
 Веселія вси исполниша ся
 О Христовомъ Вознесеніи и т. д.

Початковѣ буквы строф того стиха дають знов имя: *Юстин Кортенски*.

Та хто був той *Гедеон Пазій* та *Юстин Кортенски* — не знати. Не знати загалом, чи они жили на Пѣдкарп. Руси, чи може прим. в Галичинѣ, а тѣлько их стихи сюды занесено.

Вандрѣвка религійных стихѣв и их мова.

Треба знати, що тѣ религійнѣ стихи дуже в нас вандровали. От пѣшов хтось з Пѣдк. Руси на одпуст до Зарваницѣ в Галичинѣ тай принѣс вѣдти, коли вже не цѣлый збѣрник пѣсень — то бодай кѣлька. Тѣ принесенѣ пѣснѣ змѣненовано, вкороченовано або розширювано, а часом перероблювано на новѣ. Примѣром е на Подк. Руси: Пѣсень ко

стѣй Бѣи чудотворной Повчанской. Выдавалобы ся, щѣ кол-ли ту пѣсню знайдено в Мараморощинѣ, а ще до Богородицѣ Повчанскоѣ—она напѣвно ѣ повстала на Пѣдк. Руси. Отже не так! Се пѣсня е—до Новосамбѣрьскоѣ Богородицѣ в Галичинѣ, выдрукована в „Богогласнику з 1790. р.“—але занесена на Пѣдк. Русь. Тут еѣ переписано, та замѣсть „Новосамборская церковь“ поставлено „Нова церковь Повчанская“.

Що до мовы, то е пѣснѣ писанѣ церковнославянською мовою, е в народнѣй мовѣ, деякѣ повнѣ польонизмѣв, або словакизмѣв—залежно од того, вѣдки занесено пѣсню.

Як замѣчено выше, содержава пѣсень дуже рѣзно-родне. Маемо пѣснѣ на Рѣздво, Богоявленіе, Стрѣтєня, Нездѣлю блудного сына, Великдень, Вознесеніе и т. д. Зачатіе Богородицѣ, Благовѣщеня, Успеніе, Покров и т. д. Много пѣсень е про святых: св. Михаила, Петра и Павла, Николая, Юрія и т. д. Велику групу становлять пѣснѣ при мерци, яких в Збѣрнику В. Гнатюка записано до 50. Пѣснѣ при мерци малюють грѣшне житя, смерть, жалѣ за помершим и т. п.

Пр. Жалѣ батька за голубомъ-сыномъ :

Голубе, голубе, то красно гуркаешъ,

Еще ты отъ мене скоро отлетѣлъ есь.

А я тобѣ давалъ, што есь от мня жадалъ,

Еще ты от мене ити не жаловалъ.

Ото мнѣ нужно на гробъ твой позрѣти,

Кетъ я не могу с тобов говорити.

О сердечко мое, вельку тугу маешъ,

Кетъ ты свого голуба голосъ не слухаешъ.

Ластовѣцѣ отлѣчаютъ, тай назатъ ся навертають :

Ушъ твое сердце назад ся не наверне.

Изпусти, Боже, с небесе росу,

Ухолоди сердце моего тяготу.

Конецъ животу моему с вами

Я васъ дарю многими лѣтами.

Сын мой премилый, радость сердца моего,

По что ты лишаешъ Отца своего ?

— Дякую вамъ, мамко, едина премила,

же есь ня породила, в чистомъ повинна,

Крестнѣ батечкове, наймилѣ призванѣ,

Люби вы моѣ, помидованѣ.

Свѣтскѣ стихи.

Рѣвночасно з религійно-моральними стихами повставали и свѣтскѣ, в яких авторы оспѣвували важнѣ историчнѣ подѣѣ, або своѣ вражѣня — чувства. Свѣтських пѣсень з XVII—XVIII вѣку з Подкарпатської Руси випечатано всего кѣлька. Найдовша се : „Пѣснь о образѣ клокочевском“, в якѣй описанѣ подѣѣ из 1683. (Облога Вѣдня Турками). Сю пѣсню видруковав найперше о. Антон Петрушевич (Литер. Сборн. Гал. Матицы 1856 ст. 190—198), а потом И. Франко (Карпато-руське письменство XVII—XVIII віків ст. 77—80). Пѣсня заховадася в рукописной зборцѣ вѣршѣв та пѣсень духовного змѣсту зладженої 1724. р. в селѣ Камѣнцѣ Спишського комитату.

Пѣснь о образѣ клокочевском.

Прислухайся кто изъ боку и присмотри ся
Справамъ божскимъ великимъ, и зачуди ся
Что ся дѣе на семь свѣтъ
А въ угерскомъ повѣте.

Плакаль образъ Пречистой въ Клокочевѣ
Котры взиты, Моставлены въ пукачеве.
Гнѣвъ божій ся чутуеть,
Образъ Панны ляментуеть.

През Куруцовъ¹⁾ в Клокочеве церковъ спалена,
А угорска вицѣтка земля испустошена :
Легко тое было знати,
Же ся треба Бога бояти.

Ото Куруцы зъ Лабанцами²⁾ себе зганяють,
А лютькіе ораги квалтом отбирають ;
Брат на брата наступаеть,
Сынъ отцеви смерть готуеть.

Хотяй кто изъ боку прійде, муситъ признати,
Же угерская земля добра была мати,
Але злая мала дѣти,
Же не хотѣли в покою сидѣти.

Медомъ, млекомъ, достатками ся опльвали,
-----³⁾

А сынове своей водѣ
Дочекали злой недолѣ.

¹⁾ Куруци-партія мадярських противникѣв Австріѣ, сѣ головою в ту пору був гр. Емерик Текелій. Ся партія надѣялася при помочи Турціѣ и Франціѣ водорвати Угорщину вѣд Австріѣ (И. Франко).

²⁾ Лабанцѣ — мабуть попсована нѣмецька назва Lanzenknechte — прихильники Австріѣ и нѣмецького панованія в Угорщинѣ, непримиримѣ ворогѣ Куруцѣв (И. Франко).

³⁾ Тут пропушено вѣрш, а замѣсть него через помилку повторено знов два короткѣ вѣршѣ попередноѣ строфи. (И. Франко).

На цесаря свои руки . . . подняли,
 Изъ Текелимъ . . . раду узяли,
 Отъ цесаря отступаютъ,
 Къ Турчинови присегаютъ.

Ото идуть до Будина примера брати⁴⁾
 И хотять ся Турчинови приятельми стати.
 Турчинъ ихъ к себѣ пріймуеть,
 А подъ Видень ся стягуеть.

Строго били, мордовали не якъ нанове,
 Текелего вармеде южь (стоять) готове
 А посполу съ нимъ . . .
 Якъ сами хотять, такъ сплюндруютъ.

Сплюндровали всю землю угерскую,
 Еще хотять сплюндровати и нѣмецкую,
 Подъ Пожономъ южь славають,
 Что ся стане, то не знаютъ.

А таборы турецкы стали под Вѣдень,
 А не знаютъ, же имъ прійдетъ горко обѣдень.
 Цесарь на то ничъ не дбаеть,
 А надѣю въ Богу маеть.

Богъ намъ с Пречистою вся оборона,
 Прійде до насъ и полская вшитка корона
 Избереть ся христьянство,
 Отжене отъ насъ то поганство.

Кды ся стали Немци с Туркомъ смелѣ витати,
 Стали Турцѣ с подъ Вѣдня якъ пилю утѣкати!
 Нѣмцы хвала Богу воздають,
 За Турчиномъ угоняють

Идуть за нимъ в утѣхою ажъ до Будина.
 Турци мовять: „Недобрая то у насъ есть новина“.
 Едны въ Будине zostали,
 А другіе поутѣкали.

Небесковъ (помочю) Нѣмци Будинъ достали,
 А въ Будине великую кров розляли,
 А Турковъ всѣхъ мечемъ постинали,
 А христьяны осадили.

Идуть Нѣмци ажъ подъ самый Нандорфеерварь⁵⁾
 Турчинови кровавы мечи указують,
 Турчинъ тое ды обачиль,
 Изъ таборовъ утечи рачиль.

⁴⁾ В р. 1682. Текелій присяг у Будинѣ на вѣрность турецькому султанови и за те був именованый князем (преміером) горѣшнов Угорщины (И. Франко).

⁵⁾ Вѣлгород.

Әгерскіе⁶⁾ тоє турцы гды увидѣли,
Своею раду заразь отповидѣли.

— — — — —
— — — — — 7)

Провадяты ся черезъ Тису Нѣмци подѣ Варадѣ⁸⁾
А Варадскій тому баша (быль) барзо нерадѣ :
Въ одну среду барзо рано
Ганзерови Варадѣ дано.

Въ городѣ при холодѣ Турцы сидѣли,
Отъ стрілянія гранатовъ свѣта не видѣли
Презъ Ганзера преславного,
Еднорали немецкого.

Но по волѣ Варадѣ дали,
Бо ся смерти въ немъ бояли.
Юже Турцы отступають,
А христіане триумфують.

Провадяты ся изъ Варада, —
Дай Боже, жебы пошли изъ Цареграда!
Дай то Боже дочекати
В Цареградѣ пѣснь воспѣвати!

И Богъ зъ высокого трону
Нехай упокоить угорскую корону
Небесъ (?) зъ высокого трону,
Нехай радость дать цесару,
Абы еще лѣта многа
Был през вытѣства...
Абы ему слава просвѣтала
И на вѣки все тревала.

„Конецъ пісні — замѣчає Франко — попсований. Зі строк тілько де-де полишилися довші, початкові рядки, але більшина їх пропала; полишилися тілько коротші, що певно в співаню повторялися по два рази і для того лінше заховалися в памяти того, хто списував пісню“.

Що говорить нам мова сего вѣрша? В отсѣм вѣршу повно полонизмѣвъ: *о образе, бозским, готове, южз, небесковз, рачилз* и т.п. Сѣ полонизмы вказувалиб нам, що сей вѣрш переведеный недолжно з польского. Сей догад скрѣпляє ще й ся обставина, що его записано в 1734. р. в Спишкѣм комитатѣ близько Полякѣвъ.

Из свѣтських пѣсень XVII—XVIII вѣкѣвъ заховалося ще

⁶⁾ Ягер-Ерлав.

⁷⁾ Пропущено.

⁸⁾ Варад або Варадин, по нѣмецкѣ Groswardein, колись сильна крѣпость, у теперѣшнѣм Бѣгарскѣм повѣтѣ (И. Франко).

кѡлька елегій (сумных стихѡв) та два-три веселѣ Они е в збѣрниках релігійно-моральных вѣршѡв, якѣ выдали др. И. Франко та Гнатюк, кромѣ того передав др. Гіядор Стрипський до бібліотеки Наук. тов. ім. Шевченка „Угероруський співаник Ів. Гряделевича из села Ритинного Мараморошського столиуѣ. Сей співаник опубліковав В. Гнатюк*).

Пр. Перша пѣсня из збѣрника Гряделевича :

Мѣзерія на сем свѣтѣ мене повѣдила,
 Ъбоюдная ковія сердце мнѣ пробила.
 Самъ не знаю, що маю чинїти :
 Прїйде мнѣ ся ис тенсности самомѣ згѣбути.
 Що не маю изъ молодыхъ лѣтъ щасливои долѣ.
 Тѣлкѡ бѣду тяшку терплю ѡт лихой неволѣ.
 Скитаюся по всемъ свѣтѣ якъ яка пташина,
 Незнаема, где я жїю, жадная родина.
 Може бы мнѣ лѣтше з родиною жїти,
 Тѣлкѡ бѣда мѣзерному, що звикѣ вандровати.
 Але тепер ѡтой сей свѣт все до себе маеть:
 Оу богачів мѣзернагѡ родина не знаеть.
 Хиба мнѣ тая бѣдетъ щирая родина :
 Сяжен землѣ на цвинтарѣ, висока могила.
 А на тойтѡ могьлойдѣ такъ будетъ писанѡ :
 Тутъ лежїтъ тотой человекѣ, щѡ гѡ сїротовѣ званѡ,
 Ахъ люде мимѡидѣчи, хтѡ тѣ спочїваєтъ ?
 Тѣсто лежїтъ той человекѣ, що родѣ не маеть !

Або: „Пѣснь свѣцка“ из Франка : Карпаторуське письменство
 XVII—XVIII. в. ст. 143—144.

Ъхъ ми тяжкый жалъ и не малыи,
 Многи скорби мня ѡбляли.
 Ъца матерѣ ѡставиль емѣ
 И самъ ѡ нїхъ заблудивъ емѣ.
 Оусѣхъ живыхъ я ѡставиль.
 А днесъ слышу, ишъ померли.
 Ътець мати престаивъ ся.
 Во мнѣ сердце расѣдвои ся,
 Ци не плохий розумъ сталъ ся,
 Же в чѣжинѣ емѣ загналъ ся ?
 Хоть померли, не видаю,
 Въ чужемъ краю перебуваю.
 Плачте ѡчи, слезы лѣйте,
 Ъца, матерѣ южъ невѣзрите.
 Оу чѣжинѣ мушу жити
 И з блискими ся не видѣти ;
 Оу чужинѣ перебувати, —

*) Записки Наук. тов. ім. Шевченка у Львові т. 88, ст. 151—157.)

Так ч҃жин҃ треба знати :
 Ани честе, ни похвали,
 Токмо досыть изневаги.
 Оу ч҃жин҃ перебувати —
 Не дай Хрте оумирати !
 Слезы моя Хрте приіми,
 Житие чисто даруй ми !

Апокрифи й повѣсти.

Апокрифи (тайнѣ, скрытѣ книги) були то оповѣданя релігійного змѣсту, якѣ доповняли святе письмо. Про деякѣ подѣѣ говоритья в святѣм письмѣ дуже коротко, иньшѣ подѣѣ в Святѣм письмѣ пропущенѣ, примѣром недоля Адама и Евы по выгнаню з раю и т. п. Отже апокрифи були то оповѣданя, якѣ доповняли и розширювали Святе письмо подробицями незнаными в церквою одобреных книгах. Так повстали обемистѣ оповѣданя про сотвореня свѣта, про Адама и Еву, патріархѣв, прихѣд и земне житя Месіѣ, дѣла апостолѣв и Богородицѣ, про те, як Христос иде до пекла и увѣльняє душѣ, про конець свѣта, житя в небѣ, муки в пеклѣ и т. д.

Апокрифи були в середных вѣках дуже розширенѣ в Европѣ. На Русь прийшли они вже в XI. вѣцѣ з першими творами з Византіѣ, Болгаріѣ и Сербіѣ. Особливо много апокрифѣв приходило до нас из Болгаріѣ.

На Подкарпатській Руси мусѣли апокрифи появитися також рѣвночасно з принятѣм христіянства. И то без сумнѣву приходили з Руси-Украины через Галичину, або з Болгаріѣ та Сербіѣ через Мадярщину або Волощину.

Изза того, що так малѣ творѣв з I. doby на П. Р. дошло до нас — не заховалися й апокрифи. Першѣ апокрифи заховалися в учительных евангеліях, релігійно моральных вѣршах та иньших творах XVI., XVII. и XVIII. вѣка.

При учительных евангеліях згадали мы вже кѣлько апокрифѣв. Як : *Чудо Георгія о шаркани и о царевнѣ* из Учительного евангелія Теслевцьового попа Стефана, про *Ивана Золотоуста* из Ужгородського рукопису. Особливо богате в апокрифи є Учительне евангеліє Теслевцьового попа Стефана, який вплѣтав майже в кожду проповѣдь апокрифичне оповѣданя. Так знаходимо в Учит. евангелію попа Стефана отсѣ важнѣйшѣ апокрифи: *Про сотвореня и бунт ангелѣв в*

„Словѣ на соборъ св. Михайла“, про *Валаама* в „Казаню на роздество Гѣ Бѣ и Сїса ишего Кѣ Хѣ“, про *Хрестове древо* в „Поученю в недѣлю крѣтопоклоннѣю“. „Як ся Аврааму Бгѣ показав“ в „словѣ w сѣой Тройци“ и т. д. Немало маємо апокрифѣв и новозавѣтных. Примѣром: про те як Лазар став епископом на Кипрѣ в проповѣди на Суботу Лазареву, „G сошествїи во Ад сѣого Івана Предитечи“ в словѣ во сѣый великій четверток и т. д. До позагробовых апокрифѣв належить цѣла „Книга о послѣднихъ днѣх“, умѣщена також в Учительне евангеля попа Стефана.

* * *

Повѣсти. Як давнѣ е на Руси апокрифи — так давнѣ и повѣсти, що як и апокрифи прийшли до нас перед XVI. в. зо сходу через Византію. По 16-ѣм вѣцѣ приходили на Русь повѣсти и оповѣданя из заходу.

До найбѣльше популярныхъ повѣстей на Руси належала *Александрія*, в якій оповѣдано 1) про молодый вѣк Александра Великого и его вѣйны из Скитами, 2) про его похѣд на схѣд и вѣйны з Даріем и 3) про его похѣд на Индіѣ. Ся третя часть переповнена прерѣжними фантастичными оповѣдаванями, як про песиголовцѣв, про край птиц з людськими головами, про край Гога и Магога и т. д. Александер доходить в тѣй повѣсти аж до рѣки Океана и бачить околицю, де мучать ся грѣшники. Але ангел не пускае его вже туды и т. д.

Друга улюблена повѣсть була „*Вахлаам и Йоасаф*“ — се перероблена индійска повѣсть про Готаму Буду. Индійсый царь Авенир має сына, Йоасафа, якого хоче выхувати на могучого и щасливого своего наслѣдника. Але до царевича приходитъ святой пустинник Варлаам, який оповѣдае царевичови притчи. Притчами наворачтае молодого царевича на христїянську вѣру. Батько царевича, Агасвер, невдоволенный, що сын замѣсть царювати и володѣти — роздае милостыню, молиться и постить. Але сын наворачтае много людей на христїянську вѣру, а межи тыми людьми и своего батька. Коли помер Агасвер, Йоасаф покидае богатый престѣл и столицю, а йде в пустыню до святого Варлаама спасатися.

Отсѣ двѣ повѣсти, якѣ були вѣдомѣ на Руси вже перед приходом Монголѣв, зайшли в своѣй вандрѣвцѣ и на

Підкарпатську Русь и були тут популярнѣ. Рукопись цѣлоѣ повѣсти *Варлаам и Йоасаф* в Подкарпатській Руси доси не однайдено и не выпечатано, але що та повѣсть вже перед XVII. вѣком була на Подк. Руси знана, свѣдчить то, що в учительных евангеліях знаходимо уривки тоѣ повѣсти. В 55 словѣ Учит. еван. Тесловцьового попа Стефана „w кролю Помирону“ есть переробка початкових глав повѣсти Варлаама и Йоасафа, а власне притчѣ про побожного царя, що кланявся аскетам и притчѣ про двѣ скринки; 66 слово е знов „Слово и причта сѣго „Варлаама скитника Асафови w лакомствѣ людском глава гі“ — без кѣнца. В рукописи села Лѣтмановѣ в 18-ом словѣ „приклад w пожитках и w патрности вшитких речах“ е Варлаамова притча про однорѣчного царя и т. д. Осеѣ уривки з рѣжных мѣсец Подк. Руси кажутъ нам догадуватися, що повѣсть про Варлаама и Йоасафа була вѣдома на Подк. Руси и хоть до нынѣ не однайдено еѣ в цѣлости, то можемо бути певнѣ, що она була та що еѣ ще може однаидеть ся.

Александрія була — як згадано выше — найбільше популярна зѣ всѣх повѣстей на Руси. Що и на Подк. Руси була она досить популярна, свѣдчать до тепер два однаиденѣ рукописы. Один знаходиться у проф. Д-ра Колессы, ще не опублікованый, частини другого из XVIII. вѣка выпечатав Д-р И. Франко „Карпаторуське письменость XVII — XVIII вѣків“.

Александрія опублікована Д-ром И. Франком складається з 20 роздѣлѣв. Першій роздѣл: „w смерти Нектанова, w которого мѣрости Ялеѣан’деръ оучилъся и w которого ся страху зачавъ.“

„А потомъ по кил’ку днѣй пойшовъ Ялеѣан’деръ глѣяти на едину скалу славную великѣю, оузявши ѣз’ собою Нектанова волхва, w которого ся Ялеѣан’деръ зачавъ во гробѣ матерней и котрый был першій оучител’ Ялександровъ. А потом глѣяючи собѣ на той скалѣ почнет емѣ повѣдати w его фортвнѣ и его звитяствѣ и его рицерствѣ и якъ маеть сей свѣтъ... оузяти под свою моцъ и побѣдити всѣхъ царей и королей, и кол’ко маеть лѣтъ жити на свѣтѣ и якая ему смѣрть маеть быти и w кого и на яком мѣсецѣ. А потомъ почнет до Нектанова Александръ мовити :

— Оучителю мой драгій, повѣч’ ты мнѣ, w кого тобѣ маеть смѣрть быти и на яком мѣсецѣ ?

Потом посмотритъ Нектанавъ на бѣгы нѣснны и ревне
сплачетъ и почнетъ мовити ко Александрѣ :

— А то ѿ власного моего сѣна маетъ ми смѣрть быти
тѣ на той скалѣ.

Рече к нему Александр :

— Хтожъ ты тѣ е сѣбъ? А мы то есме сами тѣ два. А
то виждѣ ты маптачѣ, же шагъ вѣрюешъ!

А потомъ трѣтилъ его с той скалы, и тѣ зараз скончалъ
ся. Александръ зараз прѣйшовши до дому почалъ повѣдати ѿ
Нектанавовой смѣрти, з якои причины его забилъ.

— Мѣтко моя Алимѣядо, а то сѣ добрый емъ ся часъ зачалъ
и доброго емъ ся часъ родиль, але злого часъ зломъ дѣло
оучиниль, бомъ оучителя своего Нектанавъ забилъ.

Рече к немѣ царица.

— Ѿ сѣбъ мой Александрѣ, а то сесъ власного своего ѿца
забилъ.

Рече зновѣ Александръ ко матери своей :

— Матко моя, що томѣ е за причина, або сѣ тебе два
мѣжѣ, а вѣ мене два вѣтѣдѣ?

— А то, сѣю мой, Алекѣандре, скажѣ тебѣ, що томѣ
за причина : а то есме жили с твоимъ ѿцѣмъ Филипъ
помѣ мѣ лѣтъ, а потомства есме не мали. И хотѣлъ цѣрь
Филипъ твой ѿцѣ мене прогнати преч с царства своего. А
потомъ ѿходячи з домѣ ѿцѣ твой цѣрь Филипъ на гѣ роки
воевати на Филимы и приказавъ мнѣ, абымъ за тоты три
роки пилъно стараня ймѣла за дѣти, бо „якъ прѣйдѣ зъ войны,
а не будешъ мати дѣтей, то я тебе преч проженѣ с царства
своего“. И такъ я перечувши за вѣщѣка Нектанавъ, который
то тебе през стараня свое и мѣдростъ свою през бѣгы нѣснны
оучинивъ.

И почнетъ Александръ мовити :

— Ѿ мѣтко моя, чомѣ ты мѣнѣ о томъ не ѿповѣдала
през такѣй долге часы (туть бракуе картки).

Александръ выслѣхавши повѣсть тѣю ѿ маттере своей
пошовъ ѿйти подъ тѣю скалѣ и падши на Нектанавъ почавъ
ревне плакати и тыи слова мовити :

— Ѿ те Нектанавѣ, ѿпѣсти мнѣ моего невиденя! — А
потомъ вѣзялъ его на рамена свои и принесть его до славного
города Македонѣи и погребѣ его со славою и честѣю великою
блгодаряще Бѣга Саванда.

Александрѣя однайдена проф. Др. Колессою ще не

опубликована, походить з XVIII. вѣку, писана на Пѣдк. Руси, про що свѣдчать дїялектичнѣ прикметы. Пр. лист 104.
 „**О** Александрѣ, гл҃спый и др҃ный цю, называешся цѣм все-мъ свѣтѣ, а ты ѣст' др҃ень, мавши нас с рѣкахъ та пѣтити. А того не знаешъ, иж мы ѣ люде богатые, маеме с своихъ горахъ скарбѣ, было бы на все твоѣ войско. И мѣсо ниѣ такъ смачно, иж то н'ѣт ниѣчого смачнѣшого не е, а кожѣ ниѣ такъ моцны и коли з ней панцѣрь оучинишь, то не может его пробити ни спл҃шки анѣ стрѣлю, а ѡбѣвши ѡ рокѣ до рокѣ ходит. Слыши то Александрѣ засмѣвася, и станет говорити: слушайте, братѣа и др҃зи: що то тоты скочки говорѣт. Добре то старые люде повѣдають хтобы дѣля знавъ, кобы не его языкъ цекотавъ. И каждая птица сама ѡ своего языка погибает. И разгнѣвася люто, посылает зараз войско своѣ и велитъ ихъ вшиткихъ выгнѣти...

Господарськѣ та лѣчничѣ книжки.

Сюди належить зачислити „Помощникъ оу домѣствѣхъ и между людѣми зложенъ Нїколаемъ Θεодоровичъ Ящча (1791) оу Мигаловцохъ“. (Впорядив и пояснив д-р Гїядор Стриньскый — Будапешт 1919 р.*)

„Помощникъ“ зачинаеться словом до возлюбленого чительника, в якѣм автор говорить:

„Понеже еднѣ др҃гагѣ тѣготѣ зношѣти повинны ѣсме, абысмы тѣко совершили зѣконѣ, прото иный сїловѣ, а иный розумомѣ и науков другому помоществовати — не возношиѣя рѣди себе и своихъ талантѣвъ надъ др҃гимѣ, но дѣбы изъ прѣворѣтагѣ требѣищемъ задѣливѣ — повиненѣ естѣ.

„Изъ тѣгѣ вѣдати мѣжешъ оудѣчнѣ читѣлинику и зрѣднѣ, прѣшто сїе дѣло, *Помощникъ оу домѣствѣхъ* реченое зложих: сїрѣчь иѣкъ про себе сѣмагѣ, тѣкъ и про тѣбѣ оу Гѣздѣствѣхъ потребнѣй стѣтокѣ, иѣкъ такѣй дозирати и оу хорѣгахъ рѣговѣти мѣешъ“.

Дальше подае автор свою коротку автобиографию. Уродився въ Дубриничѣ, до шкѣль ходивъ в Токаю, Будинѣ и у Вѣдни. — В своѣй книжцѣ подае то, що або сам видѣвъ, або що выбравъ изъ латиньскихъ та нѣмецкихъ авторѣвъ:

*) Памятки русько-країнської мовы и літературы выдае українське видавничѣ товариство „Час“ том I. — Я бачивъ тѣлько I. аркуш друку (ст. 1—16, формат: 24X16); чи выйшли дальшѣ аркушѣ, не знаю, але вѣдай нѣ.

„абысь їхъ знавъ, суть слѣдующій латинскій: Веберъ, Шрегеръ, Масеній, Тейна натсры Сентиванъ; Нѣмецкій: Вегандъ, Ердман, Бекер.

Врачъ Домашный того самого автора. У вступѣ до своего „Помощника“ згадує Теодорович: „Внемли такожде, абысь Врачї Домашнегѡ, мною ѣзь оугорскогѡ ѣзика на рускїй переведеногѡ оу твоємъ домѣ малъ“. (ст. 2). Д-р Г. Стрипський не згадує, чи сей „Врачъ Домашный“ вѣйшов печатаный, але се що Теодорович взыває чительника, щобы старався мати в своемъ домѣ „Врача домашнегѡ“, казалоб догадуватися, що „Врачъ Домашный“ вѣйшов друком, бо ѣ як инакше мѡгъ бы ѣго набувати „возлюбленный чителникъ“? Та чи справдѣ га книжка вѣйшла друком — не вмѣю сказати.

Творы писанѣ по латинѣ з н. XVIII. и з початком XIX. в.

Латинське, выспе, образования не могло не одбитися и в письменствѣ. З концем XVIII. и з початком XIX. вѣку выступаютъ деякѣ авторы, якѣ тѡлько в творахъ назначеныхъ для народа уживають руську мову, а творы назначенѣ для образовыхъ пишуть по латинѣ.

Сюды належать: Иван *Пастели*, якого сатиру навели мы выше, пише: *Animadversio critica*“ (доси в рукописи), *Иоаникїй Базилевич*, *Михайло Лучкай* та иншѣ.

Иоаникїй Базилевич уродився 6. юнїя 1742. р. в Хливницях ужгородскоѣ столицѣ. Учився в Ужгородѣ и Кошицах. Потѡм вступив до монастыря в Мукачевѣ, де був вѡд 1782 до смерти (1821) игуменом. Нынѣшна монастырська церков збудована его старанем в лѣтахъ 1792—1804. Побѡч Андрея Бачинського се був один з наибѡльше освѣченыхъ людей на Подк. Руси на переходѣ XVIII—XIX вѣку.

Занимався исторїєю Подк. Руси и теологїєю, при чѡм звертав велику увагу на пѡднесеня монашихъ чеснот.

Иоаникїя Базилевича „*Brevis Notitio Foundationis Theodori Koriathovits*, в 6 томахъ в Кошицахъ в лѣтахъ 1779—1805 — Назва говорить, що автор задумав дати исторїю мукачевського монастыря. Але автор выходитъ поза тѣ рамы и его твѡр замѣтний тым, що вѡн першїй стає говорити про Пѡдкарпатську Русь якъ частину, яка культурно злучена з цѣлою Русєю. В его другѡм томѣ знаходимо межи иньшимъ

такъ уступы: вѣдки походить назва Русь, про св. Кирила и Методія, Рурик, св. Володимир, Русины в Паноніѣ перед приходом Мадярѣв и т. п. Сей твѣр мав велике значѣне для розвою національноѣ свѣдомости серед пѣдк. Русинов. Раз тому, що се був *перший науковий историчный твѣр*, а також и тому, що Базилевич представив Коріятовича *князем-лицарем*, чим скрѣпив народну традицію. З твору Базилевича стали пѣдк. Русины „познавати самых себе“ и не раз покликувалися на него в боротьбѣ о своѣ права. „Brevis notitio“ Базилевича мала для Подк. Руси те саме значѣня, що для Галичини Гарасевича „Historia ecclesiae Ruthenae“.

В 1802 р. появился його труд „*Imago vitae monasticae, Cassoviae*“ — В рукописи остав — як згадуе Е. Сабов — ще й третій твѣр писаний по латинѣ. — Базилевич писав також церковно-слав. мовою. Сабов згадуе: *Об'ясненіе литургіи*. Додати належить, що в бібліотецѣ Василян в Мукачевѣ е ще *проповіди* Базилевича: Пр. „Бесѣда или словѣ ко братіи ѿцемъ Іваникиемъ Базилевичемъ глаголаное, ѿ достоинствѣ Інокѣвъ ѿ сопственомъ фонци тѣхже ѿ ѿбщѣ ѿ чинѣ монашевскомъ. — Слово ѿ послушаніи; Слово о нищетѣ монашевской, Слово о чистотѣ, Слово св. Василя и т. д. — Мова сих проповідей церковно-слав. переплѣтана однак народными словами. Загально треба то замѣтити, що М. Базилевич чистѣйше писав по латинѣ — як по руськи.

По латинѣ писав ще Михайло Щавницький та М. Лучкай, який видав в 1830 в Будинѣ „*Gramatica Slavico-Ruthenorum*“, Лучкай написав також: *Historia Carpatho-Ruthenorum*“, яка однак остала в рукописи.

Школы з концем XVIII. и з початком XIX. в.

Евменій Сабов говорить в своѣй Христоматіѣ (ст. 191—192), що народне шкѣльництво стояло в тѣм часѣ високо. Але Ев. Сабов часто прибѣльшуе заслуги, з малых заслуг великѣ робить. Та послухаймо, що вѣн каже про те:

„З кѣнцем XVIII-го и в перших десятиках XIX. в. школы мукачевської епархіи були в розцвѣтѣ. Незабутоѣ памяти цариця Марія Терезія выдала 1777. року розпорядок про учебнѣ заклады: „*Ratio educationis*“. 1793-го року назначено для угроруських шкѣл проинспектором Дмитра Поповича, який був учителем ужгородської препараніи до

1806. року. Сего року (1793?) зачав он посѣщати народнѣ школы; в протовженю 2¹/₂ року посѣтив вѣн бѣльше як 300 шкѣл. Его рефераты до кошицького продиректора свѣдчать про те, що бѣльша часть посѣщенных ним шкѣл була в порядку, що бѣльше процвѣтала“.

З выше наведеного выходилобы, що чинных шкѣл було з кѣнцем XVIII. вѣку звыж 150 (бѣльша часть) на цѣлѣй Подк. Руси, бо мукачевська епархія обнимала тодѣ ще цѣлу Подк. Русь. Под школами розуміе Е. Сабов мабуть однѣ руськѣ школы, хоть то не певно, та коли руськѣ, то се були парохіяльнѣ, в яких учили дяко-учителѣ.

Про тодѣшних учителѣв говорить Е. Сабов, що були образованѣ, говорили „и по 4 языки (руськый, мадярскый, латинскый, нѣмецкый)“ и кѣнчили по 6—8 гимназіяльных клас, але очевидна рѣч, що не треба так думати, що всѣ тодѣшнѣ сельскѣ учителѣ мали так высоке образованя та говорили 4 мовами. Причиною, чому в тѣм часѣ много ишло на народных учителѣв, була то, що по тодѣшним привилегіям тѣлько немешѣ могли займати цивильнѣ уряды. Хто не був немешом, мѣг бути лем попом, учителем, писарем, лѣсным и т. д. Священникѣв було в той час досить, отже не-немешѣ, якѣ покѣнчили школы, ишли на народных учителѣв. Кромѣ сего давала держава стипендіи учительским кандидатом.

Важнѣйшѣ учительскѣ препарандѣв были тодѣ в Ужгородѣ, в Nagy-Károly-ѣ, в Марія Повч и в Мукачевѣ и школа в Бродѣ. По 1831. роцѣ знесено проинспекторат народных шкѣл и народне шкѣльництво. стае упадати.

Высшѣ школы.

В одном из попередных роздѣлѣв говорили мы про стан шкѣльництва в другѣй половинѣ XVIII. вѣку за часѣв де-Камелиса, Брадача и Ольшавського. Було запримѣчено, що около 1750. засновано богословську школу в Мукачевѣ; выше образованя побирало духовенство в семинаріях в Тернавѣ та Ягерѣ. В 1774. основала Марія Терезія генеральну гр.-кат. духовну семинарію в Вѣднѣ при церквѣ св. Варвары (так зване Barbareum), Русинам з Подк. Руси призначено в Barbareum 12 мѣсцѣ, а то 10 для мукачевської епархії, а 2 для познѣйшоѣ пряшевської. Кромѣ сего призначено для Подкарп. Русинѣв мѣсця и в университетѣ в Будимѣ.

Науку в тых высших школах подавано по латинѣ, а що в тѣм часѣ латинська мова була ще мовою ученых, то духовники доставали „ключ розумѣнія“ науковых творѣв, писаных по латинѣ. Се був межи иньшим той хосен, який давали латинськѣ школы. Годѣ однак не вказати и на тѣ негативнѣ стороны, якѣ приносили зо собою латинськѣ школы. Епископ А. Бачинський пише в своем посланію з 4 сѣнтября (вересня) 1798. р. слѣдуюче :

„Сѣ болѣзнію сердца вижду: же многихъ ролителей сынове по больше рокахъ изъ латинскихъ школъ—сѣмо на ексамень приходящій и до сану клирическаго вступити желающій, въ своей русской науцѣ такъ барзъ занебалии и глупіи невѣжды приходять, же ани читати, ани саме еще имя свое написати, изъ напѣву же или изъ уставу церковнаго ани уста разтвориги отпюдь не знаютъ и т. д...¹⁾

Та помимо тых негативныхъ сторѣн, на загал латинськѣ школы причинилися до пѣднесеня просвѣты и культуры на Пѣдк. Руси. Як було вже замѣчено выше особливо велику ролю одограв университет у Вѣднѣ, де питомцѣ з Пѣдк. Руси стрѣчалися з питомцями Русинами з Галичины и иньшими Славянами, де слухали выкладѣв ученых славистѣв та загалом мали нагоду запѣзнатися з тым новым рухом, який пильно слѣдив за исторією, мовою, археологією и народными пѣснями Славян.

Наука в латинських школах и студіѣх у вѣденськѣм университетѣ дали Пѣдк. Руси цѣлый ряд ученых, так що Пѣдк. Русины при концѣ XVIII. вѣку и з початком XIX. мали не тѣлько у себе одповѣднѣ науковѣ силы, а ще й достарчували их для Галичины и Росіѣ. Балудяньскій Михайло,²⁾ Орлай,³⁾ Венелин Гуца⁴⁾, Иван Земан-

¹⁾ Е. Сабов : Христоматія, ст. 57.

²⁾ Михайло Балудяньскій. (1769—1847) з Горѣшноѣ Ольшавы образовався в академіѣ в Кошицѣх и Вѣднѣ. В 1819 став першим ректором петроградскаго университетау.

³⁾ Иван Орлай уродився в 1770 р. був профессором гимн в Великих Карловицѣх, в 1791. удається до Росіѣ, в Петроградѣ кончить медицинхо-хирургичне училище, зная медицины доповняе в университетѣ в Вѣднѣ, по поворотѣ стае директором Нѣжиньскоѣ гимназіи (1821—1826) и Ришедевскоѣ лицейя в Одесѣ (1826—1829). Частина кореспонденціи и деякѣ статѣ И. Орлая опубликованѣ в : Матеріялы по исторіи возрожденя Карпатской Руси I. Собрал И. С. Свѣнцицкій Львѣв 1906. ст. 22. и слѣдуючѣ. До Пѣдк. Руси односятся статья Орлая : „Исторія о Карпато-Россахъ или о переселеніи Россіянь в Карпатскія горы и о приключеніяхъ съ нами случившихся“. (ст. 56—83).

⁴⁾ Юрій Гуца-Венелин (1802—1839) з Великоѣ Тобавы — учився в Ужгородѣ и Львовѣ. Од 1825—1829. учиться медицины в Московськѣм университетѣ и студіюе исторію Болгар; з Москвы одбув подорож до Болгаріѣ, де зѣбрав мно о матеріалов до пѣзнаня болгарскоѣ мовы и причинився до народнаго розбудженя Болгар. Важнѣйшѣ его творы : „Древніе и нынѣшніе болгары“ (1829 р.). „Объ источникѣхъ народной поэзіи вообще и южнорусской въ особенности“ Москва 1834. — „О спорѣ между юканами и сѣверянами“ Москва 1847 р. Свѣнцицкій публикуе в своих матеріалах отѣхъ статѣ Венелина, якѣ односятся до Пѣдк. Руси : „Нѣсколько словѣ

чик,¹⁾ Петро Лодій,²⁾ брата Букольніки та иньшѣ згадуються й нынѣ з почестью в исторіи шкѣльництва Галичини и Росіи.

XIX. Вѣк.

I. Час перед А. Духновичем.

1. Культурно-просвѣтнѣ зносини подкарп. Русинѣв з галицкими Русинами в першій половинѣ XIX. в.

Рѣвночасно з поднесенем просвѣты и науки на Пѣдк. Руси ишло и навязаня культурно-просвѣтнѣх зносин з Галичиною. З кѣнцем XIX. вѣку зносини межи Пѣдк. Русю и Галичиною були сильнѣ. Було много ниток, якѣ их вязали. Коли в 1772 р. прилучено Галичину до Австрій и Австрія не знала хто се такѣ тѣ галицкѣ Русини, то цѣсарева Марія Тереса зверталася по информаций до мукачевського епископа Андрея Бачинського, який здав звѣт, що галицкѣ Русини се частина того самого руського народу що и угорскѣ. Андр. Бачинський був кандидатом на львѣвського митрополита. В 1832 р. звертався знов цѣсарь Франу I. до перемыського епископа Снѣгурського з порадою, кого мае именовати епископом в Мукачевѣ. Зближеню Русинѣв Галичини и Пѣдкарпатської Руси позобляли головно школы, якѣ з початком XIX. вѣку в Галичинѣ и на Пѣдк. Руси та загалом Мадярщинѣ були латиньско-нѣмецькѣ. Много Галичан училося в гимназіях в Ужгородѣ, Кошицах, Будапештѣ (поет Иван Могильницький, ученый и етнограф Яков Головацький и иньшѣ), то знов много Русинѣв з Пѣдк. Руси кѣнчить школы у Львовѣ (Юрій Гуда-Венелин, Петро Лодій, Александр Павлович та иншѣ). Пѣдкарпатскѣ питомцѣ виховалися з вѣденської семинарії (разом з Галичанами) и в львѣвській. В одній и другій семинарії були духовники з о Росіянахъ Венгерскихъ“. (Матеріалы ст. 86—106). „Мадьярскія слова, взятія изъ русскаго языка“ (107—108). „Карпато-росскія пословицы“ (ст. 109—110), „О пѣвелюбіи Славянъ Закарпатскихъ (ст. 119—120).

1) Иван Земанчик выкладав у Львовѣ математику и физику од 1789 р.

2) Петро Лодій був в 1785 р. питомцев духовной семинарії у Львовѣ, ставши профессором университета у Львовѣ, выкладав философію. В 1790. передолив моральну философію Бавмаистра „сѣ латинскаго на російскій языкъ“. У Львовѣ був профессором до 1801 р. По 1801 р. став профессором университета в Краковѣ, де вчив логики, метафизики и этики. В 1803 перенѣся до Росіи, бо самѣ тодѣ основано академію в Петербурѣ.

Пѣдк. Руси навѣтъ ректорами, як Михайло Шавницький (ректор з Львовѣ), Самійло Вулкан, Бачинський, Ноль и другѣ (ректоры у Вѣдни).

Та не тѣлько выхововалися однѣ и другѣ разом, але— що важнѣйше — галицькѣ Русины й угорськѣ з початку XIX. вѣку працюють разом над витвореням своѣ народности и своѣ литературноѣ мовы. От найважнѣйшѣ факты: В 1830 выдае Лучкай свою граматику; бѣльше як на Пѣдк. Русь мае ся грамика вплив на Галичину та на одродженя руського народа в Галичинѣ. Маркіян Шашкевич, що перший вводить в Галичинѣ мову простака до литературы, образується межн иными и на граматицѣ Лучкай. Одною из перших поезій Духновича се верш, звернений до грамика и ученого Йосифа Левицького (отвѣт Юсифови Левѣцькому), галицький поет Иван Могильницький зачинае свою литературну дѣяльнѣсть одою в честь мукачевськопа епископа Поновича. (1838). И т. д.

В 1848. р. выступае *Адольф Добрянський* на зборах „Руськоѣ Головноѣ Рады“ у Львовѣ як репрезентант Пѣдк. Руси, а „Руська Головна Рада“ выдае вѣдзову „До братѣв угорських Русинѣв“, в якѣй вѣщуе им волю и свѣбоду.

Творы Пѣдк. Русинѣв печатаються з початком XIX. в. в друкарни Мехитаристѣв в Вѣдни, або в Галичинѣ. В *Перемьшиль* в 1850. р. печатае Духнович свою мелодраму „Добродѣтель перевысшае богатство“, в *Коломыж* печатае Корытняньский (Иван Данилович) в 1867. свою комедію: „Семейное празднество“, та найбѣльше знайдемо творѣв Пѣдк. Русинѣв у *львѣвских* часописях як: *Зоря Галицька*, *Зоря Галицькая яко Альбум на год 1860*, *Галичанин*, *Слово* и инышѣ. Знайдемо там творы А. Духновича, А. Павловича, Кралицького, дописи Нодя, Туряна — дописи з Пряшева, Ужгорода, Кошиць, Будина и т. д.

Найвыразнѣйший выслѣв еднѣности — *религійноѣ и народноѣ* — дае А. Духнович в своем вершу. „Голос радости в честь новопоставленому митрополитови Львовско-Галицкому Григорію Барону Яхимовичу от угорских Русинѣв“. (*Зоря як альбум*, Львѣв 1860 р.)

Бо свои то за горами, — не чужи:
Русь едина, мысль одна у всѣх в души;
То и Пастырѣ, что для всѣх там есть Отцем,
Помнить, что мы также братья-Русь жием!

А жієм тут тѣм-же серцем и душой,
С тѣм-же словом и во вѣрѣ той самой, —
Так, что если кто болѣет як-нибудь,
Нашой братѣи боль такойже тиснетъ грудь.

Такоже само веселимся, если там
Час веселый, Галичане, грает вам
Вот, як нынѣ, увѣренье плем до вас:
Что Карпаты не розлучать вѣчно нас.

Огеѣ слова А. Духновича: „бо свои то за горами не чужі“ и „жієм тут тѣм-же серцем и душой, и с тѣм-же словом и во вѣрѣ той самой“ — найлѣпше характеризують стрѣмленя Подк. Русинѣв того часу до культурно-просвѣтної и релігійної єдности Пѣдк. Русинѣв з Галицькими Русинами.

Роздѣл межи Пѣдк. Русинами и галицькими став ся по смерти Духновича—головно по 1867 р. — не з причини нѣ одних, нѣ других. Галичане мали лепшѣ односины, у них пѣшов розвой литературы и громадського житя по линіи демократизму, народна мова заволодѣла в найнижших и найвысших школах, литература стала народна содержанием, формою и мовою. На Пѣдк. Руси мадяризація по 1867. р. стримала розвой руського житя, а стримала той розвой не лем тым, що Пѣдкарп. Русинам забрано их права, але ще бѣльше тым, що *перервано звязи Пѣдк Русинѣв з галицькими*. Пѣдк. Русины и самѣ приложили не мало до того своих рук. Их *консерватизм* казав им все шукати якоѣсь литературної мовы — всюды, а лем не в своем народѣ. По 1867. брали за литературну мову раз російську, то знов церковно-славянську, доки й самѣ не одреклися назвы „Русь“ — як се зробив Карпат в ч. 6. за 1884 р. (Цитат даю далѣ) — доки и самѣ не стали себе называти вже не „Русинами“, а „греко-каатолическій народ“. (Часто в календарях Общ. Василя Великого).

Тому отже, що розвой руського житя в Галичинѣ пѣшов дорогою до демократизму, а на Пѣдк. Руси иньшою, майже противною—перервалися давнѣ добрѣ зносины. Драгоманов¹⁾ пише в своих споминах, як в 1876. р. звидѣв Мукачѣв, Ужгород и говорив з тодѣшними Русинами. В Чопѣ в рестораціѣ „пригадав я мадярську й жидівську зневагу народу, темноту народну, тупость, егоїзм і слабодушность інтелігенціі руської, — і мені стало гірко, як ніколи не було... Я не бачив, як передо мною поставили вино й

¹⁾ М. Драгоманов. Австро-руські спомины. Львів. 1892., ст. 430.

страву, і коли отямився, то побачив, що в мене з очей капують слюзы прямо в тарілку“.

Зм'яна на л'їпше — то є навязаня новых зносин галицьких Русинѡв з Пѡдкарпат'я зачалося з концем XVIII. в. и з початком XIX., про що будемо говорити дал'ї.

2. М Лучкай.

З концем XVIII. и початком XIX. в'їку розвивається в европейських литературах так званый неоромантизм, то є нап'ям в письменств'ї опертый не так на розум'ї як на буйнѡй фантазиї та чутю. Рѡвночасно з романтизмом розвиваєся й етнографія, то є наука про народ. В перших часах займаються етнографи збиранем народных и'їсень, опов'їдань, переказѡв и т. п. Поеты-романтики беруть теми до своих творѡв из устнѡх народнѡх литературы.

На той самый час припадає и *вѡдроджен'я славянських народѡв*. Славянськ'ї вчен'ї стають студіювати давнину свого народа, його мову та исторію и дають тым *основы новому живому письменству — в живой народнѡй мов'ї*. Москал'ї (Русск'ї), Украинц'ї (Русины), Сербы, Болгары кидають церковнославянщину буд'їто вже при кѡнцї XVIII. в'їку, буд'їто з початком XIX. и стають писати своєю народною мовою.

Вѡдгомѡн сего вѡдродженя не поминув и Пѡдкарпатську Русь. И на Пѡдкарпатськѡй Русї вѡдбилися впливы сих важных европейських струй. Впливы с'ї переходили головно через В'їдень, де студіювали Сербы, Болгары, Чехи и часть руськоѡх молод'їжи з Пѡдк. Русї: Николай Теодорович, Мих. Балудяньскій, Иван Орлай, Михайло Лучкай, Иван Фогоросси, Бережанин та иньш'ї.

Ученим' — филологом з Пѡдкарпатськоѡх Русї, на якѡм найдосадн'їше вѡдбилося славянське вѡдродженя та який хот'їв результати того вѡдродженя перенести на Пѡдкарпатську Русь, був *Михайло Лучкай*. Называв ся вѡн'ї Матяцкѡв, але що походив з Великих Лучок, назвав себе Лучкаем. Теольогію кѡнчив в В'їдн'ї, де слухав выкладѡв славного слявиста Добровеського. Якийсь час був Лучкай придворным священником у герцога Карла Люкки, що був кандидатом на грецький корол'ївський престол та який на своим двор'ї зав'їв славянське богослуженя¹⁾. Образова-

¹⁾ Ближе: Д-р Ярослав Гординський: Основане гр.-кат. церкви в княвств'ї Люкка в Італії — в Зап. Наук Тов. ім. Шевченка, т. СХХV.

ний за границею та обзнаний из житям, исторією та літературою Славян, вернув Лучкай на Подкарпатську Русь и сюды бажав перенести новѣ идеи. Правда, сам писав по латинѣ, але его ученѣ творы односяться до мовы та исторіѣ Подкарпатськоѣ Руси. В 1830. р. видав в Будинѣ: Gramatica Slavo Ruthena.

Лучкай задумав—як говорить у вступѣ на VIII. сторонѣ—дати граматику мовы, що называється „карпатору-ська, а яку уживають кромѣ Малоѣ Руси и Польщѣ головно в Галичинѣ, Володомирѣ, Буковинѣ и за середным хреб-том Карпат, то е в горѣшній Угорщинѣ аж до Спишу“. Инѣшими словами: автор задумав дати граматику русько-украиньскоѣ мовы. Але на дорозѣ стояли ему двѣ пере-шкоды: автор не був нѣ в Галичинѣ, нѣ на Украинѣ и не знав всѣх діалектов нашоѣ мовы, а на Подкарпатскоѣ Ру-си до его часѣв—як сам се автор говорить—було друкова-ных всего чотыри книжки. До того автор не мѣг увѣльни-тися од церковнославянщины и его мова е з домѣшкою церковнославянщины, яку уважав матерю руськоѣ мовы¹⁾.

При кѣнци граматики подав Лучкай народнѣ пѣсенѣ, приповѣдки, загадки и пр. Примѣром (ст. 172):

Котилися возы горы,

На долинѣ стали.

Любилися чорны очи

Теперь перестали.

Два голубки воду пили,

А два колотили,

Богдай тоты несконали,

Что нас разлучили.

Кедь бы горы проковати,

Лѣсы прорубати,

Абы видно мою милу,

Коли лѣгати спати.

За горою високою

Мѣсячек мѣнився,

Ишел кривый до дѣвчины,

Слѣпый придивися.

На Брустурах загремѣло,

На Ясню блисло,

Богдай тебе моя мила

По под сердце стисло и т. д.

¹⁾ Про граматику Лучкай віде: Мпхайло Возняк: Студії над галицько-українськими грамагиками XIX. в. "Записки Н. Т. і. Шевчен-ка, т. 90. ст. 80—92 і д-р Осип Маковей: Три галицькі граматики — в обох говориться про вплив граматики Лучкай на галицькі граматики і на М. Пашкевича.

Лучкай зреформував и правопись, выкинув з, писав : великѣ, гарнѣ и т. п. Своею граматикою, а головно вступом до неѣ, мав Лучкай вплив на розвой языкознавства на Подкарпатской Руси и в Галичинѣ. Граматика Духновича з 1853. рока та граматика Кирила Сабова и Евменія Сабова з 1865. рока выказують впливы сеѣ першоѣ граматики ¹⁾ Але бѣльший вилыв як на руських граматиков Подкарп. Руси мала граматика Лучкая на Галичину. Той вплив и був иньший : на Пѣдк. Руси Кирило Сабов и Евменій Сабов затирали рѣжницѣ (розлуки) межи церковнославянською мовою и народною — в Галичинѣ противно : опертося на тых розлуках, на якѣ вказував Лучкай, и творено литературну мову на основѣ народноѣ, як се бачимо межи иньшим у Маркіяна Шашкевича.

Кромѣ граматики написав Лучкай ще „Historia Carpatho-Ruthenorum“ в 5 томах, але та исторія не выйшла доси друком. (Сим трудом Лучкая хоснувався потѣм М. Дулишкович, який выдав „Историческія черты уеро-руских“ в Ужгородѣ р. 1874, 1875 и 1877. Але Дулишкович тѣлько споганив труд Лучкая. Его „Историческія черты“ писанѣ такою страшною мовою та так хаотично, що их мало хто и читав и они забулися безслѣдно).

Выдав М. Лучкай и „Проповѣди“ мовою зближеною до народноѣ, якѣ в своѣй час були дуже популярнѣ.

2) Иван Фогорошій и Березанин.

Вплив славянського вѣдроджена вѣдбивається ще на однѣй граматичѣ, яка появилася в тѣм часѣ. Се „Русько-угорська граматика, соч. Ивана Фогоросца, у Відню—Вієннѣ. 1833“.

Иван Фогорошій був од 1878—1834. парохом при церквѣ св. Варвары в Вѣднѣ. Кромѣ граматики выдав вѣн молитвослов для гр.-кат. жовнѣров. Се був загалом перший молитвослов для жовнѣров ²⁾. Про образованя й знаня И. Фогорошого може то свѣдчити : в 1832. р. звернувся цѣсарь Франц I. до перемыського епископа Ивана Снѣгурьського з просьбою, чтобы подав ему кандидатѣв на опорожне-

¹⁾ vide Возняк op. cit. ст. 82—83.

²⁾ Молитвенник, содержащій благопотребныя моленія.. ко станѣ и званію благовѣрных Словено-руских или греко-каволическѣх Австрійской арміи воѣнов приспособленія. І. Ф. гр. оун. парох в Вѣннѣ. Тѣсен во Вѣднѣ 1831.

нѣ мѣсяця епископскѣ, бо „в мойому королівстві Угорщині нема, здавалось би, майже ніяких індивідуів, яким можна би їх надати“. Епископ Снігурський згадав тодѣ про П. Фогорошого и так писав про него до львівського митрополита : „гадав би я также згадати про о. Фогорошія, котрий в крижевацькій дієцезії, невеликій, зложеній лиш із кільканайцяти парохій, міс бы бути аплікований, коли стан його здоровля позволяє і ніщо йому на перешкоді не стоїть, атжеж він, ліпше знаючи тамошні обичаї і людей, повинен би бути догіднійший ніж хто инший з наших сторін...¹⁾).

Вступ до граматики Фогорошого подає Е. Сабов²⁾ Самоѣ граматики менѣ не вдалося знайти анѣ в бібліотецѣ в Мукачевѣ, анѣ в Ужгородѣ, але вже из титулу та из выдрукованого вступу видимо, що Фогорошія задумав дати подручник науки мадярекоѣ мовы для русинов. Правопись его замѣтна тым, що замѣсть *и* и *і* уживає *ї* (тія велікія и многочисленныя благодѣянїя, коїмы ты в изтеченіи и т. д.). Выкидає *з*, (нас, убогїм, законним), а також замѣсть *ш* уживає *сч*, отже : счїрый (щирый), счедрый (щедрый) и т. д.

До тоѣ самоѣ групи, що Михайло Лучкай и Иван Фогорошія належить и *Иван Бережанин*. Образуеться він в Вѣднѣ, де спѣзнається з важнѣйшими творами славянського одродження, займається філологією и звертає свѣй зѣр на мову свого народа и діалекты Подк. Руси. Написав він бѣльший твѣр про исторію и топографію Подк. Руси, з якого вытяг переслав в 1827. р. Орлаєви з отсею замѣткою : „Сїя є сочиненнато мною историческо-топографического карпато или угро-россиян описанїя, внемже многшя и важнѣйшя о народѣ сем описанна суть, извлеченна того ради вам посылаю, да испытаете я, и аще она вашего и может иных удовольствїя достойно будуть, тогда цѣлое сочиненїе вам отслати непренебрегу...“ З отсеѣ замѣтки довѣдуємося, що Бережанин написав якесь довше „историческо-топографическе карпато или угро-россиян описанїе“, з якого пересылає Орлаєви частину, яку назвав : Вѣобщє о различїи славянских нарѣчїй, собѣтвенно же о мало ѣ карпато или угрорусских“³⁾.

¹⁾ Д-р Василь Щурат : „На досвітку нової доби“ в статѣ : Цїсар Франц І. і єп. Снігурський, ст. 79—80.

²⁾ Е. Сабов : Христоматїя, ст. 72—73.

³⁾ П. С. Свѣнцицкїй : Матерїялы по исторїи возрожденїя Карпатской Руси. Львов. 1906., ст. 46—56.

Бережанин був досить ознакомлений з важнѣйшими творами славянського одродження, згадує граматику Адама Богорича з 1584. (який вже робить розлуку межи мовою Moschovitica и Ruthenica), Балбина (Bohemia docta з 1776), Словар польскої мови Линде, Шафарика (Gesch. d. slav. Litteratur), Pannoniusa и т. д.

Бережанин подає розлуку межи мовою руською (малоруською, тепер званою—українською) и російською (великоруською), а вслѣд за тым подає характеристику руських нарѣчій Подкарп. Руси. Се загалом перша стаття, яка займається руськими діалектами Подк. Руси и старається дати их синтезу ¹⁾.

1) Для примѣру, як вже в 1827. р. дивився Бережанин на односины малоруської мови до великоруської и на діалекты Подк. Руси, дає для характеристики его мови, стилю и правописи (писав: рускій, руській, рускій, руській и т. д.), а також тому, що книжка д-ра И. Свѣнцицкого, яка подає сю статю, мало доступна нинѣ на Подк. Русі — наведу из статі Бережанина одповѣдну частину.

...бесѣда (малоруська) в обще взявше от церковного и велико-російского языка слѣдующим отличается: в 1-ых тым: что малороссіине иногласну букву или писмо г в коренных славянских или руських словѣх яко латиньское h, в чужих паки: яко елиньских, латиньских и нѣмецких яко g, или еллинское g произносятся н. п. Грамматика, Граммота, Географія, Гвалт, Грунт, Гуз, загар, Галива и п.

По 2-ое что вмѣсто иногласнаго шема д, найпаче при конци слов прешедшаго время, й в нѣкоторых именех, яко в произносятся н. п. молив, мовив, гварив, говорив, читав, писав, пошов, прійшов, таже: возк, вовна и п.

По 3-ое что в неопредѣленном времени письмо и ясно выражаютъ н. пр. гсворити, ходити, чинити, слухати, чути, мовити, читати, писати й п.

По 4-ое такожде самогласное о в именах первого падежа по различіи нарѣчій и новѣгов, то уже вмѣсто а, е, і, то яко у й ѣ, то уже яко французское eu или угорское ö, ü произносятся н. п. голова, корова, коротко, чоловік, чорт, чорный, від, кіл, кінь, пш, сніг, ніж пш: сѣп, пѣж, кѣл, чѣл, пш; таже: вул, кунь, кул, пш, снуц, нуц, индѣже: вуул, куул, кеунь, и п. в прочих падежах едакожде о чого и якоже надлежить произносятся яко н. п.: вола, кова, кола, пона, снопа, ножа и п.

По 5-ое сложенное ѣ, ie слитно пап яко ї н. п. вѣк, вѣко, лѣк, лѣго, при конци же имен й слов, тоезде вмѣсто я уногребляють н. п.: поросѣ, курѣ, тезѣ, тѣмнѣ, сѣмнѣ, кнѣл, царѣ и п.

По 6-ое сложенное я—ја в середнѣх реченій произносятся разлучно н. п. дѣкон, мѣсо, мѣккое, тѣжкое, иноѣже слитно, н. п. дѣкон, дѣк, мѣсо, мѣккое, тѣккое. При конци же первого падежа в единственном и множественном числѣ вмѣсто а, н. п. янца, шпеница, ятница, драница и п.

По 7-ое подобно сложенное писмо ы—ѣ, инши малороссіине слитно произносятся н. п. быки, выга, быти, цыки паки яко н. п.: бѣки,

3. Василь Довгович.

Письменником, який вправдѣ не кончив теологiї в Вѣднi, але який стояв близько до идей, голошених М. Лучкаем, Бережанином и Фогорошим — був Василь Довгович. Походив из селяньского роду, уродився в 1783. р. в Золотарьовѣ (Мараморощина), гимназiйнѣ науки скѣнчив в Сиготѣ в 1805. р., философию в Вараздинѣ, теологию в Тарнавѣ и Ужгородѣ. Священником був в Довгѣм, Лучках, Мукачевѣ и Густѣ.

Довгович належав до найбільше образованих людей того часу не тільки на Пѣдк. Руси, але и в цѣлѣй Мадярщинѣ. Писав по латинѣ, по мадярськи и по руськи, писав статѣ з астрономiї, стислоѣ философиѣ, писав релiгiйнѣ и политичнѣ твори, писав и поезiї на всѣ выше наведенѣ темы у всѣх трех мовах. В 1831. р. именовано его членом кореспондентом угорськоѣ академiї наук. Помер в 1849. роцѣ.

Его руськѣ твори остали по бѣльшой части в рукописях, за жита автора выпечатано „Катехис в стихословiї“ при кѣнци катехизму Кутки, кѣлька стихѣв в граматичѣ Лучкая и „Союз любви“ Oda ruthenica ad monumentum Joannae Kovachich Budaе 1807¹⁾. Иншѣ остали в рукописях. В 1832. р. зѣбрав автор свои поетичнѣ твори в оден зборник: „Poemata Basilii Döhovits... in Manuscriptis edita Muncasimi. Anno 1832. (тепер власнѣсть о. Августина Волошина).

бити, вѣти, воли, корови, коли: и в мѣстоименех, где великороссияне ой, малороссияне ый или iй употребляютъ, н. п.: чесной, чистой, красной, благой, доброй, чесный, чистый, красный и п. или чеснiй, чистiй, краснiй и п.

По 8-се малороссе два слова мало трудно произнесеть писма иногласная найпаче р, л: противо иных славян обыкновенiя н. п.: чехов и поляков, котры ради краткости упустивши самогласная, только иногласная писма произносятся н. п.: држея, трщить, крет; едино при другом нетерпеть, но как будѣ самогласныя между тья заводить н. п.: брада, врава, кратка, бравда, кладязь, глава, чело, чоловѣк, борода, корова, коротка, борозда, колодязь, голова, чоловѣк, чоло. А починающимися имеем буквами о, у предлагаетъ в н. п.: око, острый, отруби, ухо, уста; воко, вострой, вухо, вотруби и т. д. (Далѣ подае автор характеристику руських диалектѣв на Пѣдк. Руси).

¹⁾ В „Biografia Auctoris“ зачислюе сам Довгович „Союз любви“ до творѣв „Turis edita“ и подае рѣк 1807, але на сторонѣ 42 подае замѣтку по причину написана латинськоѣ и руськоѣ эпиграмы на смерть Яванны Kovachich и додае „An impressa, vel secus: non potui rescire“.

Збѣрник сей обоймае 1. Praefatio (2 ст.), 2. Biografia Auctoris (20 ст.), при кѣнци якоу вычисляє автор все свои печатанѣ творы, по сѣм слѣдуе похвальный стих (38 строф) в честь Довговича, написанный по его смерти в 1854. р. Ляховичем, а по сѣм щойно Poemata, яких е 190. в сумѣш латиньскѣ, мадярьскѣ и русьскѣ (стор. 29—209.), при кѣнци Index Poematum—I Latinorum, II Hungariorum, III Ruthenicorum —и знов автобіографія написана по мадярьски.

Поезій е 190, з того 131 латиньских, 41 мадярьских и 18 руських. Содержаня тых поезій дуже рѣжнородне, отже похвальнѣ оды, сатиры, философичнѣ, политичнѣ и т. д. Руських маемо 18, з того 3 похвальнѣ, (1. Союз любви 2. на тезоименитый день Андрея Бачинскій, 3. Радость дѣй на деаь отца), 3. религійнѣ (Пѣснь на Великій пяток, Пѣснь Храму на Успеніе Пр. Дѣвы и Пѣснь пастырская на Рождество Христово) и 12 свѣтських, по бѣльшой части гумористичных.

Мова сих поезій майже чиста народна, правопись Лучкая, хоть мѣсяцами иде автор далѣ од Лучкая в напрямѣ до фонетики. Довгович пише як Лучкай без ъ (идеш нас, грѣшных...), в 1. одмѣнку числа многого при прикметниках уживае ѣ (старѣ, бѣлѣ...) и т. д. За Фогорошим оставляе автор і и пише як писали в нас в XVI. и слѣдуючих вѣках: такій, бѣленькій, краспій, якій...). Далѣ робить автор розлуку межи е (je) и е (една, еще, едним, е...) и уживае Г (Газдиня, Гелетка)—одним словом продовжае традицію письменства в народнѣй мовѣ, яка була на Подк. Руси в XVI., XVII. и XVIII. вѣках.

З религійных пѣсень Довговича одна з гарнѣйших „Пѣснь Храму Церкви Должанскія“.

I.

Небеснагѣ Цѣря Мати
Наша родино—
Въ небо идеш пробывати
Божа дѣтино!
Йди, йди—й тут й там славна
Заступати за нас грѣшных данна
Обрадованна.

II.

День сей Твоегѣ переходу
Мір хрѣтіанскій
Празднует кожного году —

Нама Должанскій
Тебѣ бо храм наш сей еѣ издаты,
И тому днєви на все предатый
 Ѡ коли зачатый.

3.

Ты бо за нас коло трона
 Стоиши во небѣ —
Молячися, як патрона,
 Во нашей потребѣ.
Цѣрков, вѣра, громада, и весь град
 Наш ся кличе на тебе, як заград—
Заступати людей рад.

4.

На нас голод, бѣды и напасти
 Частѣ приходятъ,
Нас(,) тѣло, свѣт и злѣя власти
 На лихо приводятъ!
Недай, недай, наша заступнице :
 Храни стадо и люди Царице —
 Богородице !

5.

Храни в чистотѣ дѣвицы,
 Жены во вѣрѣ,
Во чести мужи и вдовицы,
 Громаду в мирѣ :
Старыхъ крѣпи, молодыхъ наставляй,
 Всѣхъ Ѡ кары и гнѣва избавляй
Сна умоляй.

6.

Оумоляй и нам здѣ собраннымъ
 Еще прожити :
Еднимъ сердцемъ и дѣхомъ раннимъ
 Бѣгу служити :
Бѣгу поклонъ Ѡт всѣхъ Ѡдавати
 И во Бѣзѣ Тебе величати
 Божая мати !

Свѣтскѣ пѣсенѣ Василя Довговича, збранѣ в сборнику з 1832. р., суть :

Моя Гусочка, Дурень бем та журилася, Чортова жона, Баба пѣпашка, Привилегія Блыскъ, (спѣвається на арію : Гей, шум, шумундра...), Дѣвка на тари сѣзват (се пѣсня : Застѣвай ми зазуленько—ку ! — яку помѣстив М. Лучкай в

своѣй граматичѣ як народну пѣсеню), *Пѣснь жабама* (спѣвається як пѣсня: Гой, на горѣ е дубина) *Г..... и ей сусѣда, Кожанка тай Гунтай, Лучкай безжонный, Пяниця и егѡ корчажиця, Чому та и теперь музикант* (спѣвається як: Не ходи Грицю на вечѡрницѣ). При двох пѣснях зазначуе В: Довгович, що они суть доповненнями народных пѣсень, а то „*Чортова жона не моя*“ — *Cantillena Populi Marmatici initio praeexistente per me suppleta*, и *Кожанка тай Гунтай*—*audito initio reliquum suppletum ad notam suam*. (Се польска пѣсня).

Лу кай-зѣлярь и пчоларь безжонный.

Других жоны тѣшат,
Мене мой квѣтки
Что нѣгда не грѣшат
Невинности свѣтки:
Сесѣ жють изо мнов
И тото моя любов.

Кертик собѣ сѣю
И сам поливаю:
Фіялки лелѣю,
И зѣля, что знаю.
Тото все цвѣтет минѣ
Оу самой зеленинѣ!

Пчол ми брнлят рои
Понад кертик лета,
Тото самѣ мой! —
Чи не щаслив я? —
Кобем був ся уженив:
Ще бем собѣ май любив!...

II. Александр Духнович.

Вже Довгович був дав основы поезіѣ в мовѣ зближенѡй до народноѣ, але Довгович не мав своими стихами впливу на свѡй час з тоѣ простоѣ причины, бо его стихи не були печатанѣ. Стихам Довговича не достае и національноѣ идеѣ. Письмеником, що вийшов з того самого осередка, розвивався пѡд тыми самыми впливами, але який внѣс в поезію *почутя народности* — був *Александр Духнович*.

А. Духнович*) уродився 24. априля 1803. р. в Тополи Земплиньскоѣ жупы з поцѡвекого роду. Батько, Василь, був священником в Тополи, мати Марія, з дому

*) Данѣ до біографіи беру з автобіографіѣ А. Духновича писаноѣ по латинѣ по 1860-ом роцѣ. Се выривок з якогось большого рукописного зборника, писаного Духновичем, 4^о, сторона 93—120, титул „*Duchnovics Alexander*“ (Тепер власность А. Волошина).

Фербери була попѣвською дочкою. Александер був другим сином в своїх родичѣв. Вихованям сына занявся батько, в своѣй автобіографіи згадує Духнович, що „*Pater filium suum secundogenitum studiosissime in nationali ruthenica litteratura excoli curabat*“, хоть не згадує, яка се була та „*nationalis ruthenica litteratura*“. Дальшим вихованям занявся дѣд по мамѣ, який подав молодому хлопцеві елементарнѣ руськѣ (*ruthenica*) вѣдомости. В 1813. р. перейшов до Ужгороду до нормальної школи, яку скѣнчив по 3 лѣтах, по сѣм перейшов до гимназій. В 1816. р. утратив батька, який помер на тиф, мати остала из 6 малыми дѣтьми, з яких Александер був найстарший. По укѣнченю гимназій бажав посвятитися науцѣ инжинеріи, але мати змусила (*coegit*) ити на теологію. В 1821. приняв його епископ Таркович на теологію и надѣлив стипендією 150 австр. ф., щобы Духнович мѣг докѣнчити філософію (нынѣшну 7 и 8 кл. гимназій). Філософію кѣнчить в Кошицях (1821—1823), теологію в Ужгородѣ (1823—1827). По укѣнченю теологій став Духнович актуарем в консистори в Пряшевѣ. Старенький епископ Таркович числав тогды 73 роки жита, епархією управляв Василій Попович, вѣзнѣйший епископ мукачовский. Як актуарій працював Духнович дуже пильно, але за свою працю не дѣставав... грошей и жив в великѣй бѣдѣ. Даремно просив, щобы его увѣльнено з пряшевскоѣ епархіи. „Мучитися однак в безконечнѣсть молодому чоловікови було вже понад людскѣ силы“ — згадує Духнович в автобіографіи. Бѣда так далася в знаки, що з концем октобрія 1830. р. покинув мѣсце тортури (*locum torturae*), з нѣким не розпрацавшися. По дорозѣ позичив 1 ав. фл. и обдертый (*lacer*) та напѣвбосый (*seminudipes*) прийшов до Ужгороду. Мукачѣвский епископ повитав його радо, але не мѣг прийняти до службы, доки пряшевский не звѣльнить, а пряшѣвский епископ не хотѣв звѣльнити Духновича, отже Духнович остався без хлѣба... На щастя познайомився з заступцем жупана в Ужгородѣ и той приняв молодого спосѣбного, але прогнаного своїми до своего дому, щобы учив його сына. В домѣ заступника жупана Petrovny перебув три роки (1830—1833). В 1833. р. принимає еп. Таркович Духновича знов до епархіѣ, в 1834. стає парохом в Бѣлѣй вежи, яка три роки стояла опорожнена, бо нѣхто не хотѣв еѣ брати, така була добра. Тут перебув 4 роки (1834—1838). Про Бѣлу вежу згадує Духнович,

що се була його чотырохтна вязниця. „Haec ergo est mea insula Helena“! — В априлю (23-го) 1838. р. покликано Духновича на консисторского нотаря в Ужгородѣ, тут перебув до януаря 1844. р., коли то именовано його каноником в Пряшевѣ и куды вѣн перенѣся. В часѣ революціѣ арештований (24/IV. 1849 р.), „quod ruthenicis scripserim libellos“. Арештовали його 4 малярскѣ гусарѣ и оден польскій легіонар... „До мене приступив оден польскій вѣздець, якого называли капитаном; отсей чоловік отже накинувся на мене найлютьйшими словами, ганьбив мене, высмѣвав нещасного, плював, в кѣнци приказав, щобы менѣ стягнути чоботы, щобы я ишов босый. И се була як найбільша тортура. Колиж нѣхто з його людей не стягав менѣ чоботѣв, ударив мене сильным ударом по лици и одѣйшов блѣдый Поляк, якому я нѣчого найлѣйшого певно не бажав.. „Завезений до Кошиць пересидѣв кѣлька днѣв интернований, по чѣм його выпустили. Помер в Пряшевѣ 30. марта 1865.

Пипин в „Исторіи славянскихъ литератур“ такъ характеризуетъ Духновича: „личность, какія встрѣчались и въ другихъ славянскихъ литературахъ въ критическія минуты ихъ перваго пробужденія... Свою книжную дѣятельность онъ посвятилъ народной литературѣ... Духновичъ былъ и поэтомъ“; — Д-р Иван Франко в своѣй розправѣ „Стара Русь“ характеризуетъ А. Духновича якъ „чоловіка без сумніву доброї волі і не малих здібностей“. Имя А. Духновича жие нынѣ на устахъ усѣхъ подкарп. Русинѣв, почути мож рѣжкѣ похвалы, а навѣтъ такѣ: „Мы маеме Духновича и нам вже больше нич не треба“. Чим був отже Духнович для Пѣдк. Руси?

Дѣятельность Духновича дуже рѣжнородна. Духнович працював на поли педагогіи, писав стихи, драмы и був добрым руським громадянином — дбав, щобы пѣднести пѣдупалу руську культуру и народну свѣдомѣсть на Пѣдк. Руси. Щобы одповѣсти на пытаня: чим був Духнович для П. Р.? перейдемо ту його дѣяльність.

Педагогична и поетична дѣяльність Духновича.

З початком XIX. вѣка не було на Пѣдк. Руси своихъ букварѣв для науки в народныхъ школахъ. Дякоучителѣ учили по селахъ читати и писати на сербскѣмъ букварѣ, часословѣ и псалтирѣ выдаными в Будињѣ. Кромѣ сего уживано

букварѣвъ выдаваных у Львовѣ. Особливо заслужився для издавництва букварѣвъ львовський митрополит Михайло Левицький, якого „благодареніємъ и повелѣніємъ“ вийшов „Букварь славено-русскаго языка“ в Будинѣ в 1816, а потому той сам у Львовѣ в 1817, 1819, 1826, 1827 и т. д.

Духнович зачинае свою литературну дѣяльність вже в 1829. роцѣ, але першѣ його печатанѣ творы маемо щойно вѣд 1847 р. Тым першим твором Духновича є „Книжица читальная для начинающих.“ По сѣм слѣдують иньшѣ школьнѣ книжки: „Маленькая библія съ картинками“, „Краткая землерисъ“, „Катихисисъ Литургическій“ (1851), „Молитвенникъ для русскихъ дѣтей“ (1854), „Народная педагогія“ (Львовѣ 1857), „Хлѣбъ души (молитвословъ для взрослыхъ) и т. д.

Духнович як поет. Духнович писав много вершѣвъ, якѣ нынѣ в бѣльшой части недоступнѣ загалови: однѣ остали в рукописах, другѣ печатанѣ по рѣжных издавництвах, до нынѣ не збранѣ в одно.¹⁾ Много з тых стихѣвъ мае нынѣ вже тѣлько историчне, або библиографичне значѣня и забулося, — не забуто до нынѣ гимну „Я Русин быв...“ и „Подкарпатскіе Русины“.

Щобы належно оцѣнити значѣня гимну „Я Русин быв“, пригадаймо собѣ той час, коли Духнович выступав и — цѣлый XIX. вѣк в житю Пѣдк. Русинѣвъ. В 1825. засновано Мадярську Академію Наук в Пештѣ; Мадяре стали виробляти свою народну мову и вводити єѣ у всѣ уряды и вѣйско. В 1844. ухвалив пештеньскій сойм закон, на основѣ якого введено мадярську мову у всѣ уряды угорськоѣ

1) Гляди: Иван Созанскій: Поетична творчість А. Духновича Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові том 86. ст. 125. де подана библиографія стихѣвъ Духновича и списе рукописей в Народнѣм домѣ у Львовѣ. — Однѣ з тых стихѣвъ остали в рукописах, иньшѣ печатанѣ в рѣжных збѣрниках. або часописах: в Поздравленіє Русинѣвъ на год 1850, 1851, 1852, Вѣстник (вѣденська урядова часопись для Русинѣвъ) 1852, 1853, Отечественномъ Сборнику 1853, 1866, Церковной Газетѣ 1857, 1858, Зорѣ Галицкой 1853 р. Зорѣ Галицкой яко Альбумъ 1860, Галичанинѣ 1862, Мѣсяцесловъ Общ. Василия В. 1865, 1866, 1867 и иньших, в коломыйськой часописи „Голосъ Народный“ 1865, в Золотѣй Грамотѣ 1865, Словѣ 1865, Ластѣвцѣ Клемертовича 1869, 1874 Листку 1885, 1892 — а вкѣнци в Букварѣ, який издав Духнович: Книжица читальная для начинающихъ. Будинѣ 1847. и иньших. Гляди також: Галицко-русска Библиографія И. Левицкого В. VI. sub voce). Рукописи є в библиотекѣ Нар. Дому у Львовѣ и библиотекѣ О. Василян в Мукачевѣ и капитульнѣй в Ужгородѣ. (Рукописи Духновича, що були в Народнѣм Домѣ у Львовѣ, межи иньшими рукопись ще непечатанѣ драмы Духновича, вывезено в 1915. р. до Ростова над Доном, де они й доси)..

короны, отже и Подк. Руси. По 1848 р. перенесли Мадяре всю ненависть, якою палали до Москалѣвъ за Вилагош, на Пѣдк. Русинѣвъ. По 1867-ѣм роцѣ змоглася мадяризація ще бѣльше, на Пѣдк. Руси стремять Мадяре всею силою, щобы знищити Русинѣвъ и зробити з них Мадярѣвъ.

Як захововалися Русины проти сеѣ мадяризаціи? Якѣ були протесты? На политичнѣм поли був протест Адольфа Добрянскаго, який перейшов в 1848 роцѣ на сторону Австріи и Россіи проти мадярської революціи. А в литературѣ протест проти тоѣ мадяризаціи в XIX. вѣцѣ и з початком XX. в.? Такого протесту не було жадного! Интелигенція руська поддавалася, однѣ скорше, другѣ повольтѣше. Чи дали такий протест от хочбы А. Павлович? Евген Фенцик, Уріель Метеор? Нѣ. Однѣ из них як бы и не бачили, що довокруги них дѣється, иньшѣ дорѣкають свому народови за його темноту, пиянство й упадок и не доходятъ до жерела того упадку, ще иньшѣ як Уріель Метеор — величаютъ мадярську культуру. За весь XIX. вѣк из всѣх письменникѣвъ Пѣдк. Руси оден Александер Духнович пѣднѣе протест проти мадяризаціи, проти ренегацтва, а за затриманям, збереженям своєї народности. Тым протестом е його гимн: *Я Русин быв, есьм и бу у.*

Я Русин быв, есьм и буду! — се те рѣшучо слово, яке прорекла зранена Пѣдк. Русь за цѣле XIX. столѣтя устами Духновича. — Вы мадяризуйте, вы старайтесь стерти наш народ з лица землѣ — даремна ваша праця! Я Русин быв, есьм и буду! Проти вашоѣ волѣ, проти вашоѣ силы. — Я Русин быв, есьм и буду! Отсей протест — отсе вся та сила, яка зробила имя Духновича дорогим всѣм Пѣдк. Русинам. Дальше содержания верша протест: простым выразным словом мотивуе Духнович, чому вѣн Русином быв, есть и буде...

„Я родився *Русином*
Русин мѣй быв отець, мати,
Руськая вся родина,
Русины сестры и брати
 И широка дружина.
 Я свѣт узрѣв под Бескидом,
 Первый воздух *русский* ссав,
 И кормився *русским* хлѣбом,
Русин мене колысав.
 Коль первый раз отворив рот,
Руськое слово прорек
 На азбуцѣ первый мѣй пот

З молодого чола тек.
Руским потом я питан був,
Руским ишов розходом
 В широкой свѣт: но не забыв
 З своим знатися родом.
 И тепер кто питаєт мя?
 Кто кормить, кто мя держить?
 Самое *русное* племя
 Мою гордость содержить!

Як бачимо умотивованя протесту протесте, як то кажуть, на хлопський розум. *Отець, мати, вся родина, сестры, братя* — все суть Русинами. — Чим иньшими и я можу бути — як не Русином?!

Свѣт узрѣв я пѣд руським Бескидом перший воздух ссав я руський, перший хлѣб ѣв я руський, колысав мене Русин — чим иньшим можу и я бути, як не Русином?!

Коли я отворив рот — перше слово промовив я руське. Коли став учитися — то найперше взявся за азбуку, хлѣб ѣв я здобутий руським потом — чим иньшим можу и я бути — як не Русином?!

Гимн кѣнчатися присягою:

Прото тобѣ, о роде мѣй,
 Кленуся живым Богом
 За печальный пот и труд твой
 Повинуюся довгом.
 Я твой буду,
 Твоим другом и умру!

Кромѣ сего гимна мѣг Духнович нѣчо бѣльше не написати и остав бы однаково дорогой каждому Пѣдк. Русинови. Що бѣльше мож сказати: „Я Русин був, есьм и буду!“ Духновича — се оден, одинокий твѣр з усеѣ, руськоѣ литературы Пѣдк. Руси XIX. вѣку, який не згинув до нынѣ и не згине. Де иньшѣ авторы? Кто их нынѣ знає, хто их читає? Усе забулося — бо и не було вартне, щобы його памятати. Духновича: „Я Русин був, есьм и буду“ се сармен saeculare XIX. вѣку цѣлоѣ Пѣдк. Руси.

Другий гимн Духновича: „Подкарпатскіѣ Русины — оставте глубокий сон“ — вже слабший. — Иньшѣ стихи Духновича по бѣлшой части позабувалися. Их мож бы осє на якѣ груны подѣшити. *Панегирики и похвальныѣ оды*. Сюды належать: *Ода Василію Поповичу, Епивоаламїон Вас. Поповичу, Цраводушине привѣтствованїє Франца Іосифа, Голос из под*

Карпат, Голос радости, Поздравленіе Новому Другу и иныиъ Найгарнѣйшій из сих е „Голос радости в честь новопоставленному Митрополиту Львѣвско-Галичскому Гр. Яхимовичу от угорских Русинѣ“ — про якого провѣднѣ думки мы говорили в попереднѣм. Морализуючѣ (Роза, О смиреннѣ юнцов О чести, Слави миру, Способы щастя, Храм любви, Страсть молодца, Счастье жизни и иныиъ) и тѣ, в яких величае божу велич. (Сюды належать: О Возг Створителя, Пѣснь Богу всемоущему, Пѣснь земледѣльця весною и иныиъ).

Писавъ Духнович и чисто лиричнѣ стити (*Пѣснь о придворной жизни, Самотность, Свобода, Стѣваніе П. Аньоша, Сирота въ заточеннѣ, Последная моя пѣснь, Дума на 60-лѣтнѣй день . . .*), иныиъ чисто еротичнѣ (любобнѣ) (*Пѣснь о отходѣ любезной, Пѣснь къ любезной, Незабудка, Тоска на гробѣ милой*) и политичнѣ (*Я Русинѣ былѣ, естъ и буду, Подкарпатскіе Русины оставте глубокой сонѣ, Ода на триумфѣ Николая Царя Россіи, Стихи на взятіе Варны, Отвѣтъ Іосифови Левицкому, Орелѣ, Любовь милой и отечества та иныиъ.*

Деякѣ з тых вершѣв мають мотив та форму вершѣв XVIII вѣку — особливо панегирики. Загалом належить поднести як характеристичну прикмету (свойство). Духновича, що вѣн остав чужий литературному напрямови, який силзно володѣе в тѣм часѣ в Европѣ. Маю на думцѣ романтизм и народну пѣсню. Духновича не доторкнув романтизм, нѣ народна пѣсене анѣ через тодѣшну мадярську литературу и еѣ великий розцвѣт по 1820. р. — нѣ вкѣнци не був знаный йому розвой украиньскоѣ литературы. Незнанѣ остави ему творы Котляревського, Квѣтки, Шевченка, Шашкевича та иныиъ, якѣ выпередили Духновича своими мотивами о цѣлый вѣк.

Межи вершами Духновича стрѣчаемо оден одинокий вѣрш написаный пѣд впливом народноѣ пѣснѣ. Се пѣснь простонародна: „Приди ты до нас“ (Мѣсяцеслов Общ. В. В. 1864 и 1886 р.) — написаный мабуть коротко перед смертю.

Написав А. Духнович и драму: *Добродѣтель перевысшае богатство*, яку выдано в Перемышлях 1850. р. Драма написана из жита народа для народа. В драмѣ выступае богатый газда *Многомав*, гордый и зарозумѣлый на свое богатство, що цѣлыми днями и ночами пропивае свой маегок у жида *Чмула*, який е его щирым приятелем. Свого сына *Федорця* не посылае Многомав до школы, певный, що сынови оставить богат-

ство, отже науки йому вже не треба. Чмул зо своїми спільниками обкрадає Многомава и кидаеть подозрѣня на Чесножива и Богумилу. Сѣ двое суть контрастом до Многомава, обое тверезѣ, працьовитѣ, чеснѣ, посылають своих дѣтей до школы и виховують в чеснотѣ. Через те не любить их Чмул и на них кидаеть подозрѣня. В II актѣ одбуваеться громадский суд. Судитѣ — усѣ пѣяки, приятелѣ Чмула, засуджують невинного Чесножива и Богумилу за крадѣж, яку дѣйсно поповнив Чмул з ворожбитом *Незохабом*. По сторонѣ Чесножива и Богумилы стає учитель *Мудроглав*. Третий акт дѣється по 10 лѣтах. Многомав пропив весь маєток и зойшов на бѣду и нужду, жѣнка покине його, сына йому повѣсять, бо виявилося, що вѣн злодѣй и душегуб. И Чмула зловили на злодѣйствах и арештують. Чесножив и Богумила, якѣ все життя працьовати и були тверезѣ, помагають Многомавови в бѣдѣ и потѣпають его в смутку. Их дѣти кѣнчать школы, — Иванко, сын Чесножива, стає адвокатом, а Аятон, сын Богумила, стає фабрикантом.

Драма — як згадано выше — написана для народа, тенденційно. Психологичных тонкостей и анализы души не знайдемо. Автор бажав доказати в своѣй драмѣ, що *богатство без просвѣты и чесноты веде в нещастя и противно: просвѣта, чеснота хоть и худобны* дають спокѣй души и ведуть до щастя. Мова сеѣ драмы красна, чиста народна и хоть Духнович пѣзнѣйше писав, що народна мова *безазбучна* и не надається до литературы — то сам своєю драмою доказав противное, за що йому належитья подяка.

Не мож поминути мовчки и бажанѣ Духновича розширити видавничий рух, особливо выдаваня книжочок для народа. В часах Духновича не було жадноѣ руськоѣ печати на Пѣдк. Руси. Сам Духнович печатав своѣ творы в Будинѣ, Вѣднѣ и в Галичинѣ. Тому носитья з думкою, щобы заложити руську печатню при монастыри в Мукачевѣ. В той цѣли приѣхав в 1850. р. з Пряшева до Ужгорода, його думку подѣляв епископ В. Попович — але изза политичных причин не введено сѣ в життя. Другий задум (намѣреня) Духновича було заложити товариство, яке выдавало бы дешевѣ книжочки для народа. Але и тоѣ думки не введено перед смертю Духновича в життя.

В 1850, 1851 и 1852 выдав Духнович альманах „Поздравленіе Русиновѣ“, в якѣм мѣстилися творы сучас-

них ему авторів, а то А. Павловича, Н. Нодя, Янкуры, Вислоцкого, Солтиса и иных. Але сей збірник має нині вже чисто бібліографічне значіння.

При кінці треба ще згадати про погляди Духновича на літературну мову.

Духнович виступає в добі романтизму, але романтизм не тронув Духновича и Духнович стоїть своїми вёршами по середині межи давною добою й новою. Мова его творів народна малоруська (українська) — але не чиста. Рішучого кроку — щоби зближитися до народу — як зробили его сучасники в Галичині: Маркіян Шапкевич, Яків Головацький, Вагилевич, Лозинський, Устиянович, Могильницький та інші, як перейшли в тих часах від церковнослав'янщини до народної мови и на мотивах народної поезії оперли свої твори — того рішучого кроку не зробив Духнович. Він зближився до народної мови, але не по то, щоби її зробити літературною мовою.

„Мнїніе наше такое, что народный наш язык в союзъ е библическим, или церковно-славянским языком есть, мы желаем к нему приближити и нашу народность на нем образовати“ — пише А. Духнович в вїденськїм „Вїстнику“ из 1850, ч. 62. в дописи з Пряшева*). Коли в тих часах велася завзята боротьба в галицьких часописах в справі того, яку мову взяти за літературну: народну, москальську, чи церковнослав'янську — тоді А. Духнович брав уділ в тїй боротьбі и виступав проти народної мови та тих авторів, як писали народною мовою як пр. Антон Могильницький. Народну мову, якою писав поет Могильницький, Микола Устиянович та інші, називає Духнович в 1856 р. „безправною, простою служанкою, безазбучною: валяющею по корчмамъ и по вольнымъ домамъ**“).

А. Духнович не придвидів, що нова народна література мусить бути народна, в народній мові — а не в умершій „біблічеській“. Життя пішло иншою дорогою. Правда на витворенє таких а не инакших поглядів в Духновича вплинули тї відносини, про які ми згадували из самого початку. До того в пятьдесятых роках зачалася межи Сербами, єусьдами Пўдкарпатских Русинів,

*) Др К Студинський: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62. — Львів 1905, ст. XXII—XXIII.

**) Др К. Студинський: Кореспонд. Якова Головацького в літах 1850—62 ст. СХХІІІ.

реакція проти сербської народної мови, яку увів в літературу Вук Караджич. В 1851. році видав у Відні Серб, єпископ Євген Моаннович, граматику церковно-славянської мови, а у вступі до неї виступав проти сербської народної мови — а побивався за тым, щоби церковнослав. мова стала знов спільною всім Слав'янам. Годі дивуватися, то тільки самі погляди стрічаємо в тій часі в А. Духновича. Такі самі погляди висказували і інші тодішні Підкарп. Русини як Нодь і кореспонденти до „Вістника“ з Лябора, Токая, Ужгорода, Спижа, Земплина і т. д.**)

Але життя та розвій мови пішов *іншою дорогою*. Нї у Сербів, нї в Русинів церковнослав. мова не стала літературною, а літературною стала як раз *народна*.

Перед смертю справляв Духнович свої давніші вірші, писані мовою зближеною до народної — на російську мову. Так на примір справив він „Пісню земледільця весною“.

В 1852 р.

Лїтай, лїтай, жаворонку,
Въ воздуху кружи,
Заспївай ми и легонько
Щебечь до души и т. д.

Пізніші „справив“:

Вейся, жаворонокъ звонкій,
Вейся и кружись!
Надъ моею родимой нивой
Пой и веселись и т. д.

Значення А. Духновича. Ми бачили, що вже перед А. Духновичем уживано наші народні мови в письменстві Підк. Руси, але *народну ідею*, народну душу вложив в то письменство щойно А. Духнович „Я Русин був, єсьм і буду“ остане все найбільше знаменним твором Духновича і всего руського письменства Підк. Руси в ХІХ. віці. Духнович положив ширші основи руському письменству своєю педагогічною, поетичною і драматичною працею. — Народну мову уводить в письменство і особливо в драмі „Добродїтель перевищує багатство“ *выказує багатство народної мови*, яку він учився на селі од простаків, яку опанував і якою

***) Др К. Студинський: вище вгадана книжка ст. XXXVII—XXXVIII.

умѣв выказати веѣ свои думки и понятя. Отсею драмою *найкраще доказав Духнович, що малоруська мова, якож уживають на Пѣдк. Руси, є способна стати литературною, бо вже сам Духнович зробив єѣ литературною.* Належить також и се пѣднести, що скрѣзь у Духновича пробиваєся почутя одности й злуки з великим малоруським народом. В культурной злуцѣ з рештою малоруського народа выдить Духнович и будучность малоѣ частини того народа — Пѣдк. Руси. Помимо неприхильных обставин, в яких жила Пѣдк. Руси за Духновича, батько Духнович не упадає на дуєѣ, а крѣпко вѣрить у гарну, лѣчшу будучность свого народа.

Не красился пѣррем чужим
А крѣпился духом дужим,
Не измѣнял ни на страстях,
Терпѣл бѣду в тых напастях—

спѣває про себе в „Послѣдна моя пѣснь“. Але мимо тых напастей вѣрить вѣн в побѣду правды и звертаєся до дѣтей з высоким зазивом :

С мыслею о горной жизни
Жійте благо для отчизны,
А чужины стережътся,
Чуже в вас не устоится !

III. Зворот до москальофильства в шѣсдесятих роках XIX. вѣку.

1. *Причины.* В 1848. р. пѣдняли Мадяры повстаня проти Австриѣ, російський царь, Микола, бояєся, щобы революція з Угорщины не перенеслася до Галичины, а одси в Росію, зѣбрав велику армію и через Галичину перейшов на Угорщину, де розбив мадярських повстанцѣв пѣд Вилагошом в 1849. роцѣ.

Важну ролю в тѣм часѣ в исторіи Пѣдкарпатської Руси одограє *Адольф Добрянський.* Вѣн то втѣк в 1849. роцѣ, коли зачалася революція, з Угорщины до Галичины, був тут на зборах „Руськоѣ Головноѣ Рады“ як репрезентаит Пѣдкарпатських Русинѣв, а потѣм вернув на Пѣдкарпатську Русь враз з російськими вѣйсками. По розбитю Мадярѣв Пѣдкарпатська Русь дѣстала автономію, а Адольф Добрянський — став єѣ намѣсником — надзупаном 4 жуп. Тодѣ

завелено руську мову в дѣловодствѣ, в ужгородській гим-назії, на таблицях з назвами улиць и т. д.*)

Але вкоротцѣ по погромѣ з 1849. р. стали Маляры пѣдноситися. До того допомогла им в 1867. р. и нѣмецька Австрія, яка потребувала помочи Малярѣв проти своих Славян. Дѣстали Маляры знов силу в руки, тодѣ „на Русинів перенесли Маляры всю ненависть, якою палали до Росіян за погром 1849. р. Нищити Русинів зробилось не мов патріотичним обовязком малярським, дарма, що сповнюване сего нѣби патріотичного обовязку вело за собою економічну руїну, духову темноту і безпомічність півмиліонової маси народу, виключало від цивілізаційного розвою і поступу цілі обширні комітати, деморалізувало і доводило до цілковитого етичного здичія руську інтелігенцію, а найпаче ту єї часть, що із покликання свого повинна би стояти на сторожи гуманности і етичних ідеалів — духовенство висше і низше“.**)

Проти малярського гнету зачали глядати Пѣдк. Русины опоры в той державѣ, яка була в силѣ побити Малярѣв та якоѣ силу они недавно на свои очи бачили — се е в Росіѣ. Се було дѣлком природне. Але симпатіѣ представникѣв Пѣдкарпатської Руси из политичных перемѣнилися в литературнѣ: *вкоротцѣ по 1848 р.* покинули руськѣ письменники П. Р. ту дорогу, якою йшли до тепер, розвиваючи народну мову до литературноѣ — а звернулися до московської мовы.

Кромѣ политичных причин були ще й другѣ. В Галичинѣ по перших пробах розвивати народну малоруську (українську) литературу (М. Шашкевич, Яков Головацький, Ів. Вагилевич, М. Устиянович, А. Могильницький та иншѣ) — бере в 50 роках XIX. вѣку перевагу напрям, щобы вы-

* Важнѣйшѣ працѣ А. Добрянського суть: Adolf Ritter v. Dobrzansky: Rede in der Adress-Angelegenheit, Wien 1861., де говориться про правно-державный стан Пѣдк. Руси. 2) Анонимно в Парижѣ в 1861 р. „Les Slaves d'Autriche et le Magyars. Études ethnographiques, politiques et litteraires sur les Polono-Galicicns, Ruthenes, Tcheques ou Bohêmes, Moraves, Slovaques, Sloventzis ou Wendes méridionaux, Croates, Slavons, Dalmates, Serbes etc et les Hongrois proprement dits ou Magyars“, в якѣй боровся за національною, а не тереторіяльною автономією народѣв Австро-Угорщины — Про се vide: Fr. L. Rieger či Ad. Iv. Dobrjanský? — parsai Fr. Tichy (Naše Doba r. XXVIII. č. 5. 1921).

**) „І ми в Европі“. Протест Галицких Русинів проти малярського тисячолітя. — Жите і Слово Львів 1896. Т. V. ст. 1.—9.

творити „особый русский язык“ в литературѣ. За тым на-
 прямом стоить *Иван Гушалевич, Богдан Дздицкий* та *Иван*
Наумович. Новинками, в яких зачато заводити той не на-
 родный язык, була „*Зоря Галицкая*“ по 1853 р. „*Слово*“, zalo-
 жене в 1861 р., „*Литературный Сборник Гал. Р. Матицкѣ*“
 та иньшѣ.

В оглядѣ дотеперѣшных литературных стремлѣнь ба-
 чили мы, що Пѣдк. Русь в бѣльшой части йшла за Гали-
 чиною; сама за мала, щобы могли вытворити свою родну,
 самостойну культуру. Мы бачили и се, що в першой поло-
 винѣ XIX. вѣку культурнѣ зносины з галицкыми Русинами
 були живѣ. Отже й не диво, що коли по 1850 р. повѣяло в
 Галичинѣ холодным духом з пѣвночи, той холодный дух
 провѣяв и через Карпаты и тут заморозив тѣ першѣ по-
 чатки нового руського письменства, яке вже стало розви-
 ватися.

Була ще й одна, спеціально мѣсцева причина.

В другѣй половинѣ XIX. вѣку зачинае мадярська ли-
 тература и загалом культура заливати и немадярскѣ на-
 роды: Румунѣв, Хорватѣв, Словакѣв, Русинѣв. Щобы стри-
 мати залив мадярскоѣ культуры, треба було проти мадяр-
 ськоѣ культуры поставити свою культуру, свое живе пись-
 менство, як мали Мадяры. И котрый з немадярских народов
 зумѣв вытворити свое рѣдне, в рѣдной мовѣ писане
 письменство — *той жив*.

Але Пѣдк. Русины сказали з политичных причин: „Ли-
 тература — что о ней сказати? Имѣем *готову*, образо-
 вану, но она не сталася еще нашею общею собственностію.
Не надобно нам составляти литературу, как то дѣляли на
 пр. наши братья Мадяры — *надобно* только обучиватися ей.
 То задача наша сторицею лекша, как була помянутых
 братьев и соотечественников наших от года 1820.“ — пи-
 шеться в 4. числѣ „Свѣта“ из 1867 р.

Або :

„А вот, туда намѣряють стремленія наши, туда стре-
 мит дѣятельность наша — чтоб обучиватися *готовой уже*
литературѣ русской“ (Свѣт 1867 р. ч. 7.)

Отсе була и та друга причина, чому по 1848 р. стали
 на Пѣдк. Руси писати по московски: проти мадярскоѣ
 культуры и литературы хотѣли, а навѣть и мусѣли, коли
 хотѣли жити, поставити *свою рѣдну*. Але тоѣ Пѣдкарпатскѣ

Русины не мали. Треба було еѣ щойно витворювати. Отже проводирам Пѣдкарн. Русинов выдалося, що се буде лекше та лѣпше, коли возьмутъ *все готове...*

Але отся *нѣбѣ своя, нѣбѣ вже готова* литература була чужа. Чужа мовою — и *содержаням*, чужа *народови* пѣд сельскою стрѣхою, чужа и *интелигенциѣ*.

Але й образованым верствам (попам та свѣтскоѣй интелигенциѣ) було она також чужа, нѣкого не загрѣла теплом. Противно : та чужа литература так и пхала людей в малярщину. Малярскѣ творы читано без словарѣв — а творы „своеѣ, вже готовоѣ литературы“ — из словарем, як на се часто нарѣкається в „Свѣтѣ“. А що тодѣ й не було ще словаря, щобы могти читати „своѣ“ творы — то их и не читано цѣлком...

Сила литературы, сила народа лежить у том, *що одним и тым самым языком пан и Иван думает, пишет и говоритъ. Тодѣ литература того народа жива, свѣжа, широко розширена, могоча та сильна! Таку щиро народну литературу мають Сербы, Болгары, Чехи, Словаки, таку литературу стали творити и нашѣ братья за Карпатами — в Галичинѣ та над Днѣпром.*

Инакшою дорогою пѣшли письменники Пѣдк. Руси по 1867 р. Они зачали писати не народною мовою, межи ними и народом витворилася — пропасть. Литературу розумѣло *кѣлькодесять* людей — як на се часто нарѣкае „Свѣт“. — З литературы витворено монополь, народ остався сам собѣ.

Але и интелигенциѣ та литература не вратувала. Интелигенциѣ од своего народа и его мовы и тым скорше перейшла до малярскоѣ культуры... Народ остався сам собѣ; що там десь була для него приготована „выша“ „паньска“ литература — вѣн не знав, не знае — и вже и не буде знати...

Та вертаймо до самых подѣй.

2) *Новинки и общество св. В. Великого.* Заки зачала виходити в Будапештѣ „Церковная Газета“, дописують з Подк. Руси до „Вѣстника“, який в 1850 р. перенѣся из Львова до Вѣдня. В Вѣстнику печатають свои дописи А. Духнович, Никола Нодь, Иван Раковський та дописувателѣ в Лябора, Токая, Ужгорода, Спиша, Земплина — майже всѣ проти народноѣ, а в оборонѣ церковно-славянскоѣ або „рускоѣ литературноѣ“ (москальскоѣ). Кромѣ сего стрѣ-

чаемо дописи з Пбдк. Руси и в львѣвських новинках: в „Зоръ Галицкой“ з 1851. 1852., 1853., в „Ладъ“ 1853. в „Семейной Библиотецъ“ з 1855 р. — они все знов проти народноѣ мовы.*)

В 1856 р. зачинае виходити в Будапештѣ „Церковная Газета“, яку выдае тов. св. Стефана, а редагуе Иван Раковський. Иван Раковський був горячим прихильником литературноѣ едности з Великоросією. Коли Духнович та иньшѣ ще були готовѣ йти на компромисы та писати мовою, що в нѣй були народнѣ, російськѣ и церковно-славянськѣ слова — то Раковський ишов консеквентно: не дивився на те, чи люде розумѣють его, чи нѣ, вѣн раз сказав собѣ, що пише по „руски“ и без огляду на те, чи его розумѣли, чи нѣ — писав. Тому й называють его впертым. Коли Раковський став выдавати „Церковну Газету“, писав Иван Головацький про Раковського до брата: „екцентрическая форма его языка не привлечет ему много друзей — а врагов пропасть“! Сам Раковський зазначуе, що ще перед появою газеты его остерѣгали „по причинѣ языка... и письменно объявили недовольствіе“ — але вѣн не уступив. А навѣтъ коли з 390 передплатникѣв „Церковноѣ Газеты“ одпало зараз в другѣм кварталѣ 1856 р. — 140 передплатникѣв задя мовы, якоѣ не розумѣли — то Раковський не уступив. Вѣн снив про те, що введе московську мову в школы и житя Пбдк. Русинѣв, хоч житя показувало, що иньшого: *чим раз меньше и меньше людей читало его часопись*. Она и упала в 1858 р.

На еѣ мѣсцѣ став виходити „Церковный Вѣстник“, який мало чим рѣжнивися вѣд „Церковноѣ Газеты“. И „Церковный Вѣстник“ вправ при конци 1858 року.**)

Литературных новостей хоч бы з церковного письменства — анѣ „Церковная Газета“ анѣ „Церковный Вѣстник“ не принесли. Раковський мѣстив в них передруки из „Творенія св. отцев в русском переводѣ, Москва 1850 г.“ або из „Воскресное чтеніе Кіев 1854—1855“ и т. д.

Общество св. Василя Великого.

Бажаня А. Духновича, щобы заложити товариство, яке выдавалобы книжки для ширеня *освѣты межи народом* та книжки для шкѣл, стало дѣлом — але вже по его смерти. В

*) Д-р Студинський: Кореспонд. Якова Головацького Львів 1905. Перегляд важнѣйших статей у вступѣ I.—CLIX. и листы.

**) Д-р К. Студинський: Згадувана книжка ст. СХХVIII.—СХХХVIII.

1865. р. założeno: „Общество св. Василя Великого“ в Ужгородѣ. На перших зборах 1865 р. вписалося бѣльше як 500 членов. — Отже як на тѣ часы та на Пѣдк. Русь дуже велике число. День 1-их загальных зборѣв був днем великого свята. Консисторський радник (каноник) Ладоміреський говорив: „тїи сняти быша и падоша, мы же востахом и исправихомся“! Не треба додавати, кого то розумѣв вѣн пѣд тими, що „сняти быша и падоша“ — загалом першѣ зборы выкликали одушевлєня. Але щож? Товариство спочало в руках людей, якѣ нѣбы то мали выдавати книжки для народа — але до народа и его мовы не хотѣли понизитися. Исторія „Общества Василя Великого“ була подѣбна до исторіѣ „Галицко-Русскоѣ Матицѣ“ у Львовѣ. „Общество св. Василя В. о неграмотном народѣ мало заботилося — нѣбы то мало журилося — каже Сабов*). Оно выдало двѣ-три книжки Ив. Раковського по московски, народ их не розумѣв и товариство стало засыпляти... На загальных зборах 1868 р. нарѣкае И. Раковский, що цѣль т-ва така висока: „заботиться об изданіи требуемых книг для споспѣшествованія народному просвѣщенію“**) — але щож? Пѣдкарпатскѣ Русины не „споспѣшествовали“ и Товариство стало тратити членѣ и скоро завмерло — через то таки „споспѣшествованіе“:

Вѣд 1867. р. стало Тов. св. В. В. выдавати часопись „Свѣт“. „Свѣт“ не буда новинка для народа — тым самым зойшло общ. Василя В. з того *путя*, яким мало йти: ширити освѣту межи народом и для шкѣл выдавати книжки.

„Свѣт“ выходит вѣд 1867. до 1871. в Ужгородѣ. „Не надобно нам составлять литературу — надобно только обучаться ей!“ — се був клич, пѣд яким став „Свѣт“ працювати.

Щобы „Свѣт“ мог оплачуватися и выходить, потреба було 410 предплатников. Отже з початком 1867. року знайшлося на Пѣдк. Руси 410 людей, якѣ за него заплатили. Але як зачав „Свѣт“ писати з московска, по „литературному“, стали люде его лишати! З початком 1868 року вже не було й 200 таких на Пѣдкарпатской Руси, якѣ хотѣлиб „Свѣт“ читати и за него платити!

В 1. числѣ „Свѣта“ из 1868 р. е „Отвертый лист до редакціи „Свѣта“. Написав его якийсь „Верховинець“. З того

*) К. Сабов: Христоматія ст. 207.

**) Промова Раковського Христ. Сабова ст. 99—102.

листа наведемо деякѣ уривки. Верховинець пише дословно так:
 ... „Четыреста и десять предплатителей надобно (или по-
 требно) к тому, чтоб „Свѣтъ“ без утраты Общества св. Василія,
 как издателя сдержался: а мнѣ донеслося, что ни половина
 сего числа еще не явилася до дне 1-го января, и что Общество
 св. Василія только „добродушіем и в надеждѣ лучшія будущности“
 — „только на пробу“ — приняло на себя издержки „Свѣта“
 еще на четверть года.

„По тому размышляя я о причинах паденія нашего „Свѣта“
 — дознавался у людей и теперь могу сообщить то, что я сам
 гадаю и что у публики дознался.

„Первою причиною паденія „Свѣта“ в очах публики нашей
 кажется быти: письменный его язык. Кажется, что „Свѣтъ“ пи-
 шет языком неразумѣлым, непонятным публикѣ, писателѣ его
 самохотно выбираютъ слова, изреченія, слоги, из словарей, и не
 употребляютъ язык, которым говорим или слова, которыя
 каждый читатель разумѣти можетъ без словаря — которого
 еще и не есть, чтоб в нем толкованіе слов на мадырском языкѣ
 найти можно было. Публика наша желает, чтобы писати „по
 нашему“, без „цифрованных слов“, „без московских слогов“, без
 новыхъ выраженій.“ Для чего бо 4 золоти ежегодно жертвовати на то,
 что не разумѣем и читати не можем с пользою и легкостію... и т. д.

Але отсей тверезый та розумный голос „Верховинця“ не
 знайшов послуху в редакціѣ „Свѣта“. „Свѣтъ“ далѣ писал не „по
 нашему“, а уживав „цифрованных“ слов, „московских слогов“ и
 т. д. Очевидна рѣчь: Русины из 1868 не розумѣли, не читали и
 не платили за „Свѣтъ“. Колько пренумераторов мав „Свѣтъ“ в
 1868 роцѣ — не знаемо, але можемо догадатися, що „русскій
 литературный язык“ не зобрав ему больше як...200! Що так
 було дѣйсно та що „Свѣтъ“ через свой „литературный язык“ все
 больше и больше падав, видимо знов из... самого „Свѣта“.

В 30. числѣ из 1869 року зачинаються в „Свѣтѣ“ статѣ
 „Как имѣем писати?“ В той статѣ застановляеся редакція, що
 е причиною упадку „Свѣта“. И каже: „Свѣтъ“ с начала хорошо
 постоял — послѣ упавал — а еще упавал по той мѣрз, по
 которой чистился, образовался и усовершался язык, на котором
 писанными были статьи его... (число 30 з 1869). Выше зга-
 дана статья тягнеться в 30, 31, 32, 33, 34 и 35 числах „Свѣта“
 з 1869 року. Наведемо з неѣ колька уривков, чтобы показати, як
 вже тому пятьдесят лѣтъ дивилися на Подкарпатской Руси на
 „общерусскій“ язык!

В 33. числѣ „Свѣта“ каже редакція межи иньшим: „Вопрошаем: сдѣлались до сих пор мѣры, здѣлался ли малѣйшій крокъ к тому, чтоб наш „Свѣт“ стался приступным и народу? Имѣет ли сей „народ“ и малѣйшія пользы из нашего литературного дѣйствія, котораго представителем — оживотворителем — и punctus culminationis „Свѣт“?...

„Всѣ народности в Угорщинѣ — даже еще и потушенные жида, имѣють свои литературныя предпріянія для народа — мы же не имѣем ничего для сего „простаго“ народа и хотим славиться литературою, сему народу по крайней мѣрѣ неприступною! Творим из литературы монополь, содержанный для нѣскольکو людей, а народ оставляем там, гдѣ прежде был — при невѣжествѣ“.

Та помимо сих тверезых голосѣв в самѣм таки „Свѣтѣ“ — „Свѣт“ не станув на живѣм народнѣм грунтѣ та не став писати народною мовою. Коли в 1869. и став выкидати московщину — то перейшов до церковно-славянщины. В 1871. „Свѣт“ упав. На его мѣсце став виходити „Новый Свѣт“ (1871—72) — та сын вдався в батька. Вѣд 1873—76 виходить „Карпат“, який так само як попереднѣ був чужий Пѣдк. Русинам своєю мовою и содержанием. Бо як „Свѣт“ так и „Карпат“ стояв на тѣм, що мовляв, мы, образованѣ, не будемо понижатися до необразованых та не будемо од них вчитися мовы! Най необразованѣ подходят до нас!

Та не тѣлько мова — але й содержания „Карпата“ було чуже Подкарпатським Русинам. Отворѣм прим. рѣчник 1877 р. и глядаймо там нашего рѣдного руського письменства, яке писало бы для нас та про нас. Отже мы не знайдемо там нѣчо про наше житя, не знайдемо там думок — гадок наших батькѣв, а там е: Еврейскій талмуд, (число 1—8), Турки и Коран (8—10) Восточный образ: Султан в мечетѣ, князь Мармона (из Биржев. Вѣдомостей), Мусульманская Святыня (из Бирж. Вѣд.) и т. д.

Пѣзнѣйше одрѣкався „Карпат“ навѣть од слѣдности з „Русью“ взагалѣ. В ч. 6 „Карпата“ за 1884 р. було видруковано:

„Большекратно объявили мы уже, что мы не признаем какую-то политическую область в Угорщинѣ с названіем „Русь“; пусть любитя „Слову“ (*), как ему угодно, но угорскіе дописователи таковым названіем дѣлают нам весьма неблагодарную услугу, так как доложеніе слова „Угорская“ не в состояніи отдалити *какое-то подозрѣніе за панславизмом, находящееся в словѣ „Русь“*, на-

*) „Слово“ — новинка издавана в Львовѣ.

поминающем на Россію, а то и тѣм больше, что в Москвѣ является временопись извѣстнаго панслависта Аксакова под титлом Русь“. А мы не принадлежим к сей Руси *но считаемся народом, принадлежащим к коронѣ святаго Стефана*, и в найтѣснѣйшем связкѣ к Угорщинѣ — из сего точки зрѣнія и не имѣем той амбіціи, чтобы счтатися с тѣми дописователями, которые в „Словѣ“ хотят представить „Угорскую Русь“, *которая на дѣлѣ не существует и в Угорщинѣ существовати не может*“.

Од 1885. стае виходити „Листок“. який видае Евген Фенцик. „Листок“ мае характер духовно-религійного органу, в нѣм много передрукѣв из московських религійных органѣв, а мало оригинальных праць, якѣ односилибы ся до жита-бутя Подк. Руси. Од 1891. видае Е. Фенцик „Додаток к Листку“ — так само религійного змісту, та вже его мова зближена до народноѣ. Найцѣннѣйше, що подав „Додаток к Листку“ був передрук драмы Духновича „Добродѣтель перевысшае богатство“ — з перемьского видана . . .

3) „Забута литература“.

Авторы, яких творы тепер переглянемо, належать в бѣльшій части до „забутих“. Виступали они не так давно, та мимо сего их забуто. Нынѣ остали тѣлько их имена, але их творы *мало хто читав*, коли их печатано, нѣхто не читае нынѣ й нѣхто не одчуває потреби их читати. Причина сего та, що тѣ авторы *не йшли з народом*, а од парода одстали своєю тяжкою мовою (особливо У. Метеор) та мотивами.

Забутѣ авторы : Алекс. Павлович, Анатоль Кралицкій, Александр Гомичков, Уріель Метеор, Евген Фенцик, (Владимір) Попрадов (Юлій Ставровскій), Василь Матяцков и иньшѣ. Они були романтиками. Та не з тых романтикѣв, до яких в украиньскѣм письменствѣ належав А. Метлинський, Маркіян Шашкевич, Шевченко та иньшѣ, а их романтизм був ненародный. Се був одгомѣн того романтизму, який в Галичинѣ зродився в творах Дѣдицкого (Буй Тур Всеволод) и Гушалевица в тѣм самѣм часѣ. Темы до своих творѣв брали тѣ авторы з княжоѣ doby, описували часы князя Ляборця (Анат. Кралицкій и Алекс. Гомичков), князя Коріатовича (Евген Фенцик) або... давнѣ щасливѣ малярськѣ часы — як Уріель Метеор. Кромѣ сего черпано много з апокрифѣв та библійных оповѣданѣ. Оповѣданѣ з жита простого народа не знайдемо, оден А. Кралицкій дав два оповѣдани з жита народа („Иван“ и „Півявица“), але оба не оригинальнѣ.

Александр Павлович.

Найстарший межи письменниками другої половини XIX. в. був Александр Павлович. (Уродився 1819. в Чорнѣм шарисько́й жупи, був попом в Вышнѣм Свиднику, помер в 1900 р). Писав стихи на рѣжнѣ теми, якѣ мѣстив ъу выше згаданных новинках. Свѣтогляд его стихѣв дуже вузенкий, язык в поезіях непоетичный. *Се римсванъ проповѣди*: люби Бога, не пий, учися и т. д. Подерлася стара реверенда — Павлович пише довгу — предовгу оду „Новая ода к старой реверендѣ“, яку вважає конечным друкувати „Свѣт“ (1867), погорѣв дом — Павлович пише „Воздыханіе“ и т. д. Глубшоѣ думки, чувства та поезіѣ, шо промовляли бы до сердца не знайдемо в его стихах. Ще найлѣпшии его вѣрш се: „Думки над могилою под Бардіевом на 1849 р.“ написаный пѣд впливом народноѣ пѣснѣ — але и тѣ думки стають при кѣнци скучнѣ, не поетичнѣ з причины повторюваня.

Творы Павловича выдав в 1920 р. Иван Поливка „Вѣнед стихотвореній о. Александра Ив. Павловичѣ. Ужгород 1920. Выдана дуже неповне и — неграмотне.

Анатоль Кралицкий.

Анатоль Кралицкий (уродився 1834. був игуменом мукачѣвского монастыря, помер в 1894 р.*) Кралицкий збирав ревнио давнѣ руськѣ историчнѣ та литературнѣ памятки; бѣльша часть памяток оголошених в „Христоматіи“ К. Сабова — се праца Кралицкого. Из важнѣйших историчных грамот та памяток, якѣ оголосив Кралицкий, е отсѣ: *Дарственныя грамоты мон. Зарічовского*, (Свѣт 1868 ч. 2.), *Древніи истор. памятники и записки из архива монастыря Метичовского* (Свѣт 1868). *Памятки старинноѣ русской письменности в Угорциниѣ*. (Свѣт 1870 ч. 15, 16, 19. *Лѣтопись Мукачовскаго монастыря* (Слово у Львовѣ 1874. ч. 69). Оdkрыв вѣдн також *Мукачѣвську псалтырь* из XV. в. и т. д.

Кромѣ того писав також и оповѣданя. Найважнѣйше: „*Князь Ляборецъ*“ истор. повѣсть из IX. вѣка — выпечатана в „Галичанинѣ“ з 1863 р. (Львѣв) и мѣсяцеслов „Уніѣ“ Ужгород, 1921.

Оповѣданя романтичне. Его зміст (содержаня) таке: на вѣтку, шо Маляры зближаються, скликае старый руський князь Ужгорода — Ляборецъ военну раду в ужгородськѣм замку. Але рада не згѣдна: однѣ хотять з Малярами битися, другѣ миритися. До тых, шо хотять битися, належить дружиник Ляборця Славолюб. Але рада не вырѣшуе нѣчо и розбиваеся. — Маляры порейшли тымчасом Карпаты через Верецкѣ и вже стоять кодо Мукачева, де будууть замок. Князь мае доньку Вѣру, до

*) Коротка жителісь А. Кралицкого е в Мѣсяцесловѣ з 1895 р.

Вѣры приходять стара Настя й просить Вѣру на тайну нараду. На ту нараду приходять и Украинецъ з Кіѣва, який пристав до Мадярѳв и приходять тепер з ними.

— Я от головы до пят Русин, там з далека, з Украины, з широкой русской земли, гдѣ Днѣпро буйный тече. Ци чула ты даколи про Кіѣв? — питае Украинецъ Вѣру.

— Нѣт, нигда, пачоньку.

— А як бы нѣт? Ты мала чути, же наши крайники купчали с кѣвлянами, да и с Новгородом, коли там еще покойнѣйше было — каже Славолуб.

Настя гостить гостей, а потѳм скриваецься з Вѣроу и пѳдслухують. Славолуб на нарадѣ в ужгородскѳм замку намовляе всѳх до войны з Мадярами, тепер говорить Украинцеви, що вѳн хоче зрадити князя и пристати до Мадярѳв, щоби самому стати князем. На слѣдуючой нарадѣ в замку Славолуб намовляе знов до войны, ему вѳддають провѳд, але вѳн жадае руки Вѣры. Коли Вѣру прикликали, она виявляе зраду Славолуба. Его увязняють. Приходять Мадяры. Князь Ляборецъ не в силѣ стати до бою. Вправдѣ вѳддѣлы его вѳйска боронять ужгородский замок — але не в силѣ его вборонити. Мадяры розбивають их. Славолуба скидають Русины зо стѣн замку, але вѳн живий переходить до Мадярѳв. Серед боротьбы з'являецься в замку Украинецъ и виводить князя Ляборця и его доньку. Втѣкають. Мадяры доганяють и вѣшають князя над рѣкою Свѣржавоу, ту рѣку од тепер называють Ляборцем.

Вѣра оддаецься за Украинця и жиють щасливо.

Отсе оповѣдана, написане ще перед ероу „Свѣта“, показуе нам, що украинофильский рух розбудженный з початком шѣсдесятых роков в Галичинѣ, не був чужий на Пѳдкарпатской Руси и звайшов выслов в оповѣданю А. Кралицького. И мова его оповѣдана зближена до народноѣ.

Написав А. Кралицький ще два оповѣдана для народа „Пѣявица“ и „Иван“, або печатанѣ в „Свѣтѣ“ и особно. Що до „Пѣявицѣ“ замѣчае К. Сабов, що се перевод з нѣмецького.

Змѣст „Пѣявицѣ“ ось-такий.

Пѣявица — се жид, який высиае соки из села. Коли настае голод, жид продае людям збѳже, яке зѳбрав таки между людьми попередного року за палнику. Проти жида выступае пѳп. Вѳн стараецься о зерно, роздае селянам п тым способом выдѣрае их з рук пѣвки. Тым будить до себе довѣря у селян, закладае у селѣ зсыпецъ, касу, читальню та намовляе селян, щоби закладали сады. Жид не мае в селѣ що робити, але вѳн хоче ще пѳметитися. Сходиться з розбойниками и в ночи пѳдпальое хижу пона. Хижа пона згорѣла — але остаються тѣ всѣ товариства, якѣ заложено — остаються и розвиваються ще гарнѣйше.

Оповѣдана „Иван“ подѳбне.

Представленный тут недбалый, лѣнивый слуга Иван, який служить у доброго газды, той вчить его читати и працювати. Коли Иван покинув того газду, иде до другого — богача, в якого е нелад. От и тут заводить Иван лад та порядок. Коли пришло женитися, не жениться з богатою донькою своего газды, а з худобною, але працювитою.

Оба оповѣданя дуже слабѣ, належать до типу тендейційных оповѣданъ, написаных спеціально для народа. Та помимо всего належить піднести, що Кралицький перший бере темы до своих оповѣданъ из *жизнот* народа та що обговорює в них *животъ*, *пекучиѣ* темы. Коли під тым оглядом порівняти его прим. з Уріелем Метеором, то Кралицький стоить о цѣле небо выше.

З меньших оповѣданъ е его еще „Козачка“ повѣсть написана послѣ В. Д. (Свѣт 1868), „Пастыр в Полонинах“ (повѣсть) в „Зорѣ Гал. як Альбум“ 1860. р. — дуже слабе оповѣданця. — Характеристично, що коли М. Драгоманов одбував подорож по Пбдк. Руси и збирав етногр. матеріяли, то з усеѣ Подк. Руси обозвався оден Кралицький и в 1886 р. переслав матеріями для Драгоманова „Малорусскія народныя преданія и рассказы“ — якѣ выпечатано в „Житю і Слові“ з 1894 р. т. I. і 1894 т. II.

Александр Гомичков.

Александр Гомичков (уродж. в 1830 р., урядник финансовѣ дирекціѣ, помер в 1892 р.) Дописує до „Церковноѣ Газеты“, а потѣм „Свѣта“ и „Карпата“. А. Гомичков писав публицистичнѣ статѣ, а також стихи и оповѣданя. Его стихи — се переробка псалмѣв („Глас к Господу“ — псалом 76. „Исканіє Бога“ — 3 кн. царств. глава 19. и под.) Найзамѣтнѣйшій его вѣрш „Минувшее и будущность“ написаный в 1852 р. напечатаный в Мѣсяцесловѣ Общ. св. В. В. з 1865 р.

Гомичков застановляєся: яка е причина недолѣ и упадку Пбдк. Русинѣв? Одповѣдь подає автор чисто романтичну.

„Догло, догло я в исторіях
Всѣх народов пребирал,
Исчислил я от начала
Что и наш народ здѣлал;
И знайшел я, что народ, сей
Себѣ клятву приобрѣл,
Чтоб никогда лучшу судьбу
И живот не заслужил.“

За щож отся клятва?

„Брань и вражда междусобна
И семейни раздоры
Не переставали жерти
Рода русскаго двори.

Род таковый враждолюбный
Не был жизни достоин“.

(Той самый мотив выступає пѣзвѣйше и в поезіях Е. Фенцика).

Написав А. Гомичков и оповѣданя „*Покореніе Ужгорода*“ (Мѣсяцеслов о св. В. В. 1865) Оповѣданя назване „повѣстю“, але не мае епичного супкоюю, не выбѣчене — се радше тѣлько начерк. Розказується в нѣм про тѣ самѣ подѣѣ, що в оповѣданю Кралицького „Князь Ляборець“, тѣлько що в А. Гомичкова“ выступають ще й романтичнѣ — надироднѣ силы, якѣ помагають Мадырам та що оповѣданя Гомичкова мае характер релігійный.

В печарах, в Карпатах жыють два дивнѣ, страшнѣ чудовища: Клятва и Вражда, прогнанѣ в дикѣ горы од хвилѣ, як Русины приняли христіянство. Коли Мадыре прийшли и князь Ужгорода, Ляборець, збирає проти них вѣйско, тодѣ Клятва и Вражда чувють, що знов прийде их час. Обѣ идуть в ужгородський замок межи вѣйско Ляборця, в яком выкликують незгоду и ворожнечу. Мадыры побивають князя; князь втѣкає в горы, несе з собою святѣ книжки: Евангеліє и обряды — перевѣд св. Кирила и Методія. Ляборцы зловили и повѣсили, Вражда и Клятва хотѣли захопити тѣ книжки — але тѣ остали в руках Русинѣв. Тепер тѣ книжки вся надѣя одродженя...

• *Иван Сильвой.*

Иван Сильвой (Уріель Метеор) — аристократ и ворог народноѣ мовы и народноѣ поезіѣ, яку называє „поезією черни“. Метеор, хоч и жив на селѣ, не цѣкавився народною поезією и не на нѣй опер свою литературну дѣяльнѣсть. Мотивы до своих творѣв бере Метеор по большѣй части из середновѣчных апокрифов, або из мадырськоѣ давнины, яку прославляє. Деякѣ его оповѣданя выкликують вражѣня, що се пише Мадыр мовою, якоѣ добре не умѣе. Вправдѣ нынѣ и величают Уріеля Метеора „великим поетом“ — та в дѣйсности его нѣхто не читає й не знає, тымбѣльше, що его оповѣданя и стихи писанѣ тяжкою, незрозумѣлою мовою та ще тяжшим стилем. Перше его оповѣданя е: „Свѣтлый день Воскресенія“ (Свѣт 1868); в нѣм змальований сон автора, як вѣн дѣстався до неба, де бачив св. Кирила и Методія, князя Коріятовича и А. Духновича... За тым иде опис кѣнца свѣта и т. д.

Тема романтична, одѣрвана от жытя, але стилистично беручи се ще найлѣьше оповѣданя. Инше оповѣданя: *Бѣгда, нѣгт жиди*. Из сего оповѣданя выловив Біленький*) ось такую стилистичную цѣткѣ: „Не будь его миленькой сопруги Корниліи, умѣвшеи своею веселою натурою всегда отгонять темные облака со лба своего мужа, да во всяких затрудительных обстоятельствах жизни приносить утѣшеніє, иный раз пожалуй, неручаюсь, что наклонен бы не множок поругать начальство, поставившее его своим пре-

*) Біленький: Старша руська письменность на Угорцинѣ. Ужгород 1907 ст. 13.

небреганіем во столь невыгодное положеніе; но Корнелія всегда с'умѣла его выручить отискушенія ругательствъ“ и т. д. И додає Біленькій: „Не знаю, ци порозумілисье сесе, бодай я не нерозумію“!

Подобным „стилем“ писанѣ майже всѣ оповѣданя и стихи У. Метеора.

З жита мадярських немешѣв (шляхты) та королѣвѣ е его оповѣданя „Денница между звѣздами“ (Мѣсяцеслов 1901) з часѣв Мирка, сына св. Стефана и „Мати и невѣста“ з жита мадярськоѣ аристократіи написане в 1902 р. — Тодѣ коли мадярский гнет був найбѣльший, коли доходило до того, що не вѣльно було назватися Русином, тодѣ Метеор величав жита на угорських княжих дворах... в XIII. вѣцѣ.

... народные кобзары, бояны и игреды приходили в королевскій двор и в богатырскія гвѣзда по всей угорской землѣ, и доставляли всѣм наслажденіе пѣснями о прадѣдном славѣ, о воинской доблести, о подвигах и удали героев, о любви и красѣ героинь, и о всѣх тѣх событіях, при служѣ которых, потомок гордо поднимал свою голову, мысленно переносился в озаренный слезою быльй вѣк, одушевлялся и в концѣ жальѣ и оплакивал свою судьбу, что больше не представляется случая становитися славным человеком . . .

— Се малый уривок з оповѣданя „Мати и невѣста“, в яком автор одушевляється величею давного аристократичного мадярского жита. И се письменник економично вынищеного, національно закрѣпощеного, ограбленого Подкарпатского Русина?! Еган — чужинець — став в оборонѣ того народа и вѣщував, що коли односини не змѣняться, то по 25 лѣтах и слѣду по Русинах на Угорципѣ не стане! Чужинець се бачив, а свой, до того пѣп, що жив межи руським народом не бачив того! А ще й величав та славословив той устрой, тое жита, яке высисало соки з его народа! Але й не дивница! — Уріель Метеор не дбав о свѣй руській народ, не писав для него — и не думав писати.

Из его стихов найдовпій „Дочь царя Карпата“ (Свѣтъ 1869.) написанный страшною мовою и страшным стилем:

Свѣтовидь святой природы
Красотой однажды пьянь —
Восхотѣвъ своей утробы
Живопись дать для славянъ —
Взоръ его сталь надъ землей
Нашихъ прародителей.

И любви сердечный образъ
Писанъ чудной красотой
Отравився съ неба той часъ
Сталь предъ царской четой —
Предъ Карпатомъ Славою
Дочкою красивою и т. д.

Звѣдую як звѣдував п. Біленький: Не знаю ци порозумілисьте сесе, бодай я не розумію . . ! — Та не розумѣли сеѣ поемы вже в часах, коли еѣ випечатано, бо вже в „Свѣтъ“ .ѣ из 1869. ч. 36. пишуть, що „Дочь царя Карпата“ как всѣ сочиненія У. Метеора — соотвѣтное сочиненіе стихотворному имени писателя У насъ почти легше писати, какъ найти читателей, котрые бы порозумѣли . . .“ И се була сумна правда.

Иньшѣ стихи на апокрифичнѣ темы: *Енохъ и Илія* (М. 1896) *Древо жизни* (Мѣсяцесловъ 1904) — та предивна и неповажна „*Поѣсть о зломъ духѣ*“ (1896.) Ур. Метеор написав и два томы проповѣдей пѣд заг. „*Другій Свѣтъ*“. Говорено потому на Пѣдкарпатской Руси, що Другій Свѣтъ и всѣ творы У. Метеора буде мож порозумѣти, коли и мы всѣ пѣдемо на . . . другій свѣтъ . . .

Евген Фенцик (Владимір).

Першѣ поезіи печатанѣ в „Свѣтъ“, вѣд 1885 выдае Е. Фенцик двотыжневик „Листокъ“ — язичіем. Часопись назначена для духовенства, в нѣй е майже выключно религіійный матеріал. Вѣд 1891. р. стае выдавати Е. Фенцик „Додатокъ къ Листку“ назначеный для народа, сей „Додатокъ“ був писаный мовою зближеною до народноѣ. Се була перша часопись для народа, а потребу еѣ истнованія одчудо аж в 1891. роцѣ . . .

Важнѣйшѣ з его поезіи суть: *Процаніе Коріятовича* и его дружины с Новгородом (Свѣтъ 1868. ч. 4.) в якой представляеться, як Ольгерд проганяе Теодора К. из Новгорода. Новгородяны хотять обстояти за своим давным князем и ще боронитися але благородный князь, аки агнец на заколеніе каже:

— Нѣтъ бояре, со братьями драться
— Отвѣчалъ князь — непристойно намъ:
Братской крови здѣсь не проливать,
Я грѣшилъ, я поущу самъ! —

По сѣмъ слѣдуе довге благодарне прощенья, яке кѣнчиться:
Ты мой сродникъ, коварный, нечестный
Будь прокля . . . нѣтъ будь благословень . . .

Новгородяны не хотять розстатися из своим князем, идутъ разом з ним. Князь радый, каже, що йде з ними:

Къ берегамъ Тисы кристальной,
Тамъ составимъ новый русскій край . . .

Той самъ мотив опрацював Е. Фенцик и в довшой поемѣ „*Коріятовичъ*“ (Мѣсяцесловъ 1870 р.) В сѣй поемѣ змальовано

велич Новгорода, княженя в Новгородѣ Коріатовича, який був одважним воином та добрий, ласкавий до всѣх, Ольгерд облягає Новгород, боротьба Ольгерда з Коріатовичем :

Видѣли вы, когда левъ съ тигромъ
 Пускаются въ смертельный бой ?
 Видѣли вы, когда съ гранитомъ
 Рагуеть вихрь, огонь громовый ?
 Левъ, тигръ реветъ, а буря воетъ,
 Земля же подъ грозой дрожить ;
 Когтями полъ звѣръ лютый роетъ,
 А громъ стрѣлой бьетъ обѣ гранитъ.
 Такъ дрался Корѣатовичъ храбрый,
 Да Ольгердъ родственникъ коварный,
 Ихъ драка словно вихрь да громъ,
 Вой бѣшеннаго тигра съ львомъ.
 Сошлись соперники — безъ чувства
 Легли разбившись кони ихъ —
 Они уже бѣшкомъ дерутся,
 Но вотъ и сабли визгъ затихъ :
 Ужъ поломались мечи стальные,
 Уже стоитъ кулачный бой
 Ужъ Корѣатовича врагъ страшный
 Притисъ къ земли своей ногой . . .

Побитый Коріатович покидає рѣдну земаю и йде над Тису. На Чернечой горѣ коло Мукачева вбиває змѣя й закладає монастир. Епос кѣнчитья описом смерти Коріатовича на Подолу. З Коріатовичем пропала й воля.

Вояре, старшины народа
 Кинули вѣру, древній нравъ,
 Съ ними ушла свята свобода,
 Языкъ же кладомъ черни сталъ (sic!).

Як из цитованю видно : описы Е. Фенцика не позбавленѣ плястики, але его мова не то наша руська — але и не великоруська Язычіе тай годѣ!

Писав Фенцик и лиричнѣ та патриотичнѣ вѣршѣ. З патриотичных важнѣйшѣ : „Бескид“ (Свѣт, 1868., ч. 10), „К Карпатам“ (Свѣт, 1868, ч. 13), „Несчастны да печальны мы“ (Свѣт, 1868, ч. 27), „Что найзимнѣе?“ (Свѣт, 1868, ч. 47), „Русскій народ“ (Свѣт, 1868, ч. 51), „Моим землякам на новый год“ (Листок, 1890, ч. 1.) и инѣшѣ. В его патриотичных вѣршах читаемо его журбу про будучность народа — але рѣвночасно з тым ганьбитъ вѣн той народ, як и ганьбив Гомичков, за невгоду.

О, много терпишь ты, оставленный люд.
 И голод, и налость, и стыд, и презр нье,
 Карматы: дол, дебри—твой древній прют,
 Тоскуя, смотрат на твое опустѣнье.

И, увы, язвам всѣм, твое что жгут тѣло,
 Стыдяся, признайся, причиною ты сам:
 И мраку, что сонце разгнать не успѣло,
 И горю, что блудить по блѣдным чертам.

И церкви Христовой глас милый, родимый,
 Уж трогает слабо едичалую грудь,
 Учители, причты тебѣ уж не милы
 Любви и довѣрья напрасно ищуть...

(Моим землякам, на новый год—Листок, 1890, ч. 1.)

Той сам мотив „Нещастны да печальны мы“.

Та що поправдѣ був винен „оставленный люд“? — як вѣн
 „*поправдѣ був оставленный*“? За щож було его лаяти и гань-
 бити, що вѣн мае „сдичалую грудь“—як вѣн був *оставленный*?!
 Всѣми—навѣть и—своими поетами!

До тоѣ самоѣ мертвоѣ категоріи поетов Подк. Руси, якѣ
 писали вѣршѣ не народною мовою, належить *Василь Матяцков*
 та иньшѣ. Василь Матяцков писав аскетично религійнѣ вѣршѣ
церковнославянською мовою. Виступае на литературнѣм поли въ
 вѣсѣмдесятих роках („Стыдливость“ 1881. р.—„Ты моя крѣпость
 Господи“. 1905.—О, Маріе!—1906, Хвалебна пѣснь—1906 и т. д.)
 Пробував своих сил також в опрацьованю свѣтских мотивѣв, лю-
 бовных, але любовнѣ мотивы — одягненѣ в церковнославянську
 мову — выглядали смѣшно. В „Прощаніе да свиданіе“ пращае
 дѣвчина жовнѣра. Жовнѣр пращае:

Тяжко, больно, мы пращались,
 Струились слезинки—
 До свиданья, любя, молись,
 Да воввращусь п а к и...

Писав також казки „Короткія поучительныя приключенія“
 (1902). Наука, яка впливає з тых казок, всюды религійно-мо-
 ральна. Примѣры—взятѣ з давних учительных евангелій, рѣжни-
 ця межи В. Матяцковым з кѣнца XIX. вѣку а прим. Стефаном
 попом Теслевцевим из XVII. вѣка е та, що мова творѣв Матяц-
 кова е бѣльше церковнославянська, як автора из 17-го вѣку...

Конецъ XIX и початокъ XX вѣку.

1. Зближеня до народногъ мовы.

З попередного бачили мы, що руська литература Пѣдк. Руси в другѣй половинѣ XIX. вѣку не була народна нѣ змѣстом, нѣ языком. Проти тоѣ литературы зачали выступати тямущѣ люде в тѣй таки самѣй литературѣ. Мы бачили, що в самѣм таки „Свѣтѣ“ появлялися думки проти языка, якого уживав „Свѣт“ и проти ненародности его литературы. Выступовано и проти мертвоты Общ. Василя В. Але помимо сихъ выступѣвъ напрям литературы не змѣнився; та литература животѣла ще далѣ, маючи все чим раз меньше и меньше приклонникѣвъ.

Коли переглянемо числа „Листка“ из кѣнци XIX. вѣку, то стрѣнемо в нихъ часто выступы проти тыхъ, що пишуть „по мужицки, фонетикою, с дашками“ (пр. „Листокъ з 1899, ч. 6.). Але помимо сихъ выступѣвъ и проти волѣ тодѣшного мадарского уряду, який такою литературою, що не мала впливу на народ, був до сить вдоволеный—помимо отже всего того став при кѣнци XIX. и з початкомъ XX. вѣку ширитися на Пѣдк. Руси чим раз больше народный рух—письменство стало чим раз бѣльше мовою и змѣстом зближатися до народа. В добѣ „Свѣта“, „Карпата“ и „Листка“ выступають в письменствѣ майже выключно попы, при кѣнци XIX и з початкомъ XX в. появляются в письменствѣ Подк. Руси имена й свѣтскихъ людей, селян та мѣщан.

Поволи стае розвиватися етнографія, яка пильно збирае народнѣ пѣснѣ, приповѣдки и т. п. (Михайло Немеш, Юрїй Жаткович, Врабель, Ал. Шерегелїй и ин.) Д-р Гїядоръ Стринскїй (Вїленский) дослѣджуе исторїю письменства й выдае в Ужгородѣ и у Львовѣ кѣлька цѣнныхъ публикацїй з исторїѣ давнього письменства, Юрїй Жаткович дослѣджуе давнину и народнѣ звичаѣ. И на поли филологїѣ появляются працѣ якъ словарь Ласкава Чопея и иньшѣ.

Характеристичною чертою отсега письменства е се, що оно опирається на народѣ. Навязує оно нитку до давнини и бачить, що творы письменникѣвъ XVII. и XVШ. вѣку були близшѣ народови як творы Урієля Метеора, Владиміра и иньших з часѣвъ „Свѣта“. Письменники при кѣнци XIX. и з початком XX. вѣку вступаютъ в тѣснѣ зносини з галицькими Украинцями, особливо з „Науковим товариством им. Шевченка“ у Львовѣ.

В „Науковѣм тов. им. Шевченка“ з'організовано науковий рух, якого вислѣдом було выдаване звѣж сотки томѣвъ „Записок наукового т-ва им. Шевченка“, посвяченнх исторіѣ и исторіѣ нашого письменства, звѣж 30 томѣвъ „Етнографічного Збірника“ и т. п. Крімъ наукового письменства стає Львѣв и осередком красного письменства, яке групується коло „Української Видавничої Спілки“. Отсей живий розвѣй не мѣг бути без впливу и на Пѣдк. Русь. Правда, малярське правительство слѣдило пильно и не перепускало на Пѣдк. Русь руських книжок и часописей, — але книжки таки переходили, бо нѣхо не е в силѣ замкнути книжцѣ границь *).

Наукове тов. им. Шевченка звернуло пильну увагу на жита, етнографію и исторію письменства Пѣдк. Руси. Ще в 70-и роках звидѣвъ Пѣдк. Русь Михайло Драгоманов, професор университету в Киѣвѣ, а потому в Софіѣ, в Болгаріѣ. Частѣйшѣ поѣздки идуть особливо по 1890. роцѣ. Особливо заинтересувався народною пѣснею, казками и загалом етнографічними матеріялами Пѣдк. Руси *Володимир Гнатюк*, секретарь Наук. тов. им. Шевченка. Лѣтом 1895 р. выбрався вѣн в перше в Мармарощину, перша подорож удалася, в 1896. удається вѣн два разы до земланинської столицѣ, в 1897. р. до руських колоній в Бачцѣ, в 1899. одбув Володимир Гнатюк пята екскурсію до повѣтѣвъ найдалше высуненнх на захѣд, а в 1903. р. шести. В часѣ сих шести подорожей зобрав В. Гнатюк цѣнный етнографічний матеріал, який випечатано в шести томах „Етнографічного Збірника“ т.т: III—IV, IX, XXV, XXIX—XXX. Сей матеріал, свѣжий що до мовы и характеру оповѣдань, выводить у перше перед очи

*) На Верховинѣ переходили книжки од селян до селян. И тодѣ коли одна частина интеллигенціѣ змалярщицалася, друга бачила оден-одинокий выхѣд в російщинѣ, тодѣ „Паньскі жарты“, „Лис Микита“ Івана Франка, поезіѣ Шевченка, Квітки „Маруся“, „Співомовки“ Руданського „Фармазони“ Федьковича та иньшѣ переходили через гори. Их розумѣли, их читали и подавали собѣ их з рук до рук. Перед малярськими жандармами ховано тѣ книжки—на подѣ в сѣнѣ. Таку „библіотеку в сѣнѣ“ бачив я у селянина Лукача Деяна в Верещьких выжнях.

учених нову, своєродну частину руського народа и его поетичну творчость. Крім В. Гнатюка одбуває подорожѣ на Пѣдк. Русь учений *Иван Верхратський*, який студіює діалекты Пѣдк. Русинѡв, вислѣдом сеѣ працѣ суть его два томы „*Знадобѣ до пізнаня карпаторуських говорѣв*“, про якѣ высказався Евген Фендик в Листку (1900, ч. 3): „Мы сами никогда не могли бы составить болѣе дѣльного сочиненія й не могли бы так основно познакомити мѣр с своими говорами“. *Д-р Иван Франко* звертає ильну увагу на давнє письменство, втворене на територіѣ Карпат, тым самым займається и письменством Пѣдк. Руси в творѣ „*Карпаторуське письменство XVII—XVIII. в.*“, *д-р С. Тьмашиевскій* видає цінну „*Етнографічну карту Угорської Руси*“ (Петербург, 1910) и инші. В 1896. оголосили галицѣв Русини за почином д-ра И. Франка и Володим. Гнатюка „І ми в Европі—протест галицких Русинѡв проти малярського тысячолітя“, протест проти маляризаціѣ и проти економичного визиску Пѣдкарпатских Русинѡв.

Всѣ тѣ виданя и подорожи их авторѡв не остави без наслѣдкѡв. Зазнайомленѡся з поодинокими авторами Пѣдк. Руси як Юрієм Жатковичем, д-ром Гядором Стрипским и иньшими. Юрій Жаткович пише про той час в статѣ „*Угорські Русини а ювілейный рік 1898.*“ *) — „Угорські Русини лише в остатних двох роках зачали по троха знайомитися з малоруським письменством, та в числі иньших малоруських письменникѡв також з сучасным тружеником Іваном Франком. За се знайомленя угорських Русинѡв треба подякувати п. Володимирови Гнатюкови, що збираючи етнографічні матеріялы на угорської Руси в 1895. і 1896. намагався по змозі знайомити угорських Русинѡв з народными справами і з літературными відносинами галицких Русинѡв“.

З початком 80. рокѡв вѣвчу малярське министерство освѣты звелѣло переглянути книжки, якѣ уживано як пѣдручники в народных школах и зближити „язычіє“ тых книжок до живоѣ народноѣ мовы. Редактором шкѡльных книжок од 1881. став *Ласлов Чопей*, сын руського учителя, професор гимназіѣ в Будапештѣ, який зближив мову шкѡльных книжок до народноѣ. Зреформував вѡн и правопись, опираючися найбѡльше на граматичѣ Лучкая из 1830. (писав: *первоу, малярскоу, але затримав ѡ, яке Лучкай. выкинув*). В 1883. видав Л. Чопей в Будапештѣ „*Русько-малярський Словарь*“. Сей словарь, замѣтний своим вступом, в якѡм

*) Привіт д-ру Івану Франку, Львів, 1898, ст. 188.

автор подає перегляд важнѣйших праць про руську мову, наводити гадки учених: Омеляна Огоновського, Микльосича, М. Максимовича, Потєбнѣ, П. Житецького, М. Костомарова, а вкѣнці Адама Богорича (XV. в) и приходить до висновку, що „*руській язык е самостоятельный, и не може ся держати нарѣчіем російського*“. Далѣ порѣвнує автор руську мову з російською и церковно-славянською и выказує чим наша мова одрѣжнюється од тых двох—в кѣнці подає коротку граматичку руськоѣ мовы.

Словарна часть подає много діалектичного матеріалу зображеного на Подє. Руси *).

Кромѣ Л. Чопея выдано в 1883. р. книжки для шкѣл, писанѣ народною мовою (переведенѣ з Яноша Гашпари).

Правда, проти сих новостей выступав „Листок“ Е. Фенцика, выступав *Уриель Метеор* та иньшѣ, аде житя ишло своим шляхом. Из дня на день показувалося, що руський народ не образується, не пѣдноситья просвѣтно и культурно, а в наслѣдок „язычїя“ чим раз бѣльше и бѣльше пропадає в темрявѣ. Показалося дѣлом те, про що вже в 1868. р. писалося в „Свѣтѣ“, що „*твори́мо из литературы монополь, для нѣсколько людей, а народ оставляем там, гдѣ прежде был—при невѣжествѣ*“.

Народна мова стає здобувати собѣ право горожанства в „Науцѣ“, яка виходить в Ужгородѣ од 1896. року. Коли попереднѣ новинки „Свѣт“, „Новый Свѣт“ та „Листок“ печатали рѣжнѣ „вершострашилища“, звертає „Наука“ пыльну увагу на народню пѣсню. На народню пѣсню звертає увагу и „Недѣля“, яка виходить в Будапештѣ. Межи збирачами руських народных пѣсень высувається на перше мѣсце *Михайло Врабель*, який выдає в 1892. р. „*Русскій Соловей*“, а в 1901., „*Угро-русски народны спѣванки*“ (спѣванки Марамарошски), народнѣ пѣснѣ збирають и печатають в „Науцѣ“ та в мѣсяцесловах Унії *Михайло Немеш* (народный учитель в Угль), а пѣзнѣйше брати *Лукач* и *Иван Демяны* та иньшѣ.

Михайло Немеш дав кѣлька гарных та интересно написанных статей про народнѣ звичаѣ та з давнины Подє. Руси. Такѣ е: *Описаніе народноѣ свадьбы в Угль* (1891. р.), *Угеляньское*

*) В том самом часѣ (1881.) виходить и „Русско-мадярскій словарь А. Митрака. Исторія сего словаря така: в „Свѣтѣ“ из 1868. нарѣкано часто, що „Свѣта“ не мож читати без словаря, а словаря не е. Отже Общ. В. В. поручило А. Митракови зладить такий словарь. Се словарь „церковных и общерусских слов“. За те дуже мало там руських, уживаних на Подкарп. Руси.

епископство (1902)—інтересні спомини про православних єпископів Стойку и Доситея в лѣтах 1699—1732. та про попів-неуків — *Народні співанки* (1900), *Народні сусвітні приказки* (1911) та інші.

Важнішими авторами, що виступають з концем ХІХ и з початком ХХ. вѣку и якѣ своєю дѣяльністю причинилися до розвою народної свѣдомости, були: Юрій Жаткович, д-р Гіядор Стрипський, Августин Волошин, д-р Михайло Брацайко и інші. Их твори були печатані на Подк. Руси (Ужгород), Вѣднѣ и Будапештѣ, або у Львовѣ.

2. Юрій Жаткович.

Юрій Жаткович був одним з перших на Подк. Руси, який од церковнославянщини та російщини став вертати до народної мови. Був членом „Наукового Товариства ім. Шевченка у Львовѣ“ та членом Мадярського историчного товариства“ в Будапештѣ.

В першій лінії був Юрій Жаткович *историком* Подк. Руси. З попередного знаємо, що першим историком Подк. Руси був *Базилевич*, який видав в лѣтах 1779., 1780. и 1781. р. „Notitio foundationis Theodori Koriathovits“, в якій старався дати *цѣлость* исторії Подкарп. Руси. По нѣм написав М. Лучкай: „Historia Carpatho-Ruthenorum“ (коло 1830. р.), яку до нині не видано. Рукопись Лучкай вихоснував Иван Дулишкович, який видав в лѣтах 1874—1876. „Историческія черты угро-русских“. Дулишкович також бажає дати *цѣлость* исторії Подк. Руси. (Исторія Дулишковича дуже тяжко писана, стилем Урія Метеора, що до змісту (содержаня) дуже хаотична—через то остала без впливу*).

По Дулишковичу вже ніхто не пробував дати *цѣлості* исторії Подк. Руси, а зачалася доба публікованя жерел та монографій. Два авторы працювали на тѣм полі: Анатоль Кралицкий, який збирав головні матеріялы до исторії літератури та Юрій Жаткович.

Ю. Жаткович писав по мадярськи та по руськи. По мадярськи в журналѣ историчного товариства „Századok“ (Egri befolyás kora—в 1884), в „Magyar Sion“ („Исторія мо-

* Перегляд важніших истор. матеріялов и праць по исторії Подк. Руси подає: Михайло Грушевський: *Исторія України Руси*, т. II, XI—XIII. вік, видання друге. Львів. 1905. ст. 581. *Исторична література Угорської Русі.*

настыря в Грушовѣ—в 1888.) р., в „Kelet'ѣ“ (з 1888.) про фундаційну грамоту Коріятовича та про початок мукачбвської епархії, в „Kelet'ѣ“ з 1889. „Марамарошкѣ єпископы“ и т. д.

Працѣ, писанѣ по руськи друкував в „Листку“, в „Мѣсяцесловах“, видаваных Унією та в виданях „Наукового товариства ім. Шевченка“ у Львові.

Важнѣйшѣ его працѣ писанѣ по руськѣ суть: *Михаил Мануил Ольшавский* (1894.), *И. Брадач* (1898.), *Князь Франц Раковцій* (1904.), *Рукоположеніе в єпископы Георгія Г. Блажовского* (1905.), *Нарис історії Грушівського монастиря на Угор. Русі*—1906. р.—в „Науковий Збірник, присвячений проф. Михайлови Грушевському, Дмитрій Рац (1907.), *Михаил Лучкай* (1910.), *Урбар села Келечина в Марамарошчинѣ* и т. д.

Як вже з поданых титулов видно, Жаткович слѣдить в своих историчных нарисах за історією церкви, его обходять справи епархій, монастирѣв, єпископѣв, уніѣ, односин до ягерських латинських єпископѣв и т. д.

Займався Ю. Жаткович також *етнографією* й написав кѣлька коротких розправ про народнѣ звичаѣ Пѣдк. Русинѣв, якѣ випечатано в II. томѣ „Етнографічного Збірника“ Наук. т-ва ім. Шевченка у Львові („Замітки етнографічні з Угорської Русі“). Писав и по малярськи етнографичнѣ статѣ в зборнику: „O. Szabó: A magyarorszokról, Budapest, 1913. и иньшѣ.

В 1901. выдано у Львовѣ Е. Еґана: „Економічне положеня руських селян на Угорщині“ в переводѣ Ю. Жатковича з малярського на руське. Переводив вѣн також з руського на малярське, межи иньшим перевѣв Івана Франка „Hercz urfi“ (Грицева шкільна наука), яке выдало товариство „Szent István társulat“. В высше згаданой статѣ „Угорські Русини а ювілейний рік“ пише Ю. Жаткович про иньшѣ своѣ працѣ и переводы творѣв И. Франка: „Завдяки заходам, а по части і матеріальним жертвам п. В. Гнатюка, зважився і я написати для малярської публіки коротку розвідку про малоруське письменство та перекласти брошуру „Порабощаемый народ“. Завдяки заходам п. В. Гнатюка переклав я до тепер на малярську мову з творів Івана Франка: „В топі чола“, „Учитель“, „Камяна душа“, „Укра-

дене щасте“, „Для домашнього огнища“ (Чи ть творы Ів. Франка були печатанѣ по малярськи—не вмѣю сказати).

Згадати треба ще про оповѣданя Ю. Жатковича.

Важнѣйшѣ: *Отець Василь* (1912). Тут подаеся проповѣдь о Василя, який оповѣдає своим вѣрным, як ему снилося, що вѣн був в небѣ. Там' глядав своих вѣрникѣв, але жадного не знайшов, глядав их и в чистилищи — також не знайшов нѣ одного! Аж як зайшов до цекла — знайшов цѣле свое село. *Иела* (1913) — се оповѣданя про Потоцького, *Грѣх* (1914), *Ксантина* (1916), *Брехач* (1917), *На торзѣ* (1917) и иньшѣ.

Мотивы майже всѣх сих оповѣданѣ не оригинальнѣ. *Иела*—се оповѣданя Олексы Стороженка пѣдправлене тѣлько кѣлькама тутешнѣми высловами, *На торзѣ* — се оповѣданя Осипа Маковея, *Брехач* — народна казка и т. д. Але мимо всего отѣ оповѣданя мають свою вартѣсть. Коли пригадаемо собѣ, що перед Ю. Жатковичем *не писано на Пѣдк. Руси оповѣданѣ з житя народа живою, народною мовою* — то тым цѣннѣйшѣ стають нам оповѣданя Ю. Жатковича, хоть их мотивы и не оригинальнѣ.

Также отже О. Жаткович е перший, що то москальофильскѣй добѣ глядає новых дорѣг. Новый путь знаходить вѣн в народѣ та в його мовѣ. Особисто знакомый з д-ром Франком, Володимиром Гнатюком та иньшими Украинцями старався завести народню мову в руське письменство Пѣдк. Руси — *и то его найбільша заслуга*. Юрій Жаткович помер священником в Строинѣ 25. септембра 1920. р.

3. Д-р Гіядор Стрипский.

Д-р Гіядор Стрипский перший з Пѣдкарпатських Русинѣв став студіювати давне письменство Пѣдк. Руси та свѣдомо став в оборонѣ народноѣ мовы.

Д-р Г. Стрипский писав статѣ рѣжного змѣсту, переводив також много. Перейдемо важнѣйшѣ працѣ филологичнѣ. Одною з перших е „*Старша руська письменость на Угорцинтѣ*“ выдана в Ужгородѣ в 1907. р. В отѣй працѣ подає д-р Г. Стрипский перегляд важнѣйших давних руських творѣв Пѣдк. Руси та выказує ясно, що *в XVII. вѣцѣ писано на Пѣдкарпатськѣй Руси чистѣйшою народною мовою и зрозумѣльше як се писав в XIX. вѣцѣ пр. Уриель Метер та иньшѣ*. Его наукова розправа не суха, а повна любви до рѣдноѣ мовы, яку автор розвиває, пѣдносить и выдоскона-

люе. Отсею своєю науковою працею так и говорить автор: кажеш, брате, що наша народна мова не вироблена, проста! Що нею не можь высказувати своїх думок—ось глянь, яка она гарна, яка шумна—тільки треба еѣ вмѣти и любити! Отся праця и мае в исторіи руського письменства на Пѣдкарп. Руси таке саме значіня, як в Галичинѣ „Русалка Дністрова“ М. Шашкевича: се перший твѣр, написанный чистою народною мовою, од нього и *зачинається розвѣй нового, руського народного письменства на Пѣдк. Руси.*

Оно вже так водиться од давна, що реформаторы мовы мусѣли бути и реформаторами правописи. И д-р Г. Стрипский реформуе частинно руську правопись и пише в высше згаданѣй книжцѣ: *всѣз, але незвисні, вік, свідомость, міністерство и т. д.* — загалом: *н* уживае тільки там, де его вимовляемо мягко, у всѣх иньших разях уживае *і* (историчні, галицькі и т. д.).

Иньшѣ важнѣйшѣ працѣ д-ра Г. Стрипского выдаванѣ пѣд рѣжними именами суть: „*Угороруські літописні записки*“, выпечатанѣ в „Записках Наукового Товариства імени Шевченка у Львові, т. 104. из 1911. року. Тут подае автор текст гукливськоѣ лѣтописи (XVII. в.) та лѣтописных записок села Золотарева (XVII. в.) та записок на островськѣй библиѣ з 1581. р.—про що була высше бесѣда. В „Записках Наукового товар. ім. Шевченка“ в 117—118. томѣ е знов д-ра Стрипского „*Из старшої письменности Угорської Руси*“, в якѣй автор подае цѣнну характеристику культурно-просвѣтного житя Пѣдк. Руси в 17. и 18. вѣках та обширнѣйше займається книжкою Ольшавского з 1746. р. „*Elementa puerilis institutionis...*“

В часѣ войны — в 1919. р. выдае д-р Г. Стрипский в Мукачевѣ „*Читанка для дорослых*“, в якѣй далѣ реформуе руську правопись на Пѣдк. Руси. Каже:

„Штобы правильно и вірно выразити народну мову письмом, не можеме вже дале держатися того старого правописа, котрого нас давнѣйше учили. Из сеѣ причины ступаєме слѣдом усѣх славянських народѣв, што Кириловськими буквами пишуть, и котрі народы зреформовали кирилицю вже скорше нас. Так на примір Українцѣ, Болгары та Сербы вывергли из азбуки непотрібні ім буквы *ы, ѣ, з*, а Москалі кромѣ сих опустили еще и букву *і*“ — каже автор у вступѣ до „Читанки“, яку однак в наслѣдок военных по-

дѣй не випечатано цѣлу и яка на жаль не вийшла в свѣт. (Про виданя д-ра Стрипского „Помощникъ оу домовствѣ Николая Теодоровича“ з 1791. року згадали мы выше).

Як зачуваемо автор приготавляе тепер до друку „Христоматию руського письменства Подк. Руси“, яка своим содержанием у двое перевысить Христоматию Е. Сабова та зверне пильну увагу на творы писанѣ народною мовою, яких чомусь не бачив Е. Сабов (Из статей, писанных по мадярьски важнѣйша про спѣваник Григорія з Сегедину — Sztripszky-Alexics : Szegedi Gergely énekeskönyve, Budapest, 1911 — и иньшѣ).

4. Августин Волошин.

Одним з найбільше працьовитых культурных работников на народнѣй нивѣ при концѣ XIX. и з початком XX вѣку е Августин Волошин. Уродився в Келечинѣ (Мармарощина) в 1874. р., гимназію и теологію скѣнчив в Ужгородѣ, професорскій диплом дѣстав в Будапештѣ, од 1916. р. е директором препарандѣ в Ужгородѣ.

Конецъ XIX и початок XX вѣку були для Подкарп. Русинѣв найприкрѣйшим часом. Про политичне житя годѣ и говорити, а все культурно-просвѣтне плыло дуже вузеньким руслом. Обявы того культурно-просвѣтного житя були хиба народнѣ школы по селах и тых двѣ новинки. якѣ выдавано для народа, а то „Недѣля“ в Будапештѣ и „Наука“ в Ужгородѣ. Але хто займеться исторією житя Подк. Русинѣв того часу, не може мовчки перейти попри особу А. Волошина, з тоѣ простоѣ причины, то той рух групувався коло его особы.

По своим квалификаціям математик и физик, але его жива и вражлива на потреби дня вдача змусила его взятися до культурноѣ працѣ, яка була конечна. В 1901. зачинае А. Волошин редагувати „Науку“, редагуе еѣ без перервы до 1922. року. Отже цѣлых двацять рочникѣв „Науки“ вийшло з под его руки. Хто коли був редактором, той зумѣе оцѣнити той труд. Рѣчники „Науки“ мѣстять в собѣ те все, що на полѣ культуры вытворила Подк. Русь з початком XX. вѣку. Кромѣ „Науки“ редагуе А. Волошин на всѣм том прѣтязѣ часу „Мѣсяцесловы“, якѣ выдае тов. „Унія“. При допомозѣ д-ра Г. Стрипского выдае через кѣлька лѣт

популярный журнал „Село“ и библиотеку для народа под назвою „Поучительное чтение“.

Другим обьявом житя Подк. Русинѣв були в том часѣ народнѣ школы. Як мы бачили руськѣ народнѣ школы на Пѣдк. Руси все хорували на недостачу книжок. З початком XIX. вѣку взявся уложити книжочки для народных школ А. Духнович, познѣйше були литературнѣ журналѣ — але добрых книжок для шкѣл. однаково не було. Общество Василя Великого нѣчим не зарадило злу. Под конець XIX. вѣку выдало книжки до народных шкѣл министерство освѣты в Будапештѣ, але книжки не були оригинальнѣ. Кѣлька книжок був выдав Е. Фендик. Найновѣйшѣ и одинокѣ книжки для народных шкѣл—се книжки А. Волошина. В 1901. р. выдае „Читанку“, за якою слѣдують: „Азбука“ (1904.), „Арифметика“, „Грамматика руського языка по мадярьски“ (1907 р.), „Библия мала и середна“, „Физика“ и иньшѣ.

Найважнѣйшою з тых праць була руська грамматика по мадярьски: „*Gyakorlati Kisorosz (Ruthén) nyelvten*“. Отя грамматика Волошина оперта на грамматичѣ Лучкая, словарѣ Чопея и грамматичѣ Омеляна Огоновського. Кромѣ того студював автор пильно говоры Подк. Русинѣв и до своеѣ грамматики внѣсе много примѣрѣв народноѣ поезиѣ. Его правопись приспособлена до нашоѣ мовы, автор пише: вѣл, волѣв, Федорѣв, уживае Г (газда, битанґа, биґарь) в першѣм одмѣнку многого числа приложникѣв — ѣ, великѣ, краснѣ, бѣлѣ и т. д. При кѣнци грамматики е короткий словарець русько-мадярьский и мадярьско-руський.

Про значѣне сеѣ грамматики говорить Е. Невицкий сими словами :

„Што грамматикку написати не легкое дѣло, то мѣркуе каждый письменный чоловѣк. Однак ще майтяжшое дѣло е написати грамматикку, котра е в своем родѣ *першою* и в котрой складаються правила *невьробленого* ще дома народного языка.

„Из сими трудностями муѣв поборотися также и Волошин“.

„В нас на угорьской Руси дотепер не было грамматики руського языка, бо што под сяким титулом появилось, то было звычайно грамматика *не нашого народного*, але великорусского („твердого“), або церковного языка“.

„Ба што больше: нашѣ интеллигенты, занимающѣся языково-литературными дѣлами, были мощно пересвѣдченѣ, што написати грамматику народнаго языка е не лише тяжко, але и не можливо, бо язык угорських Русинѣв розпадауеся на тѣлько говорѣв и пѣдговорѣв, што межи ними не можно найти тоѣ звязи, яка конечным условіем естѣ кождѣоѣ грамматики.

„Иньшѣ опятѣ казали, што нам сякоѣоѣ грамматики не треба, бо ж предѣе естѣ у нас „твердо-русска“.

„О. Волошин однак написавши *руську* грамматику доказав, ож всѣ сесѣ доктрины наших грамматиков были блуднѣ и фальшивѣ“. Он дуже мудро—не выбрав ни оден из—межи угроруських говорѣв за автентичный, але отлучивши побочнѣ и малозначнѣ свойства од важнѣйших и характеристичных, посредством етимологичноѣ правописи, найшов щасливо ту золоту середину, на якоѣ розличія наших говорѣв стрѣчаються.

„Ему удалось также вынайти и *тому звязѣ, яка лучить наши говоры из говорами закарпатских Русинѣв.*

„Маеме уже Богу дяковати грамматику чистаго народнаго языка и то добру грамматику, написану основно и щиро. На нас теперь ряд, обы мы присвоили собѣ тѣ правила, якѣ подае нам сеся грамматика и сяким способом *урегулювали свой язык* та завели чим скорше одноформность в правописи. Сяк зложиме основу, на якоѣ пак кеѣ не мы, то слѣдуючѣ по нас *поколяня збудують славну палату народноѣ просвѣты* („Наука“ 1908, ч. 20.).

З иньших важнѣйших працѣ А. Волошина належить ще пѣднести „Языковый вопрос на Подк. Руси“, выданный Литер.-Наук. секцією тов. „Просвѣты“ (Ужгород, 1921), в якоѣ автор дав перегляд одновѣдноѣ литературы и науково займивсѣ вырѣшеням сего вопроса та дав належитую одправу тым „филологам“ Пѣдкарп. Руси, якѣ бралися вырѣшувати важнѣ вопросы, а для яких були незбагнутою тайною слова уживанѣ на Пѣдкарп. Руси и всюды, де живе наш народ, як: рѣчище, чудный и чудовый и т. д...

Закѣнченя.

Так отже поставленѣ початки — пѣдвалины до розвоку народнього руського письменства на Пѣдк. Руси. По довгих блуканю та по довгѣм гляданю и Пѣдкарпатськѣ Русины знов найшли властивый путь, яким одним мож дойти до освѣты та пѣднесеня культуры. Однайшли знов, бо як мы бачили з попередного, той путь знали вже нашѣ предки в 16. и 17. вѣцѣ. Народною мовою писано в нас и в 18. та з початком 19. вѣку. А тѣлько в другѣй половинѣ 19. вѣку повѣяв вѣтер из пѣвночи—холодный, студеный и зморозив наше молоде письменство. Повѣяв и полудневый вѣтер и попѣк нас.

Раз вказаню дорогою — народною мовою в письменствѣ—пошов цѣлый ряд письменникѣв, якѣ печатали своѣ творы головно в „Науцѣ“ и „Селѣ“, выдаваных Августинѣм Волошином.

Намѣтити належить, що коли выходив „Свѣт“, „Карпат“, од яких вѣяло холодом, та якѣ уживали „цифрованных слов“ — тодѣ на поли письменства выступают однѣ попы. З хвилику, коли народна мова стала промощувати собѣ до рогу, на поли письменства выступают вже не однѣ попы—але пишуть и селяне, робѣтники и т. д. — загалом заинтересованя руським письменством поширюеся. Рѣвночасно з тым поширюються и мотивы—содержаня творѣв. Стрѣчаемо творы не тѣлько морализуючѣ, як се було в 19. в., але знайдемо много мотивѣв из эмиграцѣв до Америки, много мотивѣв из свѣтовоѣ войны и т. д. Одним словом: з настанем doby народноѣ мовы поширюеся заинтересованя народным письменством та поширеня его змѣсту. З молодших авторѣв бѣльше замѣтнѣ — содержаня.

Михайло Немеш, народный учитель в Углѣ, який подав кѣлька интересно написаных нарисѣв; *Иван Мигалка*, який пише оповѣданя з народного жита и поезѣв (тяжка, невыроблена форма — розволѣкѣсть як у Павловича); *Никола*

Нодь та *Изидор Бѣлак*, якѣ наслѣдують народнѣ пѣснѣ ;
Михайло Скубенич, селянин из Перечина, якого гарнѣ суть
переспѣвы псалмѣв (примѣром : Вознесу тя Боже мой —
пс. 144. и иньшѣ). Та на перше мѣсце у той молодѣй группѣ
высуваеся двох братѣв *Иван Демян* та *Лукач Демян* — они
збирають народнѣ пѣснѣ. *Лукач Демян* важився и на дов-
шу рѣч и написав романтичне оповѣданя „*Чорт на вестлю*“,
яке выдала наша „*Просвѣта*“, як свою першу книжочку.

З М Ъ С Т.

	Ст.
Вступ	3.
Причины захованя перк.-слав. языка в литер. Подк. Руси	6.
Подъль исторіѣ литературы	8.
Осередки письменства и культуры загалом	10.
Письменство I. doby — до 1588. р.	13.
II. доба (1588—1800). Загальний огляд	14.
Реформація Лютра	14.
Унія и православіе	15.
Низшѣ школы	18.
Вышна освѣта	19.
Письменство II. doby.	
Учительнѣ евангелія	20.
Подемичнѣ творы	25.
Лѣтописи	25.
Религійно-моральнѣ або так званѣ духовнѣ вѣршѣ	27.
Акростихи	29.
Вандрѣвка религійных стихов и их мова	30.
Свѣтскѣ стихи	32.
Апокрифы и повѣсти	36.
Господарскѣ та лѣчничѣ книжки	40.
Творы по латинѣ в концѣ XVIII и в початком XIX в.	41.
Школы з концем XVIII и з початком XIX в.	42.
Вышнѣ школы	43.
XIX. вѣк.	
I. Час перед А. Духновичем	
1. Культ.-просв. зносини з гал. Русинами в першой половинѣ XIX. в.	45.
2. М. Лучкай	48.
3. Иван Фогорошій и Бережанин	50.
4. Василь Довгович	53.
II. Александер Духнович	56.
Педагогична поетична и дѣяльність А. Духновича	58.
III. Зворот до москальфильства в 60-и роках XIX в.	
1. Причины	66.
2. Общество св. Василя Великого	70.
3. „Забута литература“	74.
А. Павлович	75.
А. Краляцкій	75.
А. Гомичков	77.
И. Сильвой	78.
Е. Фенцик	80.
Момѣнь XIX и початок XX в.	
1. Зближеня до народноѣ мовы	83.
2. Ю. Жаткович	87.
3. Д-р Г. Стрижский	89.
4. А. Волошин	91.
5. Закѣнчене	94.

Выдавництвом товариства вийшли слѣдуючѣ книжки:

- Ч. 1. Что то „просвѣта“. — Василя Пачовского 1— Кч
Ч. 2. Чорт на весѣлю. Оповѣданиа из жита Верховицѣв. — Лукача Деяна. 3— Кч
Ч. 3. Выбор из поезій Стефана Руданьского (веселѣ верши) 3— Кч
Ч. 4—7. Исторія Подкарпатскоѣ Руси ч. I — В Пачовского 12— Кч
Ч. 8. Чим я як гноити. — М. Творидла 2— Кч
Ч. 9—10. Добродѣтель перевысшае богатево — народна игра в 3 дѣйствиах. — А Духновича 5— Кч
Ч. 12. Вертеп, рѣдична игра на три дѣѣ. — М Подгорянки 4 50 Кч
Ч. 13. Чого нам вчитися од даньских селян. — Творидла 3 50 Кч
Ч. 14. Пошестнѣ хвороты на Под. Руси — Др. Манайкѣй

Оддѣл музыкальнѣй:

1. Подкарпатски слѣванки для хору — першѣй десятк уложив О. Кѣвима 10— Кч
2. Гры и забавы для дѣтей для ужѣтку в закор пнах и школах. — зложив М. Роцаховскѣй 7— Кч

Оддѣл литературно-науковѣй:

1. О письменном языкѣ Подкарпатских Русинов. — А Волоштина 6— Кч
2. Литературнѣ стремлѣня Подкарпатских Русинов. — Д-ра В. Вирчака. 10— Кч

Печатаються:

1. Поезѣ А. Духновича
2. Исторія Подкарпатских Русинов ч. II. — В. Пачовского.
3. Выбор из поезій М. Шевченна.

Замовляти можна в канцелярѣи „Просвѣты“
Ужгород, Капитульна 10 и книгарнях.

У В А Г А.

Книжку печатано пѳв року. Друк в нѳй не
є однаковѳй, правопись не є консенквентна,
дрѳбнѳ похибки прошу справити Для оминеня
непорозумѳнѳ подаю, що мѳецями ужив я слова
„москвалъскій“, в значѳню „великорусскій“ як
се уживають на Пѳдкарп. Руси.

